

Centar za istraživanje u politici Argument Prijepolje
GRUPA 484 Beograd
Kancelarija za mlade Novi Pazar

Projekat: **ISTRAIVAČKA ZAINTERESOVANOST ZA**
UPRAVLJANJE MIGRACIJAMA
U JUGOZAPADNOJ SRBIJI

Projekat podržan uz finansijsku podršku Proprograma razvoja opština u jugozapadnoj Srbiji (PRO program) i vlade Švajcarske i Lihtenštajna.

Izdavač:
Centar za istraživanje u politici Argument Prijepolje

Adresa:
Izeta Čavića br. 36, 31300 Prijepolje

Za izdavača:
MA Slobodan Martinović

Urednici:
mr Tanja Pavlov i tim:
Vladimir Petronijević,
Danilo Rakić i Siniša Volarević

Lektura:
Hadija Kriještorac

Dizajn i priprema za štampu:
Centar za istraživanje u politici Argument Prijepolje

Štampa:
Centar za istraživanje u politici Argument Prijepolje-Grafičar Užice

Tiraž:
500

Godina izdanja:
2010 godina

ISBN 978-86-87841-02-4

SADRŽAJ

Predgovor	4
Rejhan R. Kurtović, Pravni fakultet Univerziteta Union Beograd Migracije stanovništva u Sjenici i lokalne politike razvoja	8
Irena Petrović, Filozofski fakultet u Beogradu Uticaj novčanog priliva iz inostranstva na ekonomski položaj domaćinstava u Novom Pazaru	38
Hidajet Plojović, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru, Pravni fakultet, smer za opšte pravo Migracije i mladi – pretnja ili šansa.....	76
Senadin Plojović, Državni univerzitet u Novom Pazaru, Pravno-ekonomski fakultet, odeljenje za ekonomiju Stanje i perspektiva mladih povratnika u jugozapadnoj Srbiji	103
Fatima Besničanin, Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru, Menadžment i poslovna ekonomija Uticaj dolaska kineskih državljanja na privredu u Novom Pazaru	127

Predgovor

Ovaj zbornik radova je nastao kao rezultat projekta „Istraživačka zainteresovanost za upravljanje migracijama (IZUM) u jugozapadnoj Srbiji“. Projekat je realizovala nevladina organizacija Centar za istraživanje u politici Argument iz Prijepolja u saradnji sa nevladinom organizacijom Grupa 484 iz Beograda, koja je pružila svoju ekspertizu u oblasti migracija i Kancelarijom za mlade iz Novog Pazara, koja je imala ključnu ulogu u uspostavljanju saradnje sa mladim ljudima motivisanim da istražuju fenomen migracija.

Projekat je realizovan uz finansijsku podršku Proprograma razvoja opština u jugozapadnoj Srbiji (PRO program) i vlade Švajcarske i Lihtenštajna.

Cilj projekta je bio da se kroz naučna istraživanja obezbede relevantne informacije i podaci o fenomenu migracija i njegovim posledicama na društveno-ekonomski razvoj jugozapadne Srbije, a time da se razvije i naučna osnova za razvijanje politika za upravljanje migracijama, kako na lokalnu tako i na nacionalnom nivou, kako bi se migracije iskoristile kao potencijal za razvoj društva. Jugozapadna Srbija je jedan od najsiromašnijih regiona Srbije, a jedno od ključnih identifikovanih pitanja u ovom regionu, koje je ujedno i deo problema i deo rešenja siromaštva, jesu migracije.

Stoga smo putem konkursa izabrali deset studenata i studentkinja, mladih istraživača i istraživačica, obezbedili im mentorsku i logističku podršku u realizaciji istraživanja, pisanju rada i pripremi prezentacije. Ključne nalaze, zaključke i preporuke, ovi mladi ljudi su prezentovali važnim akterima u lokalnoj zajednici, ali i na nacionalnom nivou na konferenciji „Migracije i razvoj u jugozapadnoj Srbiji“ održanoj u Novom Pazaru, 20.04.2010. godine, na dan proslave grada. Konferenciju su otvorili gradonačelnik dr Meho Mahmutović i vođa tima PRO programa g. Grem Tindal.

Značaj ovog projekta je višestruk. Prvo, on predstavlja pionirski pokušaj istraživanja migracija i njenih razvojnih potencijala u Srbiji, a pogotovo u jugozapadnoj Srbiji. Osnovna poteškoća u razvijanju politika i programa za regulisanje migracija jeste nedostatak podataka i uvida u karakteristike samog fenomena. Stoga su ovakva istraživanja neophodna za njihovo razvijanje, ali i praćenje njihovih efekata. Drugo, projekat je odličan primer korišćenja i izgradnje lokalnih resursa za dobijanje boljeg uvida u migracije i unapređenje lokalnih politika i programa – oformljena je grupa mladih istraživača i istraživačica zainteresovanih za problematiku migracija. To je

dobro s jedne strane zato što su ljudi sa lokala, a posebno mladi, najviše motivisani da unaprede situaciju u svojoj sredini, a sa druge strane, dobro su upoznati sa lokalnim prilikama i pojavama od kojih treba krenuti u istraživanju. Entuzijazam mladih istraživača i istraživačica je bio dodatna potvrda ovih navoda. Treće, ova istraživanja su „osvetlila“ određene teme u migracionim procesima u jugozapadnoj Srbiji. Podsetila su na istoriju migracija u ovom regionu, na uzroke i posledice migracija, kako unutrašnjih tako i međunarodnih. Osvetlila su migracije mladih, a posebno povratnika, ukazala su na postojanje i karakteristike migracije Kineza i njihovog uticaja na lokalnu privredu, kao i na uticaj novčanih priliva iz inostranstva na domaćinstva i mogućnost njihovog korišćenja u investicione svrhe. Dala su i primer moguće analize lokalnih strategija i planova u odnosu na tretiranje migracione problematike, i mogućnost njihovog unapređenja uključivanjem ciljeva i aktivnosti usmerenih na „upravljanje“ migracijama.

U ovoj publikaciji smo objavili pet radova koji najbolje prezentuju svojim temama i kvalitetom rad svih deset istraživača i istraživačica, koji su istraživali fenomen migracija u jugozapadnoj Srbiji u okviru ovog projekta. Prilikom čitanja ovih radova treba imati na umu da su se ovi mladi ljudi prvi put suočili sa istraživačkim zadatkom u oblasti migracija, i da se mnogo iskusniji istraživači nisu „uhvatili u koštac“ sa ovim fenomenom. Na istraživanja treba gledati kao na mala „pilot istraživanja“ koja daju značajne smernice za dublja i ozbiljnija istraživanja, i ukazuju na oblasti na koje treba da se usmere lokalne, pa i nacionalne politike i programi za „upravljanje“ migracijama.

Prva dva rada „Migracije stanovništva u Sjenici i lokalne politike razvoja“ i „Uticaj novčanog priliva iz inostranstva na ekonomski položaj domaćinstava u Novom Pazaru“, daju jednu generalnu sliku o uzrocima migracija i mogućnostima „upravljanja“ njima, kako bi se ublažili njihovi negativni efekti a razvili i „iskoristili“ pozitivni, odnosno, razvojni potencijali migracija. R. Kurtović je dao istorijsku analizu procesa emigracija iz Sjenice, ukazao na njihove uzroke i posledice, te je analizirajući lokalne strategije i planove dao preporuke kako u njih uključiti problematiku migracija, kako podržati ranjive grupe migranata, kao što su npr. Povratnici, da se (re) integrišu u društvo; kako razviti saradnju sa migracionim resursima npr. dijasporom na zajedničkom razvoju lokalne zajednice. I. Petrović je analizirala strukturu emigranata i njihovih domaćinstava u Novom Pazaru, karakteristike novčanih doznaka i načina na koji ih oni šalju iz inostranstva, kao i mogućnosti da se doznake koriste uz smanjenje siromaštva samih porodica i u investicione svrhe za čitavu zajednicu.

Sledeća tri rada su usmerena na razumevanje tri vrste ili grupe migranata: obrazovane mlade potencijalne migrante i emigrante, mlade povratnike i Kineze. H. Plojović je u radu „Migracije i mladi – pretnja ili šansa“ dao istorijski osvrt na migracije u Sandžaku, i uradio analizu motiva obrazovanih mladih ljudi za emigriranjem, uključujući i prikaz trenutne socio-ekonomske situacije u Sandžaku, ali i za povratak u zemlju porekla, sa posebnim osvrtom na informisanost mladih i njihovo aktivno učestvovanje u kreiranju mera i politika namenjenim mladima. S. Plojović je u radu „Stanje i perspektive mladih povratnika u jugozapadnoj Srbiji“ analizirao integrisanost povratnika u zemlji destinacije i zemlji porekla, pogotovo u oblasti tržišta rada i socijalnoj integraciji, odnosno, subjektivnom osećaju prilagođenosti sredini u kojoj su živeli u inostranstvu i u kojoj trenutno žive. F. Besničanin je u radu „Uticaj dolaska kineskih državljana na ekonomsku situaciju Novog Pazara“ dala pregled privrednih subjekata koji su osnovali Kinezi u Novom Pazaru, strukturu zaposlenih u njima, kao i mišljenje domaćih preduzetnika u Novom Pazaru, onih koji su u istoj „branši“ kao i kineski preduzetnici i onih koji nisu, o njihovim kolegama – kineskim preduzetnicima i njihovom uticaju na privredu u Novom Pazaru.

U istraživanju migracija u jugozapadnoj Srbiji su još učestvovali i: Esma Hot, studentkinja *Pravno ekonomskog fakulteta u Novom Pazaru* sa temom „Uticaj vizne liberalizacije na mobilnost mladih iz Sandžaka“, Emir Hodžić, student *Visoke ekonomske škole strukovnih studija u Novom Pazaru* i Samir Fuljajkić, student *Državnog Univerziteta u Novom Pazaru* sa temom odliva mladih kadrova na području jugozapadne Srbije, Edo Sadiković student *Fakulteta za turistički i hotelijerski menadžment, Univerziteta Singidunum u Beogradu* sa temom „Iskorišćenost veština i znanja povratnika“ i Demir Mekić, student *Filozofskog fakulteta u Beogradu* sa temom „Migracije iz Prijepolja i Novog Pazara ka Beogradu“.

Njihovi radovi, kao i ovih pet publikovanih radova dostupni su na sajtovim PRO programa (www.pro.undp.org.rs), Argumenta (www.bitovik.org.rs), Grupe 484 (www.grupa484.org.rs) i na facebook-u Kancelarije za mlade u Prijepolju.

Na kraju, hteli bi da se zahvalimo svim studentkinjama i studentima koji su učestvovali u projektu, kao i njihovim mentorima: *prof. dr Mirjani Bobić sa Filozofskog fakulteta u Beogradu, prof. dr Milici Vujičić sa Državnog univerziteta u Novom Pazaru, prof. dr Vladimiru Grečiću sa Ekonomskog*

fakulteta u Beogradu, prof. dr Miroslavu Đorđeviću sa Ekonomskog fakulteta u Kragujevcu, docentu dr Šemsudinu Plojoviću sa Internacionalnog fakulteta u Novom Pazaru i Vladimiru Petronijeviću, program koordinatoru Grupe 484 i šefu Odeljenja za politike, u nadi da je ovaj projekat samo početak duge i plodnosne saradnje u rasvetljavanju ovako važnog fenomena kao što su migracije i razvojnog potencijala koji on nosi.

mr Tanja Pavlov,
Zamenica direktora Grupe 484

MIGRACIJE STANOVNIŠTVA U SJENICI I LOKALNE POLITIKE RAZVOJA

Rejhan R. Kurtović

R e z i m e

Ovaj dokument predstavlja istraživanje migracija stanovništva na području opštine Sjenica. Istraživanje migracija obuhvata, kako migracije koje su se dešavale u dalekoj prošlosti, tako i migracije koje su se desile u minulom periodu. Poseban osvrt daje se migracijama koje su se dogodile u periodu od 1991. do 2002. godine. Cilj ovog istraživanja je da se utvrde uzroci i posledice migracija u Sjenici, vrste migracija, kao i zemlje, odnosno gradovi prema kojim su se emigracije najviše odvijale. Pored toga, u radu se vrši analiza strateških dokumenata koji su doneti na nivou opštine Sjenica, i utvrđuje se koliko su migracije kao pojava zastupljene u tim strategijama, kao i mnogobrojna sjenička dijaspora koja predstavlja neiskorišćeni potencijal ovog kraja. Kroz ovu analizu navedeni su i konkretni predlozi i preporuke za uključivanje fenomena migracija u strateške dokumente opštine Sjenica.

Ključne reči: *Sjenica, migracije, stanovništvo, strateški dokumenti, analiza, dijaspora.*

**Studenta je mentorisao Vladimir Petronijević, program koordinator Grupe 484 i šef Odeljenja za politike*

Uvod

Prostor Balkana predstavlja kolevku različitih kultura; metafora je stalnog cepanja i sudaranja, ratova i nemira. Migracije su značajno uticale na profilisanje etničkih, političkih, društvenih i kulturnih odnosa u ovom istorijski nestabilnom regionu. U Srbiji, kao i u drugim balkanskim zemljama, trajno su izražene migracije stanovništva.

Socijalno-ekonomski sistem u Republici Srbiji, a samim tim i u Sandžaku, trpeo je izuzetno velika opterećenja u poslednje dve decenije. Zbog rušenja komunističkog režima, potom ratova, sankcija, tranzicije, najnovije svetske ekonomske krize i drugih problema, smanjena je ekonomska produktivnost, obim trgovine, povećana je nezaposlenost i broj siromašnih, a životni standard građana spao je na minimum. U situaciji ekonomske nesigurnosti, teške prošlosti i neizvesne budućnosti, Republika Srbija se suočava sa svim vrstama migracija. Spoljne i unutrašnje, prinudne i dobrovoljne, legalne i ilegalne, migracije starih i mladih, visokokvalifikovanih i nekvalifikvanih radnika zastupljenje su kako u velikim, tako i malim sredinama. U različitim sredinama različiti su razlozi koji dovode do migracija. Međutim, sredina koja je specifična po razlozima i motivima migracija kako kroz istoriju, tako i danas, jeste Sjenica. Od njenog prvog spominjanja, pa sve do danas, Sjenica je predstavljala izvor različitih vidova migracija koji su izraženi kako kroz emigraciju, tako i kroz imigraciju. Iako Sjenica ima veoma bogatu tradiciju po pitanju migracija, iako su posledice migracija vidne i nekada veoma negativne, ovim problemom se nije bavio skoro niko kako na lokalnom tako i na državnom nivou.

Migracije se u domaćoj i stranoj literaturi označavaju kao promena mesta stanovanja bez obzira na trajanje i distancu. Ujedinjene Nacije definišu migracije kao „...Oblik prostorne pokretljivosti između jednog geografskog dela i drugog, podrazumevajući pod tim trajnu promenu mesta stanovanja“. Tako se može zaključiti da se pojam migracija odnosi na prostornu pokretljivost ili prostornu mobilnost stanovništva, tako da su osnovni elementi potrebni za opis migracija: stanovništvo, prostor i vremenska jedinica. Migracije su eminentno multidisciplinarno područje istraživanja. Pri tome su neke discipline neposredno zainteresovane za proučavanje migracija, dok druge proučavanje migracija vrše na posredan način, ili samo delimično. Među prvim disciplinama koje se bave ovim pitanjem su: geografija, demografija, antropologija, ekonomija i sociologija. Navedene nauke bave se istraživanjem

migracija na različite načine, i migracije kao pojavu posmatraju sa različitih aspekata. Istraživanja migracionih tokova izražena su kako kod nas, tako i u velikim imigracionim državama kakve se Amerika i Australija, koje su naseljene zahvaljujući velikim migracionim talasima u ne tako davnoj prošlosti. Tokom prošle četiri decenije, ukupan broj međunarodnih migranata više je nego udvostručen, ali je pritom, procenat svetskog stanovništva koji se iseljava iz svoje domovine ostao manje više konstantan. Sada u svetu postoji oko 175 miliona migranata, što je oko 3,5 % ukupnog broja stanovnika zemljine kugle.

Svakako, veoma važan aspekt u opisivanju i proučavanju migracija jeste i pokušaj njihove klasifikacije. Pod migracijama podrazumevamo kako emigracije, odnosno iseljavanje, tako i imigracije, odnosno naseljavanje. U literaturi postoji tipologija migracija, koja se rukovodi određenim kriterijumima razlikovanja migracionih kretanja, kao što su: državne granice, vreme (trajanja) migracija, uzroci (motivi) migracija, dobrovoljnosti migracije, kao i organizovanosti.

- 1) Prema kriterijumu državnih granica razlikujemo: spoljne migracije i unutrašnje migracije;
- 2) Prema kriterijumu vremena (trajanja) migracije, razlikujemo: definitivne (konačne) migracije i privremene (sezonske, dnevne);
- 3) Prema uzroku: ekonomske i neekonomske;
- 4) Prema voljnosti: dobrovoljne i prisilne;
- 5) Prema organizovanosti: organizovane i neorganizovane.

Pored navedenih kriterijuma koriste se i drugi kriterijumi. Tako se još migracije prema intezitetu mogu deliti na: masovne, umerene i slabe. Prema trajanju dele se na: privremene, trajne, periodične i definitivne. Neki autori i pojedine vrste migracija dele na podvrste, pa tako Smith deli unutrašnje migracije na četiri grupe: 1) migracije iz sela u grad, 2) migracije iz grada na selo, 3) migracije iz jedne provincije u drugu, 4) migracije iz jednog sela u drugo. Mehaničko kretanje stanovništva tj. migraciona kretanja i njihovi različiti tipovi tokom istorije, uključujući i najsavremenije, tesno su povezani sa socio-ekonomskim, političkim i kulturnim kontekstom, na sličan način kao što su sa njima povezani i procesi prirodnog kretanja stanovništva (natalitet i mortalitet).

Bez obzira na to o kojim vrstama migracija se radi i kakvog su one inteziteta, one su deo naše svakodnevne stvarnosti. Različite zemlje i različiti krajevi suočavaju se sa različitim vrstama migracija. U nekim zemljama one su okarakterisane kao poseban problem, pa vlasti tih zemalja preduzima-

ju različite mere za njihovu regulaciju. Tako se donose različite strategije, pospešuje se razvoj pojedinih krajeva u kojim su migracije izražene, izdvajaju se sredstva za socijalna davanja, država vojskom i policijom obezbeđuje mirovno nestabilna područja, otvaraju se nova radna mesta i dr. Jedna od zemalja koja je suočena sa različitim tipovima migracija jeste svakako i Srbija. Na osnovu potrebe upravljanja migracionim tokovima, a na osnovu člana 45. stav 1. Zakona o Vladi, doneta je „Strategija za upravljanje migracijama“. Ovom strategijom se želi postići plansko i organizovano upravljanje migracijama praćenjem spoljnih i unutrašnjih migracionih kretanja, i sprovođenje aktivnosti koje će dovesti do podsticanja regularnih i suzbijanja neregularnih migracija. Osnovni elementi sistema upravljanja migracijama su politika viza, integrisano upravljanje granicom, regulisan boravak stranaca, razvijanje mehanizama za integraciju migranata u društvo, ukupna zaštita svojih građana koji se nalaze na radu i boravku u inostranstvu, kao i aktivna politika zapošljavanja. U februaru 2009. godine, Vlada je osnovala Koordinaciono telo za praćenje i upravljanje migracijama sastavljeno od ministara koji su u okviru svog resora nadležni za pojedine aspekte migracija. Komesarijat za izbeglice je određen da obavlja stručne, operativne i administrativno-tehničke poslove za Koordinaciono telo. Prema ovoj strategiji Republika Srbija će upravljati migracijama na sveobuhvatan način, uz poštovanje evropskih standarda i primenu pravnih tekovina EU u oblasti migracija, uz istovremeno uvažavanje svojih specifičnosti kako bi ih pretvorila u pozitivnu snagu za dalji ekonomski i socijalni razvoj zemlje, kao i u obostrano korisnu snagu kako za zemlje porekla tako i za zemlju odredišta.

Predmet ovog rada su emigracije u Sjenici sa posebnim osvrtom na period od 1991. do 2002. godine, kao i lokalne politike razvoja opštine Sjenice. Poseban osvrt na period od 1991. godine do 2002. godine je izuzetno značajan, s obzirom da je to vreme kada su se desile veće emigracije stanovništva u Sjenici novijeg datuma. S obzirom da Sjenica predstavlja opštinu koja se prostire na 1.059 km², i da je na prvom mestu po površini u Zlatiborskom okrugu, da je tokom svoje viševjekovne istorije predstavljala veoma važno strateško mesto koje poseduje veoma velike prirodne i ljudske resurse, postavlja se pitanje zbog čega u poslednje dve decenije ljudi stalno napuštaju Sjenicu, i zbog čega ovaj kraj nema jasnu perspektivu razvoja. Predmet ovog rada su migracije kao pojava, ali i lokalne politike razvoja, tj. strategije koje su donete na nivou opštine Sjenica. Ovom analizom želimo da utvrdimo: da li se u tim dokumentima navode migracije stanovništva kao problem, i da li se daju neke konkretne mere kojim će smanjiti njihov intezitet kao i njihove

negativne posledice. Pored toga, analizom strategija želimo da utvrdimo da li lokane politike razvoja u sebi uključuju dijasporu kao mogući potencijal ovog kraja.

Metodologija

Ovaj rad ima više ciljeva. Pre svega, analizom postojeće literature ima za cilj da utvrdi migracione tokove stanovništva Sjenice kroz različite istorijske etape. Sledeći cilj je da utvrdimo razloge i motive kretanja stanovništva, odnosno, primarne i sekundarne faktore koji dovode do migracija stanovništva. I na kraju, treba da utvrdi koliko su migracije kao pojava zastupljene u strateškim dokumentima koji su doneti na nivou opštine Sjenica, i da da konkretne predloge i preporuke za uključivanje fenomena migracija u strateške dokumente opštine Sjenica.

Metodologija se pre svega bazira na analizi postojeće literature o migracijama, i na dokumentima lokalnih razvojnih strategija koje su donete na nivou opštine Sjenica u periodu od 2005. do 2010. godine. Od postojeće literature, najviše je korišćena domaća literatura. Tu literaturu čine različite monografije o migracijama, zbornici radova, udžbenici, radovi naših profesora koji se bave pitanjem migracija, novinski članci i dr. U radu je izvršena analiza tri strategije koje su donete na nivou opštine Sjenica i to: 1) Lokalni plan akcije za djecu 2005-2010; 2) Strategija održivog razvoja opštine Sjenica od 2006. do 2011.; 3) Strategija održivog razvoja opštine Sjenica od 2010. do 2020. godine.

Izvršen je polustruktuisan intervju sa akterima u lokalnoj samoupravi - lokalne vlasti, članovima nevladinih organizacija, članovima Kancelarije za mlade i migrantima. Intervju je vođen sa četrdeset ispitanika, od koji su pet akteri u lokalnoj samoupravi, tri iz nevladinih organizacija, dva iz Kancelarije za mlade a drugih trideset čine sami migranti. Pet ispitanika iz lokalne samouprave predstavljaju ključne aktere u lokalnoj samoupravi, tri ispitanika iz nevladinih organizacija pripadaju različitim nevladinim organizacija i različitog su obrazovanja, dok dva čoveka iz Kancelarije za mlade su mladi koji se nalaze na studijama. Što se tiče migranata sa kojim je rađen intervju, deset migranata je iz tri različita područja i to: Beograda, Sarajeva i zemalja Zapadne Evrope, i ti migranti su različitih obrazovnih profila. Tako su intervjuisani, kako oni sa osnovnom školom, tako i oni koji imaju srednju školu i fakultet. Ispitanici sa kojim je rađen intervju uzeti su namerno iz ova tri područja, jer su upravo u protekle dve decenije emigracije najviše bile usmerene baš ka tim prostorima. U intervju koji je vođen postavljeno im je po deset pitanja.

Analiza rezultata

Migraciona kretanja sjeničkog stanovništva od njenog nastanka i tokom istorije

Sjeničko-peštarska visoravan je od najstarijih vremena bila poprište brojnih i burnih istorijskih zbivanja. Tako dinamični i često tragični događaji, bitno su delovali na poreklo, etnički mozaik i demografsku sliku ovog centralnog dela Sandžaka.

Prema rezultatima dosadašnjih arheoloških istraživanja, može se sa sigurnošću pretpostaviti da je Sjenički kraj bio naseljen još u praistoriji.¹ Kao dokaz tome može se navesti i podatak da su na obodu Sjeničkog polja, u Čedovu, na uzvišenju Zarudine pronađeni ostaci praistorijskog utvrđenja.² Prema arheologu Dragoslavu Srejševiću i istoričaru Ejupu Mušoviću, na ovom prostoru živeli su Dardanci pre 3000 godina. Od početka bronzanog doba, može se reći da je ovaj deo Sandžaka bio u kontinuitetu naseljen stanovništvom različitog etničkog porekla i specifičnih kultura.³ Od praistorijskih vremena pa sve do današnjih dana, istorija Sjenice protkana je mnogobrojnim migracionim tokovima. U tom periodu razlozi migracija bili su najčešće ratovi, naredbe, dekreti pojedinih vladara, kao i prirodni faktori.

Tako su Dardanci sa ovih prostora potisnuli Autarijati, da bi i oni kasnije otišli sa ovih prostora jer ih je Makedonski vladar Kasandar preselio na planinu Belasicu u Makedoniji 310. godine pre n.e.⁴ Posle pada ilirske države pod vlast Rimljana 35-33. godine pre n.e. i dalje su na prostorima Stare Raške živeli Iliri. Opšte je poznato da su Sloveni naselili gotovo celo Balkansko poluostrvo u 6. i početkom 7. veka. Na ove i šire prostore, posle nekih premeštanja, naseliće se Srbi kojima je vizantijski car Iraklije 610. godine dozvolio „da se nasele sa svojim arhontom“. Kada su Turci Osmanlije počeli da učvršćuju svoju vlast u istočnom delu Stare Raške, posle Kosovske bitke 1389. godine i pada Skoplja 1392. godine, tada su nastala pomeranja

1 Arheološka rekognosciranja i istraživanja započeta su 1982. godine na području opštine Sjenica u organizaciji muzeja „Ras“ iz Novog Pazara. Ta istraživanja u smanjenom obimu još traju.

2 Dragica Premović-Aleksić, *Arheološki lokaliteti na području MK Vapa*, Zbornik sjenice, 6-7/1990, Sjenica, str. 88

3 Dušan Maslovarić, *Tradicionalna poljoprivreda na Sjeničko-peštarskoj visoravni*, Glasnik Etnografskog muzeja, Beograd, 1992, str. 17.

4 Milutin Garašanin, *Arheologija novopazarskog kraja*, Književne novine, Beograd, 1987, str. 87.

srpskog stanovništva iz Makedonije i sa Kosova i Metohije prema Raškoj, a posle njenog pada i dalje prema severu i zapadu. Sa prostora Sjenice deo stanovništva se sklanjao u Bosnu, Hercegovinu, Dubrovnik, preko Save, kako piše Ivan Božić.⁵ O tadašnjim migracijama Jovan Cvijić kaže: „U početku Turske najezde stanovništvo iz ravnica i kotlina povuklo se u planinske krajeve...“.⁶

Međutim, i pored velikih emigracija koje su se u tom vremenu događale, uvek je postojao kontinuitet između starog i onog novodošlog stanovništva u određenom periodu. I Jovan Radonjić piše o tim migracijama, između ostalog on kaže: „Prodori Osmanlija izazvali su u 15. veku velika etnička pomeranja... Srpski element koji je ispred Turaka izmicao kretao se u Južnu Ugarsku i na Zapad“.⁷ Tada i nešto kasnije znatan broj Srba i stočara Vlaha odselio se iz Starog Vlaha, a time i iz Sjeničkog kraja, u centralnu Bosnu. Prema Turskom popisu s kraja 16. veka, tj. iz 1585. godine, Sjenička nahija bila je veoma gusto naseljena. U prvoj polovini 17. veka po svoj prilici nije bilo značajnijeg pomeranja stanovništava ovog područja. U vreme Kandijeveskog rata 1645-1669. godine, kada su neki delovi Sjeničko-peštarske visoravni direktno ili indirektno bili uključeni u taj tursko-mletački rat, došlo je do značajnih aktivnosti hajdučkih četa u pozadini ratnih operacija. Ratne i hajdučke aktivnosti izazvale su migraciona kretanja u drugoj polovini 17. veka, jer su se Turci krvavo obračunavali sa onima koji su bili na strani Venecije ili su jatakovali hajdučkim četama. Pravi egzodus domaćeg stanovništva nastaje tokom Bečkog ili Morejskog rata koji je trajao od 1683. do 1699. godine. Tada je veliki broj ljudi stradao ili se odselio u prinudnim seobama sa ovog prostora. Došlo je do masovnog ubijanja, umiranja od gladi i zime, kao i do masovnih emigracija starosedelačkog stanovništva. Kasnije će na ove prostore doći novi stanovnici među kojima je bilo i Srba i Muslimana ali i albanskih katoličkih Malisora. Na Peštarsku visoravan skadarski vezir Hudaverdi Mahmutbegović prisilno je naselio malisorsko katoličko pleme Klimente 1700. godine koji su pre toga živeli u Epaji kod Skadra. U austro-turskom ratu 1737-1739. godine takođe je bilo seoba i pomeranja stanovništva ovog kraja. Jedan broj pravoslavnih Srba i preostalih katoličkih Klimenta migrirao je sa Peštarske

⁵ Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Istorijski institut, knj. 3. Beograd, 1952. str 131.

⁶ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1966, str.128.

⁷ Jovan Radonjić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, SANU, knj.3. Beograd, 1950, str.187.

visoravni u drugoj seobi Srba 1737. godine u južnu Ugarsku (Vojvodinu). Masovne seobe sjeničkog stanovništva bile su za vreme Prvog srpskog ustanka (a posebno 1804. i 1809. godine) i Drugog srpskog ustanka 1815. Veći migracioni talasi zahvatili su ovaj kraj i u vreme Hercegovačkog ustanka 1875. godine, zatim posle poraza srpske vojske na Javoru u leto 1876. godine i posle poslednje brojne seobe pravoslavnog stanovništva u Toplicu 1889. godine. Razume se da je bilo migracija i pre i posle ovih karakterističnih događaja i godina, ali u manjem broju i slabijeg inteziteta. Migracije stanovišta u Sjenici u tim godinama dešavale su se zbog čestih buna i ustanaka, kao i svih nesreća koje ti događaji nose sa sobom.

Sjeničko-pešterska visoravan, kao i cela Stara Raška postala je i u 18. i 19. veku izrazito etapno migraciono područje. Mnogi hrišćani su posle dužeg ili kraćeg boravka na ovim prostorima završavali svoja seljenja idući od Moravice i Dragačeva, gde bi se nekada i zadržavali ka unutrašnjosti Srbije. Inače, Crnogorcima je ovo područje bilo najkraća veza sa Srbijom, pa su tuda i vodili glavni migracioni putevi. Kasniji granični prelaz na Javoru između Osmanske imperije i Kneževine i Kraljevine Srbije bio je prava „migraciona vratnica“, kako kaže Jovan Cvijić.⁸ On tvrdi „da nema sela u Šumadiji u kojem nije bilo Sjeničana“.⁹ U Šumadiji su tako mnoga naselja dobila imena po selima doseljenika iz Sjeničkog kraja, a mnogi stanovnici tih krajeva uzeli su i prezimena po Sjeničkim selima iz koji su došli.

Odlazak relativno starog i doseljavanje novog srpskog stanovništava trajaće ceo 18. i 19. vek zapravo, sve do kraja osmanske vlasti na ovim prostorima 1912. godine. U stvari, taj proces nikada nije ni prestajao, samo je nekada bio jačeg, a nekada slabijeg inteziteta i sa relativnom masovnošću. Najveći broj pravoslavni Srba odjednom će otići, kada se Karađorđe povukao iz Novopazarskog sandžaka 1809. godine. Predpostavlja se da je tada sa Karađorđem otišlo oko 5000 Srba. U tada, na neki način opustelu Sjeničku kotlinu, dolazi do postepenih imigracija novog pravoslavnog stanovništva iz tradicionalno emigracionih područja Crne Gore, Brda i Hercegovine. Kao dokaz tome govori i podatak da je samo 1829. godine u Sjeničko polje došlo oko 100 srpskih porodica iz Gusinja i Bihora. Svakako, ne treba zanemariti ni dolazak jednog broja Muslimana koji su došli posle predaje poslednjih srpskih gradova i odlaska preostalih Turaka i Muslimana 1862-1867. godine.

⁸ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beogra, 1966. str. 129.

⁹ Jovan Cvijić, *Antropogeografski i etnografski spisi*, str. 116.

Bosansko-hercegovački ustanak, ustanak Vasojevića i Babinska buna 1875-1878. godine, kao i Berlinski kongres 1878. godine, austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine i oslobođenje Nikšića i Gornjeg Kolašina, pokrenuli su nova emigraciona i imigraciona kretanja koja su se veoma snažno odrazila na sjenički kraj. Zbog svih tada nastalih okolnosti stvorila se velika neizvesnost i nesigurnost u drugoj polovini 19. veka, pa veliki broj srpskog pravoslavnog stanovništva napuštao Sjeničko-peštersku visoravan kao deo važnog geostrateškog područja. Tada su sela Kanjevina i Divlja Rijeka ostala u potpunosti bez pravoslavnog življa. Pravoslavni Srbi su odlazili, ili su se islamizirali i ostajali, a Muslimani su dolazili, što je konstantno dovodilo do migracija i menjanja verske strukture. Muslimanske izbeglice (muhadžiri) dolazili su iz Bosne i Hercegovine bežeći od austrougarske okupacije, i odlazili prema Turskoj, ali se znatan broj zadržao na Sjeničko-pešterskoj visoravni, a posebno u Sjenici i njenoj okolini. Jedni su ostajali jer je to još bila zemlja „svijetlog sultana“, a drugi su se tu zadržali i zbog blizine starog zavičaja, jezika i sl. Iz Nikšića i Gornjeg Kolašina takođe je došao jedan broj muslimanskih izbeglica u Sjenicu posle 1878. godine. Iseljavanje srpskog pravoslavnog stanovništva nastavilo se i dalje, naročito u Toplicu. Samo od 1. marta do 30. novembra 1889. godine kod carinarnice na Javoru prešla su u Kraljevinu Srbiju 822 muška i 433 ženska lica.¹⁰

Posle aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske 1908. godine, ponovo je sjenički kraj bio zapljusnut jednim talasom muslimanskih imigranata.¹¹ U tom periodu, i dve tri godine kasnije, dolazi do emigracija srpskog stanovništva sa ovih prostora.

Posle oslobađanja ovih prostora od viševekovne osmanske vlasti 1912. godine, već 1913. godine dolazi do emigracija muslimanskog stanovništva u Tursku. Zbog izbijanja Prvog svetskog rata 1914. godine te emigracije su na neki način bile prekinute, ali je jedan broj muslimanskog stanovništva koje je tada krenulo za Tursku ostalo u Novom Pazaru, na Kosovu i Skoplju. Po završetku Prvog svetskog rata 1918. godine porazom Austrougarske i Nemačke, Novopazarski sandžak ušao je u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i tada polako počinju emigracije muslimanskog stanovništva iz ovih krajeva. Emigracije Muslimana konstantno su se odvijale manjim ili većim intezitetom od 1925. pa do 1936. godine. Na imanje odseljenih Muslimana naseljavali su se Srbi iz susednih srezova: Moravičkog, Mileševskog i Zlatarskog.

¹⁰ Radmila Petković-Popović, Vukoman Šalipurović, *Srpske škole i prosveta u zapadnim krajevima Stare Srbije u XIX veku*, OZO, Priboj, 1970, str. 18.

¹¹ Ivan Kosančić, *Novopazarski sandžak i njegov etnički problem*, Beograd, 1912, str. 61.

Prvih godina po završetku Drugog svetskog rata, Muslimani se uglavnom nisu iseljavali van sreza, osim što su odlazili na rad u Beograd i Bosnu, ali to su bile sezonske migracije, odnosno sezonsko kretanje radne snage. Jedino je u vreme kolonizacije Vojvodine 1946. godine iz Sjenice otišlo 38 porodica od kojih su tri bile muslimanske.

Iseljavanje Muslimana u Tursku bilo je posebno intezivno od 1953. do 1957. godine i od 1965. pa do 1970. godine, kada je to iseljavanje bilo prekinuto. Muslimani iz Sjenice najčešće su se selili u Makedoniju gde su jeftino kupovali imanja od odseljenih Turaka pa su kasnije odlazili u Tursku. Tako je tada Makedonija postala etapna migraciona oblast za sjeničke Muslimane. Mnogo je manje bilo direktnih odlazaka za Tursku, već se to činilo preko Makedonije zbog toga što se u toj jugoslovenskoj republici lakše dobijao otpust iz našeg državljanstva. Sa područja opštine Sjenica do 1964. godine iselila su se u Tursku 1 203 lica, a do 30. aprila 1967. godine iselilo se ukupno 2 796 lica.¹² Mnogi od oni koji su otišli u Makedoniju, sa namerom da kasnije produže u Tursku, nisu nikada otišli. Najveći broj tih migranata ostao je u Skoplju, Velesu, Tetovu i Prilepu. Od 1965. godine seljenje u Tursku bilo je direktno i od tada pa do 1967. godine iz sjeničke opštine iseljeno je 585 lica.

Do 1970. godine iseljavalo se i srpsko stanovništvo u unutrašnjosti Republike Srbije, ali mnogo manje. Uglavnom su odlazili mladi radi školovanja i zaposlenja. Najviše se odlazilo u Kragijevac, Kraljevo, Beograd, Čačak i Gornji Milanovac. Od Brionskog plenuma, i početka sedamdesetih, tj. od Amandmana i donošenja Ustava 1974, sve su bile izraženije emigracije srpskog stanovništva.

U opštini Sjenica migracioni proces je nastavljen i u osamdesetim i devedesetim godinama 20. veka. U periodu od 1982-1989. godine sa područja sjeničke opštine odjavilo se 3 118 Muslimana i 2 162 Srbina.¹³ Sa visokom stručnom spremom odjavilo se 105 Srba i 97 Muslimana, a sa srednjom stručnom spremom odjavio se 671 Musliman i 695 Srba. U istom periodu sa nižom stručnom spremom 61 Musliman i 48 Srbina. Sa završenom osnovnom školom odjavil se 457 muslimana i 256 pravoslavnih.¹⁴ Pored ovih koji su se

¹² Salih Selimović, *Nova demografska kretanja u opštini Sjenica*, Užički zbornik 23/1994, Užice, 1994. str.254,

¹³ Arhiva Opštinskog odbora SPS u Sjenici, Materijali SPS za 1990.

¹⁴ Salih Selimović, *Nova demografska kretanja u opštini Sjenica*, Užički zbornik 23/1994, str. 262.

odjavili sigurno je i mnogo onih koji nisu objavljeni a emigrirali su iz Sjenice. Međutim, svakako je velika i ova brojka s obzirom na ukupan broj stanovnika opštine Sjenica.

Migraciona kretanja stanovništva Sjenice od 1991. do 2002 godine.

Period od 1991. do 2002. godine predstavlja vreme kada su se desile najveće migracije sjeničkog stanovništva novijeg datuma. To je vreme mučne istorije Sjenice i njenog stanovništva. U tom periodu uzroci i posledice migracija bili su različiti. Iz intervjua koji su vođeni sa emigrantima iz Sjenice, koji su emigrirali u različite krajeve, mogli su se uočiti različiti motivi i razlozi. Drastična razlika između razloga odnosno motiva emigranata postoji između migranata koji su emigrirali u Beograd (unutrašnjih emigranata) i migranata koji su emigrirali u Bosnu i Hercegovinu i pojedine zemlje Zapadne Evrope.

Početak raspada bivše Jugoslavije 1991. godine i ratova na tim prostorima počinju i prve emigracije muslimanskog stanovništva iz Sjenice. Sjenicu su u tom periodu napuštali najviše mladići Muslimani koji su bili vojni obaveznici. Razlozi napuštanja Sjenice bili su različiti: pre svega strah od mogućeg izbijanja rata na prostoru Sandžaka, pretnje i nacionalističke izjave pojedinih političkih zvaničnika Srbije, stalne vojne trupe koje su se u tom periodu kretale Sjenicom, nemogućnost školovanja u gradovima u unutrašnjosti Srbije, kao i ekonomski razlozi. Jedan od ispitanika, S.K. koji je Sjenicu napustio u tom periodu kaže: „*Sjenicu sam napustio od straha, jer više nisam ni hteo ni mogao da slušam pevanje nacionalističkih pesama i otvorene pretnje pojedinih Srba u Sjenici. Bio sam i vojni obveznik i u tom periodu morao sam da idem dalje. U tom periodu niko u porodici nije radio i ako nas je bilo sedam članova*“. Na pitanje da li bi se vratio sada u Sjenicu i pod kojim uslovima, S. K. kaže: „*Ne bih se nikada vratio u Sjenicu, prvi put sam došao posle petnaest godina, svoje najbolje godine sam proveo tamo, tamo mi je sada i većina porodice tako da me malo šta veže za ovaj kraj, osim teškog detinjstva i uplašene mladosti*“. Emigranti su se u tom periodu kretali u pravcu Turske, Nemačke, Holandije, Francuske i nešto manje ka Makedoniji. Najčešće su ostajali oni koji nisu imali gde da odu, koji nisu imali sredstava za to, kao i oni koji nisu smeli. U tom periodu se ne zna koliko je tačno ljudi emigriralo iz Sjenice, jer su skoro svi skriveno odlazili ne prijavljujući to ni široj porodici.

Posle završetka rata u Bosni i Hercegovini i potpisivanja Dejtonkog mirovnog sporazuma 1995. godine, emigracije Sjeničkog stanovništva se i dalje nastavljaju. Tada su emigracije muslimanskog stanovništva usmerene u većoj meri prema Bosni i Hercegovini ali i prema zemljama Zapadne Evrope. Najveći deo emigranata odlazi u Sarajevo, Tuzlu, Travnik i Zenicu. Ono što je karakteristično u tom periodu jeste da su iz Sjenice odlazili visokokvalifikovani muslimani. Ti ljudi su sada veoma poznati lekari, pravnici, profesori, ekonomisti, pa i državni službenici u Bosni i Hercegovini. Iz intervjua vođenih sa ljudima koji su u tom periodu emigrirali u Bosnu i Hercegovinu utvrđeno je da su razlozi tih emigracija najčešće bili: ekonomske prirode, nemogućnost zapošljavanja u Sjenici, verska diskriminacija i odlazak radi školovanja kao i dr. Ispitanik Dž.B. u intervju je naveo da je tada Sjenicu napustio zbog nemogućnosti zapošljavanja. Dž.B. kaže: *„Završio sam fakultet u roku, došao u Sjenicu sa nadom da ću se zaposliti, međutim, čekao sam skoro četiri godine i nisam mogao da se zaposlim iako je imalo slobodnih radnih mesta na koje sam se mogao zaposliti. Na ta mesta obično su se zapošljavali Srb, i ja sam izgubio svaku nadu da se mogu tu zaposliti. Zbog toga sam morao da odem u Bosnu“*. On navodi i to da se u Bosni zaposlio posle petnaest dana. Jedan od lekara koji je u tom periodu emigrirao u Bosnu a nije želeo da u intrvjuu navedemo ni njegove inicijale kaže: *„Iako sam tada radio kao lekar, bio sam nezadovoljan opštom situacijom koja je vladala u Sjenici, smetala mi je verska i nacionalna diskriminacija, a kao Musliman nisam mogao nikada dobiti specijalizaciju koju sam ja hteo. Nisam više hteo da budem jadnik kome se Užice za sve pita i koje samo forsira svoje ljude“*. I drugi ispitanici koji su emigrirali u Bosnu, često navode element diskriminacije i lošeg odnosa same države prema ovom području. Sigurno su ovi ljudi imali pravo na ovakvo mišljenje kada su u tom vremenu 95 % direktori škola i drugih državnih institucija bili Srbi, iako je imalo školovanih i stručnih Muslimana koji su mogli zauzeti neke od tih funkcija. U to vreme nezamislivo je bilo zaposliti se u policiji, vojsci ili u sudstvu. U takvom sistemu i pod takvim uslovima Muslimani iz ovog dela Sandžaka pokušali su da nađu svoje utočište u razrušenoj i spaljenoj Bosni. Mali broj od ovih ispitanika želeo bi da se vrati u Sjenicu, ali pod uslovom da im budu obezbeđeni uslovi života približno kao što su u mestima gde sada žive. Neki od njih imaju želju da se vrate kada odu u penziju i da u svom zavičaju provedu poslednje dane života.

Kao što je navedeno, u ovom periodu bilo je i emigracija iz Sjenice, naročito iz sjeničkih sela i ka gradovima pojedinih zemalja Zapadne Evrope, a naročito prema gradovima Nemačke i Francuske. Tada najčešće odlaze oni koji su već imali nekog u inostranstvu. Ispitanik E.M. kaže: *„U Nemačku sam*

otišao zbog toga što su mi tamo bila trojica braće, a ja sam kao najmlađi ostao kod oca i majke, pošto smo stoku prodali i nisam na selu imao šta da radim, i ja sam morao da idem“. On kaže da bi se vratio i da će se vratiti u Sjenicu, ali kada dođu malo bolja vremena. Dodaje da mu se nije nijedan brat vratio i da ne nameravju.

U tom periodu bilo je i emigracija srpskog stanovništva. Radilo se zapravo o unutrašnjoj emigraciji. Veliki deo srpske omladine po završenoj srednjoj školi upisivao je fakultete po univerzitetkim centrima Srbije. Kada bi završili fakultet ti ljudi bi se najčešće zapošljavali i ostajali u mestu gde su studirali. Jedan od uzroka emigracija Srba kao i Muslimana bio je ekonomske prirode. Zbog niskog životnog standarda i zatvaranja radnih mesta Srbi su u potrazi za boljim životom odlazili u Kragujevac, Kraljevo, Beograd i dr. I.J. kaže *„Završio sam srednju školu 1996. i upisao fakultet u Beogradu, posle završenog fakulteta znao sam da u Sjenici nemam nikakve perspektive i odlučio sam da ostanem ovde. Već četrnaest godina živim ovde i nikada se ne bih vratio u Sjenicu jer ne vidim sebe tamo, neka živi onaj ko mora“.*

Sa početkom NATO bombardovanja na Saveznu Republiku Jugoslaviju, 1999. godine dolazi do novih emigracija sjeničkog muslimanskog stanovništva. Tada je prvih dana bombardovanja iz Sjenice dnevno odlazilo oko 30 autobusa za Sarajevo. Samo za desetak dana Sjenicu je napustilo par hiljada Muslimana, pretežno žena i dece. U napuštene kuće, fabrike i škole koje nisu radile zbog vanrednog stanja, Vojska Jugoslavije uselila je svoje rezerviste. Opustelom čaršijom prolazili su tenkovi i druga vojna mašinerija što je dodatno zadavalo strah preostalom stanovništvu. Vojni aerodrom koji se nalazi na Dubinju, u neposrednoj blizini grada bio je konstantno bombardovan od 6. aprila 1999. godine pa sve do završetka bombardovanja. Razlozi za emigracije stanovništva su najčeće bili strah od tolikog broja vojnih trupa, a i strah od NATO bombardovanja. Najveće emigracije su se odvijale ka Bosni i Hercegovini, prevashodno ka Sarajevu. Pored toga bilo je i emigracija u pravcu Makedonije, Turske i Nemačke. E.Z. je u tom periodu emigrirao iz Sjenice u Sarajevo gde i danas živi. Na pitanje zbog čega je napustio tada Sjenicu on kaže: *„Kada sam video onolike tenkove i rezerviste da stižu u naš grad sa svih strana, setio sam se devedesetih, znajući šta se sve dešavalo po Bosni nisam hteo da rizikujem, već sam pokupio porodicu i otišao peti dan od proglašenja vanrednog stanja. Znao sam da ni tamo nije mnogo bolje, ali nisam imao gde“.* T.I. je u tom periodu otišao za Frankfurt. On kaže: *„Sjenicu sam nameravao da napustim davno ali bombardovanje je presudilo“.* Pored toga, navodi da je osnovni razlog njegovog napuštanja Sjenice bombardovanje i da ne namerava da se vraća u Sjenicu.

Nakon završenog bombardovanja najveći deo emigranata koji su tada napustili Sjenicu vratili su se. Jedan manji broj njih ostao je da živi u zemljama u kojima je tada otišao. Međutim, u tom periodu sa povlačenjem vojske sa Kosova dolazi do imigracije Roma u Sjenicu. Tada je u Sjenicu došlo petnaest romskih porodica koje i danas žive u Sjenici.

Od 1999. godine pa na dalje dolazi do manjih emigracija i muslimanskog i srpskog stanovništva. Uzroci ovih migracija su ekonomske prirode, jer od tog perioda dolazi do zatvaranja fabrika „Vesne“ i „Raške“, neuspele privatizacije PIK „Peštera“ i zatvaranja drugih preduzeća kao što je GP „Novogradnaja“ i svođenja na minimum poslovanja TP „Sjenica“. Veliki broj ljudi ostao je bez posla, odnosno izvora prihoda. U ovom periodu emigracije su usmerene prema različitim delovima Srbije naročito prema Beogradu, prema Bosni i Hercegovini, i pojedinim zemljama Zapadne Evrope. Prema podacima sa poslednjeg popisa stanovništva¹⁵, u opštini Sjenica živi

27 970 stanovnika od čega je 21 171 ili 75,69% Bošnjaka-Muslimana, 6 572 ili 23,50% Srba i ostalih 227. U odnosu na stanje iz 1991. godine došlo je do apsolutnog pada broja stanovnika za 5 058. Prema popisu iz 1991. godine u Sjenici je živelo 33 068 stanovnika. Umesto da broj stanovnika raste i da se posle svih dešavanja tokom devedesetih, broj stanovnika povećava, dolazi do opadanja odnosno velikog smanjenja. Ako se ovaj trend nastavi i u budućnosti, ovom kraju Srbije preti katastrofa. Jedan od emigranata koji je 2001. otišao u Beograd kaže: „*Sjenicu sam napustio iz razloga što ni ja ni žena nismo imali posla, deca su nam bila u Beogradu, mi smo za dobre pare prodali kuću i imanje u Sjenici i došli smo ovde*“. Ovaj ispitanik kaže da mu je teško bilo što je morao da proda svoju dedovinu i da napusti kućni prag ali da mu izlaza nije bilo. Drugi ispitanik iz Beograda Đ.M. kaže da je Sjenicu napustio iz finansijskih razloga i radi boljeg sutra svojoj deci. Kaže: „*Nije bilo svejedno napustiti kraj u kome ste ostavili najbolje godine svog života, međutim od emocija se ne živi*“. On navodi da bi želeo da se vrati u Sjenicu ali ne u skorije vreme. U poslednje vreme česti su slučajevi iseljavanja srpskog stanovništava, koje prodaje svoja imanja i kuće na teritoriji opštine Sjenica po visokoj ceni i odlaze da žive u Beograd, Kraljevo i Kragujevac.

Pored navedenih emigracija u Sjenicu se po sporazumu o readmisiji vraćaju ljudi koji su napuštali Sjenicu tokom devedesetih. Položaj povratnika u većini slučajeva je loš i veoma teško se snalaze u staroj-novoj sredini. Opština, kao i druge institucije skoro ne preduzimaju nikakve mere da se oni uključe u životne tokove. Manji broj njih pokušava da se snađe i započne sa-

¹⁵ Popis stanovništva 2002. godine.

mostalan posao, ali većina je bez ikakvog posla i izvora prihoda. Ti povratnici su sledeći mogući migranti koji samo čekaju povoljan trenutak i vreme da se „vrate na Zapad“ kako oni kažu.

Opšte stanje u Sjenici je i te kako loše, i svi su skoro svesni problema migracija, međutim, ne preduzimaju se konkretne mere za upravljanje migracionim tokovima na prostoru Sjenice. Akteri u opštini sa kojim je vođen intervju upoznati su sa problemom migracija, ali konkretnih rešenja nema. Nevladine organizacije dobro su upoznate sa ovim problemom i imaju želju da pomognu, kako emigrantima tako i imigrantima, međutim oni nemaju dovoljno novčanih sredstava pomoću kojih bi mogle da utiču na ovaj problem, realizujući svoje projekte. Ono što je pozitivno je da ipak postoje skromni projekti vezani za migracije, koji mogu da daju rezultate u budućnosti. NVO se bave i pitanjem povratnika i pokušavaju da im pruže pomoć i podršku kroz razne vidove seminara, kurseva i dr. Kancelarija za mlade u Sjenici je osnovana ne tako davno, akteri u njoj nemaju puno informacija o problemu migracija i nisu se ranije bavili tim pitanjima. Migracije treba da budu predmet interesovanja ove lokalne institucije, jer potencijalni migranti jesu svakako mladi ljudi koji nemaju posla i kojima nije zagarantovana budućnost u ovom gradu.

Analiza strategija razvoja u Sjenici

Analizom strategija razvoja u Sjenici želimo da utvrdimo, koliko i na koji način su migranti u njima uključeni. Strategije razvoja su jedan od pokazatelja koliko se lokalne vlasti bave ovim pitanjem, i koliko zapravo žele da utiču na stanje migracija. S obzirom da je Sjenica jedno izuzetno veliko migraciono područje, i da njenih emigranata ima u različitim delovima sveta, sa sigurnošću se može tvrditi da ona ima i mnogobrojnu dijasporu koja se može iskoristiti u razvoju ovog kraja. Stoga, analizom strategija razvoja takođe želimo da utvrdimo, da li se u njima navodi dijaspora kao mogući potencijal, kao i kapital tih ljudi koji se može na neki način iskoristiti za razvoj ovog i te kako nerazvijenog dela Srbije. Prilikom analize ovih strategija, pokušaćemo da damo i konkretne predloge vezane za migracije i dijasporu.

U periodu od 2005. do 2010. godine donete su tri važne strategije na nivou opštine Sjenica i to:

- Lokalni plan akcije za djecu 2005 - 2010.
- Strategija održivog razvoja opštine Sjenica 2006 - 2011.
- Strategija održivog razvoja opštine Sjenica od 2010 - 2020.

Lokalni plan akcije za djecu u opštini Sjenica 2005 - 2010.

Ovaj dokument je realizovan u partnerstvu sa UNICEF-om uz finansijsku podršku Kanadske agencije za međunarodni razvoj (CIDA Canada).

Na samom početku se navodi da je Lokalni plan akcije (LPA) prvi plan-ski akt, odnosno, dokument strateškog tipa koji je okupio sve relevantne institucije, organizacije i pojedince sa područija opštine na jednom zajedničkom projektu. Cilj ovog dokumenta je da se obezbedi optimalno okruženje za decu u skladu sa principima iznetim u Konvenciji o pravima deteta, Svetu po meri dece i Planu akcije za decu u Srbiji. LPA definiše aktivnosti koje će voditi ostvarenju osnovnog cilja i preduzimanju mera ka unapređenju položaja deteta u društvu, i eliminisanja uočljivih nepovoljnih pojava i trendova koji mogu negativno uticati na decu i mlade. On u potpunosti poštuje četiri osnovna principa iz kojih proističu svi članovi Konvencije o pravima deteta: nediskriminacija; najbolji interes deteta; pravo na život, opstanak i razvoj; participacija dece.

Oblast 1 – Smanjenje siromaštva dece je veoma važan odeljak, koji ima za cilj smanjenje siromaštva dece na teritoriji opštine Sjenica. Evidentno je da je u poslednjim godinama opao životni standard građana u Sjenici, da je dohodak po glavi stanovnika veoma nizak. Broj korisnika socijalne pomoći u Centru za socijalni rad na kraju 2003. godine iznosio je 1602 korisnika (275 porodica). Cilj strategije u ovoj oblasti je smanjenje siromaštva i pomoć porodicama i kategorijama dece koja žive ispod linije siromaštva. U tom smislu predviđene su sledeće aktivnosti: formiranja Centra za prava deteta, kao posebnog opštinskog radnog tela za praćenje ostvarivanja dečijih prava i implementaciju LPA Sjenica; Iniciranje kadrovske osnaženja Službe za društvenu brigu o deci Opštinske uprave Sjenica; uvođenje novog referenta (samostalnog stručnog saradnika za dečija prava i organizovanje periodičnih okruglih stolova sa temom smanjenja siromaštva dece.¹⁶ Izvori finansiranja za pomoć siromašnoj deci prema strategiji su opština Sjenica, privredne organizacije i firme, nevladine organizacije.

U ovom delu strategije se nigde ne pominje dijaspora kao mogući izvor finansiranja i pomoći. Potvrđeno je da Sjeničaka ima mnogo u dijaspori, i da su ti ljudi u velikoj meri dobrostojeći, to jest, dosta njih imaju svoje firme, preduzeća, kompanije i dr. Takođe, postoji i par udruženja i organizacija koje su ljudi iz Sandžaka u inostranstvu osnovali.

¹⁶ Lokalni plan akcije za decu u opštini Sjenica 2005-2010, Sjenica, str.19.

Oblast 2- Unapređenje položaja i prava dece ometene u razvoju.

Kategoriji dece ometene u razvoju, u proteklom periodu na području opštine Sjenica nije se poklanjala velika pažnja, niti su postojali mehanizmi za sistemsko registrovanje podataka o njima. Centar za Socijalni rad Sjenica raspolaže podacima za trinaestoro dece, međutim, neki indikatori pokazuju da ih ima preko 700. Za ovu decu u Sjenici ne postoji uređena infrastruktura, tako da ni jedna java ustanova, osim Doma zdravlja, nema obezbeđen fizički pristup licima u kolicima, a takođe, ne postoji ni razvojno savetovalište za takvu decu. Faktički, deca ometena u razvoju su prepuštena sama sebi i svojim porodicama. Skoro da nemaju nikakve pomoći, i ako njihovi lekovi, terapije i sam život koštaju veoma mnogo. U cilju unapređenja položaja i prava dece ometene u razvoju, neophodno je preduzeti različite vrste aktivnosti i sve druge mera, počevši od identifikacije dece ometene u razvoju pa sve do konkretne pomoći.

Oblast 3 – Zaštita prava dece bez roditeljskog staranja. Ne postoje pouzdani podaci o broju dece bez roditeljskog staranja. Smatra se, uopšteno gledano, da su deca iz Sjenice u boljem položaju u odnosu na decu bez roditeljskog staranja na nivou republike, pre svega zahvaljujući porodičnoj solidarnosti. Deca bez roditeljskog staranja, zahvaljujući tome su uglavnom zbrinuta u svojoj prirodnoj sredini, u širem porodičnom okruženju, koje je, po svim standardima i kriterijumima, najbolja zamena za roditeljsku brigu i staranje. Ovom strategijom želi se ovoj deci obezbediti finansijska podrška i izvršiti priprema za samostalan život.

Međutim, ovde se ne navodi mogućnost staranja nad raseljenom decom bez roditeljskog staranja, naročito romskom decom.

Oblast 4 – Zaštita dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja. U opštini Sjenica ne postoji adekvatan pristup problema zlostavljanja, zanemarivanja i zloupotrebe dece, kao ni dovoljan stepen senzibilnosti lokalne javnosti za to pitanje. Prema evidenciji Centra za socijalni rad Sjenica, u 2003. godini zabeleženo je 38 slučajeva zlostavljanja, kao i 25 slučajeva zanemarivanja dece. Međutim, to sigurno nisu realni pokazatelji i brojke su verovatno mnogo veće. Sjenica je i dalje u veoma velikoj meri ostala patrijarhalna sredina i zbog toga kao i drugih razloga zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja dece se veoma retko prijavljuje. Ovaj dokument ima za cilj: umanjeње broja zlostavljanja, zanemarivanja i iskorišćavanja dece, njihovu edukaciju i zaštitu kao i formiranje službe savetovališta i utočišta za žrtve nasilja (prihvatnog centra)

Oblast 5 – Bolje zdravlje za svu decu. Zdravstvena služba na području opštine Sjenica, osim Doma zdravlja na nivou grada, organizovana je kroz dečiji dispanzer i stacionar sa internim odeljenjem, dečijim odeljenjem i porodilištem. Ovom strategijom zeli se unaprediti zdravstvena zaštita i nega dece od momenta začeća pa sve do punolestva. Za to su predviđene različite mere i aktivnosti kao što su: promocija sistematskih pregleda trudnica i žena, nabavka ultrazvučnog aparata za ultrazvučno praćenje fiziološke trudnoće najmanje tri puta u toku trudnoće, prevencija HIV-a i drugih seksualno prenosivih bolesti kroz stvaranje mikrobiološke laboratorije, edukaciju kadra i dr.

Oblast 6 – Bolje obrazovanje za svu decu. Osnovno i srednje obrazovanje u Sjenici ima veoma dugu tradiciju i za razvoj Sjenice predstavlja prioritetnu oblast koja će doprineti njenom ekonomskom razvoju, stvaranju toleratnih društvenih odnosa u multietničkoj, multikonfesionalnoj i multikulturalnoj sredini, sveukupnom napretku opštine i svestranijem razvoju dečije ličnosti. U ovoj i te kako važnoj oblasti, nisu uključeni ni migranti, ni dijaspora. Velikih problema imaju deca povratnika koja su ili rođena ili dobar deo svog života provela u inostranstvu. Ona se teško snalaze u novoj sredini i pokazuju nekada veoma loše rezultate u školi. Zbog toga je trebalo predvideti uvođenje posebnih dopunskih i dodatnih časova za ovu decu, edukaciju putem seminara, kao i razne vrste radionaca kako bi se na taj način ova deca uvela u naš sistem obrazovanja, i kako bi na što bolji način prihvatila predviđeno gradivo. U nekoliko slučajeva deca povratnika su morala da pauziraju godine, ili im se po jedna godina nije priznavala, što u svakom slučaju nije bilo u redu i predstavljalo je kršenje ljudskih prava i prava deteta.

Oblast 7 – Unapređenje kulturnog života u Sjenici. Što se prostornih potencijala na planu kulture tiče, Sjenica spada u grupu sredina koja nema Dom kulture, a samim tim ni ostale prateće objekte koji bi bili stub kulturnih dešavanja i značajno jači mobilizacioni faktor za decu i mlade. Treba navesti i činjenicu da je u Sjenici i postojeća sala bioskopa zatvorena početkom maja 2004. godine, zbog pretnje urušavanja krova. Tako da na prostoru cele opštine ne postoji nijedan drugi adekvatan prostor na kome bi se održavala bilo kakva kulturna dešavanja. Cilj ove strategije je fazni završetak Doma kulture Sjenica, i stvaranje neophodnih prostornih uslova za kulturni život dece na području Sjenice..

Oblast 8 – Informisanje za decu – da i deca znaju. Stanje medija na području opštine Sjenica svodi se na jednu lokalnu radio stanicu komercionalno-zabavnog karaktera. U stalnoj programskoj šemi ovog radija nisu

zastupljene edukativne emisije posvećene deci i mladima. U informativnom pogledu građani su pretežno orjentisani na medije sa strane, počevši od dve regionalne televizije pa do velikih državnih i stranih televizija. Informisanost dece u poslednjih nekoliko godina izuzetno se popravila, zahvaljujući uvođenju kablovske televizije na području opštine Sjenica (ne u svim njenim delovima) i povećanom korišćenju interneta. Strateški ciljevi su unapređenje informisanosti dece na području opštine Sjenica, i obezbeđivanje informisanosti dece u okviru opšteg sistema informisanja.

Oblast 9 – Sport kao element razvoja ličnosti i druženja dece. Pored svih nedaća koji prate ovu opštinu i njeno stanovništvo, ipak je zadržala sportsku tradiciju i rejting, posebno u zimskim sportovima. U opštini postoji 11 sportskih klubova, ali potrebni stručni rad klubova nije obezbeđen na potrebnom nivou. Strategijom se planira stvaranje uslova za razvijanje sporta, u cilju okupljanja djece i omladine u najvećem obimu, i promocije zdravih stilova života mlađih generacija, kao i omasovljavanje sporta.

Strategija održivog razvoja opštine Sjenica 2006-2011. godina

Strateški plan održivog razvoja opštine Sjenica od 2006-2011. godine, definisan je u decembru 2006. i predstavlja srednjoročnu projekciju lokalnog održivog razvoja opštine. U uvodnom delu ovog strateškog dokumenta se navodi da: strateško planiranje kao proces predstavlja nezaobilaznu stavku bilo koje aktivnosti usmerene prema poboljšanju životnog standarda: kroz ujednačenost razvoja, angažovanje lokalnih resursa, povećanje produktivnosti, nastupa na tržištu i td. Vizija je da će do kraja 2011. godine Sjenica, na osnovu svojih postojećih prirodnih potencijala ostvariti delimičan privredni razvoj, obezbediti kvalitetnu životnu sredinu, očuvati kvalitet društvenog, kulturnog, moralnog i duhovnog života i postati jedna od vodećih opština regije u oblasti poljoprivrede i turizma. Misija je da se ostvari održivi razvoj, uz osnovne pretpostavke za zajedničko strateško planiranje sa svim zainteresovanim lokalnim, nacionalnim i evropskim partnerima; aktivno učešće u projektima reforme društva; ostvarivanje ekonomskog rasta i efikasnosti, uz maksimalno očuvanje prirodnih bogastava i kulturnog nasleđa.

Prioritet 1 - Jačanje lokalne zajednice (pružanje kvalitetnih usluga građanima). U cilju jačanja lokalne zajednice, planiraju se različite mere od kojih treba navesti: poboljšanje i razvoj lokane infrastrukture; podizanje nivoa znanja zaposlenih u opštinskoj upravi i šire javosti o konceptu održivog razvoja; razvoj stočarstva i zemljoradnje; razvoj turizma; očuvanje kulturnih

vrednosti. U tom smislu predviđene su mnogobrojne aktivnosti: osnivanje opštinskog uslužnog centra, uređenje ulica, izgradnja seoskog vodovoda, rekonstrukcija postojećeg gradskog sistema vodosnadbevanja i dr.

Prioritet 2 – Društveni razvoj. Pored toga što se usklađivanje sistema obrazovanja sa potrebama ekonomskog razvoja opštine navodi kao mera, navodi se još i povećano učešće javnosti, NVO i dijaspore. Vidimo da je u ovom delu Strategije, dijaspora navedena kao jedan od elemenata, ali se ne daju konkretni predlozi na koji način i kako se dijaspora može uključiti u društveni razvoj opštine Sjenica. Ako se kao ciljevi navode: renoviranje i opremanje seoskih ambulanti, nabavka dijagnostičkih aparata, izgradnja fiskulturnih sala, otvaranje narodne kuhinje, otvaranje etnografskog muzeja i dr. sigurno je da bi u tom smislu, pomoć dijaspore bila velika, kako u novčanim sredstvima, tako i u kupovini aparata, elemenata i sporskih rekvizita.

Prioritet 3 – Ruralni razvoj i razvoj turizma. Ovo je veoma važna oblast za celokupnu opštinu, to je ono za šta mi posedujemo velike prirodne resurse i neiskorišćene kapacitete. U Strategiji se kao prioritet razvoja navodi razvoj stočarstva i zemljoradnje, očuvanje kulturnih vrednosti i tradicije i razvoj različitih vidova turizma. Aktivnosti koje su predviđene u tom planu su mnogobrojne, kao i konkretni poduhvati.

Prioritet 4 – Privredni razvoj (razvoj malih i srednjih preduzeća) je i te kako važna, kako u razvoju same države, tako i u razvoju svake sredine ponaosob. Strategijom održivog razvoja, privredni razvoj se planira samo jednom merom i aktivnošću, a to je, stvaranje uslova za razvoj malih i srednjih preduzeća. Znajući da Sjenica takođe i za ovu oblast ima veoma velike potencijale, smatramo da ovoj oblasti nije dat veliki prioritet. Učešće dijaspore u privrednom razvoju ovog kraja imalo bi kapitlani značaj. Međutim, nećemo biti ni iznenađeni činjenicom da se dijaspora ne pominje, kada ljudi koji su radili na ovoj Strategiji, nisu planirali ni učešće same opštine i opštinskih vlasti. Migranti su takođe izostavljeni. Naročito je trebalo voditi računa o povratnicima, odnosno, kako iskoristiti njihova znanja i veštine koje su stekli vani. Moguće je bilo predvideti da se tim ljudima pruži pomoć pri izradi biznis planova, registracije preduzeća i novčana pomoć da sami započnu neki posao. Povratnici kao kategorija stanovništva, potpuno su zapostavljeni, i na njih se ne računa ni u jednoj sferi razvoja Sjenice.

Prioritet 5 – Zaštita životne sredine i očuvanje prirodnih resursa. U ovom delu Strategije, kao osnovne mere navode se: podizanje ekološke svesti

građanstva, zaštita i racionalno korišćenje prirodnih resursa i kulturne baštine. Kao konkretne akcije navode se: izgradnja regionalne sanitarne deponije čvrstog otpada, saniranje postojeće deponije „Uvac“, lociranje i izgradnja privatne deponije, zaštita izvorišta „Zarudine“ i dr. Međutim, životna sredina u Sjenici ugrožena je od različitih faktora, i u tom smislu trebalo je predvideti konkretne mere zaštite. Samo nakon NATO bombardovanja i bacanja bombi koje u sebi sadrže osiromašeni uranijum, došlo je do velikih ekoloških katastrofa, izumirnja pojedinih biljnih vrsta i osiromašenja ribljeg fonda.

U sledećem delu, ova Strategija razrađuje osnovne strateške prioritete. Ono što bi njenoj realizaciji i pozitivnom ishodu doprinelo, jeste svakako, uključenje dijaspore.

Strategija održivog razvoja opštine Sjenica 2010-2020.

Ova Strategija je doneta septembra 2009. godine. Strategija održivog razvoja je opšti strateški plan koji treba da pruži smernice i podsticaje za budući razvoj opštine. Vremenski okvir za implementaciju Strategije je 2010-2020. godina, odnosno 10 godina. Šire gledano, Strategija se naslanja na okvirni plan „Milenijumskih razvojnih ciljeva“ UN, kao i na Nacionalnu strategiju održivog razvoja Republike Srbije. Strategija je rađena u skladu sa nacionalnim i regionalnim planovima i strategijama razvoja, i u potpunosti se nastavlja na već razvijene lokalne sektorske planove i strategije. Takođe, u procesu izrade strateškog dokumenta, definisan je niz sektorskih planova i strategija koji treba da budu razvijeni u narednom periodu kako bi se omogućilo ispunjavanje ciljeva iz Strategije. Navedena Strategija se u pojedinim delovima poklapa sa prethodnom, i slobodno bi se moglo reći da, Strategija održivog razvoja opštine Sjenica 2006-2011. godine, predstavlja osnov za donošenje ove Strategije.

Oblast 1 – Jačanje lokalne zajednice. U ovoj Strategiji se navode snage, odnosno, potencijali sa kojim Sjenica raspolaže za razvoj lokalne zajednice, ali i slabosti koje postoje, odnosno, problemi koji se mogu javiti prilikom ostvarivanja konkretnih zadataka. Kao mogućnosti za jačanje lokalne zajednice navode se: izgradnja termo i hidro elektrane, korišćenje snage vetra, opštinska i regionalna saradnja, izrada nedostajuće planske dokumentacije i dr. Kao pretnje koje se mogu javiti pri realizaciji tih projekata navode se: oštra klima, skupi krediti, slabo ulaganje države i dr.

Kao jedan od mogućih problema naveden je i taj da je ekonomska moć građana mala, nisu predviđeni problemi povratnika, niti problem

novodošlih Roma. U narednom periodu, posle vizne liberalizacije, predviđaju se i nove emigracije iz Sjenice. Međutim, ovom Strategijom nije predviđena mogućnost emigracija stanovništva. Ako odlaze mladi ljudi koji treba da budu nosioci određenih projekata u budućnosti, viokokvalifikovani kadar i dr., da li je u takvom prostoru moguće jačanje lokalne zajednice. Jedan od načina za jačanje lokalne zajednice jeste i taj da se sačuvaju i ljudski resursi, da ljudi koji mogu biti emigranti u budućnosti, na neki način budu ohrabreni da ostanu. Potencijal koji postoji u dijaspori, takođe se ne predviđa u ovom dokumentu. Veoma važnu ulogu u budućem periodu mogli bi da odigraju baš ti ljudi koji su dosta vremena proveli vani, koji su solidno i dobro zaradili, kod kojih postoji izuzetna doza nostalgije i koji žele da se vrate.

Oblast 2 - Ekonomski razvoj. Sjenica spada u kategoriju nerazvijenih opština. Poljoprivreda, stočarstvo i prirodne lepote su neiskorišćen potencijal opštine Sjenica, iako se poljoprivredom bavi najveći procenat stanovništva. Dakle, Sjenica raspolaže resursima koji u budućem periodu mogu biti iskorišćeni i na takav način dovesti do ekonomskog razvoja. Ako stvari budu išle onim smerom kojim su išle do sada, tu nema razvoja i prosperiteta. Zbog toga se u ovom delu Strategije, migracije pominju kao prva pretnja ekonomskom razvoju Sjenice. Opet, treba reći da migracije ne treba navesti samo kao pretnju, već kao i jedan veliki problem koji koči ekonomski razvoj i prosperitet društva, jer, oni koji migriraju skoro u svim slučajevima uvek nešto počinju iz početka. Strategijom se predviđa i niz mera koje mogu dovesti do ekonomskog razvoja. Međutim, postavlja se veliko pitanje, kako sve to ostvariti, odnosno, kako reći sprovesti u delo. Obično, u najvećem broju slučajeva, problem predstavljaju finansijska sredstva. Strana ulaganja preduslov su uspešnog razvoja, međutim, ovde nisu predviđene investicije Sjeničana koji se nalaze u dijaspori a mogu izvršiti određena ulaganja..

Oblast 3 – Društveni razvoj. Društveni razvoj zavisi od mnogobrojnih faktora. U Sjenici postoji održan broj institucija koje se u ovoj Strategiji navode kao snaga društvenog razvoja. Međutim, postavlja se pitanje, kako rad tih istih institucija unaprediti i kako osnovati nove. Ovom Strategijom se planira: razvoj kulturnog života, završetak doma kulture, specijalizacije, poboljšanje informisanosti stanovništva idr. U ovom delu Strategije migracije stanovništva navode se kao pretnja društvenom razvoju, ali ne navodi se na koji način i kako smanjiti moguće migracije i koje posledice po društveni razvoj migracije mogu izazvati.

Oblast 4 – Zaštita životne sredine. Sjenica predstavlja opštinu bogatu prirodnim bogastvima, ali su u njoj isto tako prisutni brojni ekološki problemi, od kojih je najznačajniji, ne postojanje sanitarne deponije. U budućem periodu ovom Strategijom se planira rešavanje određenih problema vezanih za zaštitu životne sredine u Sjenici. Ta zaštita mora biti temeljna i sveobuhvatna. Vizaja je: čista opština, visoke ekološke svesti, sa rešenim pitanjem komunalnog otpada, racionalnim korišćenjem prirodnih resursa i resursa Peštera, korišćenje bogatog biljnog i životinjskog biodiverziteta sa očuvanim prirodnim bogastvima.

Sve tri analizirane strategije imaju svoje prednosti ali i mane. Jedan od osnovnih nedostataka jeste taj što se navedene strategije ne primenjuju, i što se najverovatnije neće primenjivati u budućnosti, na onaj način i u onoj meri u kojoj bi trebale da se primenjuju. U navedenim strateškim dokumentima, migracije se navode kao uzrok siromaštva ili kao pretnja, ali nema nikakvih ciljeva i mogućih predloga i planova da se iste umanje na bilo koji način. Smatram, da problem migracija nije u dovoljnoj meri ozbiljno shvaćen, i da se njima ne posvećuje toliko pažnje, iako svako od nas može biti migran, što nam dokazuju i lokalne politike razvoja. U Strategiji održivog razvoja opštine Sjenica 2006-2011. pominje se učešće dijaspora kod društvenog razvoja, međutim, nisu navedene neke konkretne aktivnosti i ciljevi. U druge dve strategije, dijaspora je u potpunosti zanemarena, što znači da naše lokalne vlasti ne računaju na te ljude koji mogu biti od velikog značaja.

U intervjuima koji su vođeni sa migrantima došlo se do saznanja da većina njih ne bi želela da se vrati u Sjenicu, ali, i ako bi se možda vratili, navode određene uslove. Onaj manji broj koji bi želeo da se vrati, nema konkretnih motiva i ne vidi trenutno smisao u tome. Takvom stanju u dobroj meri doprinela je celokupna situacija u državi, ali i veoma loša situacija koja duži period vlada na ovim prostorima. Migranti su mišljenja da se situacija u Sjenici još dugo, dugo vremena neće poboljšati i da u prestojećem periodu može biti samo gore. E.R. kaže: *„Hajde da se vratim u Sjenicu, ali šta da radim, od čega da živim, gde da živim, kome da se obratim za nešto, gde decu da školujem, gde da izađem, gde da novac potrošim ako ga imam. Sjenica je mrtav grad u kome se jedino od magle i zime živi, bojim se da jednog dana svi ne poumiru.“* M.K. kaže: *„Svi bi vi koji ste ostali tamo rado napustili Sjenicu, nego nemate gde, pa daj što daš. Tolike godine imam želju da tamo napravim nešto, međutim, skuplje mi je tu kupiti zemlju nego u sred Sarajeva, kad sam malo bolje razmislio video sam da mi to ne treba.“* Š.K. kaže: *„Zamišljao sam kada sam otišao prvih godina u Nemačku da zaradim nešto para i da se*

vratim da napravim farmu, ali kada sam video da je propao i silni „Pešter“ digo sam ruke od toga“. M.P. kaže: „Prošle godin,e kada sam dolazi,o mislio sam da počnem da pravim neki stambeno poslovni objekat, ali dok sam bio tamo ceo godišnji odmor proveo sam u čekanju za neke potvrde i dokumentaciju i zbog toga sam odustao od gradnje“.

Zaključci

Migracije stanovništva trajno su obeležile istoriju čovečanstva. Individualno ili grupno, heterogeno ili homogeno, privremeno ili trajno, prisilno ili dobrovoljno, stihijski, spontano ili planski i organizovano, iz ekonomskih, političkih, kulturnih, društvenih, ekoloških i drugih razloga i potreba, ljudi su napuštali svoja domicilna područja i izabirali nova. Od svakih 35 lica, 2000. godine, jedno je bilo migrant. Istraživati međunarodne migracije izuzetno je teško, međutim ništa nije lakše baviti se istraživanjem migracija na jednom manjem području, na lokalnom nivou. Migracije predstavljaju jedan proces koji se odigravao u prošlosti, koji se dešava u sadašnjosti i koji će se dešavati u budućnosti, odnosno, proces koji stalno traje.

Istraživati migracije na teritoriji opštine Sjenica, predstavljalo je jedan izuzetno težak, odgovoran, ali i osetljiv zadatak. Pre svega zato što migranti često sa nepoverenjem govore o ovom problemu, nema dostupne i adekvatne literature vezane za migracije u ovom kraju, a podaci o migracijama veoma su oskudni. Iz priloženog može se videti da Sjenica predstavlja područje bogato migracijama, da skoro nema perioda u kome nije bilo migracija stanovništva. Baš te stalne migracije imale su veoma veliku ulogu u profilisanju ovog kraja. Uzroci emigracija u različitim istorijskim etapama bili su različiti. Kao uzroci emigracija javljaju se: ratni, ekonomski, verski, društveni, politički, socijalni i mnogi drugi faktori. O migracijama koje su se događale u poslednje dve decenije, može se reći da obuhvataju sve ove faktore i da na taj način predstavljaju vrhunac migracija na ovim prostorima. Ali posle vizne liberalizacije i propadanja socijalističkog-ekonomskog sistema u Sjenici, otvaraju se mogućnosti za nove vrste migracija jer Sjenica poseduje veliki migracioni potencijal.

Analizom strateških dokumenata, može da se utvrdi da se u jednoj veoma maloj i faktički neznačajnoj meri, pitanju migracija posvećuje pažnja. Akteri u loklanoj vlasti svesni su ovog problema, što se može videti i u lokalnim strateškim dokumentima. Međutim, migracije se definišu samo kao pretnja, odnosno problem, bez davanja konkretnih mera i rešenja za ublažavanje istih.

Posle intervjuja koji su vršeni sa akterima u vlasti i analize strategija, možemo slobodno reći da akteri u lokalnoj vlasti ili neće, ili ne mogu, ili ne znaju da se bave ovim problemom. Ako se u budućem periodu prema migracijama, a naročito prema emigracijama u Sjenici bude postupalo na ovakav način, doći će do velikih problema, i te strategije koje su donete u minulom periodu služiće same sebi, odnosno, one se ne mogu sprovesti i primeniti u praksi. Analizom strategija došlo se i do poražavajućih saznanja da lokalne politike razvoja, mnogobrojnu sjeničku dijasporu ne vide skoro u nijednom projektu, odnosno u 99% projekata. Potencijal u dijaspori koji poseduje Sjenica potpuno je zanemaren, pa nije ni čudo što ljudi sa kojima je vođen intervju ne žele da se vrate u Sjenicu, niti da vrše bilo kakva ulaganja. Politika koja se vodi prema dijaspori u potpunosti je pogrešna i ne vodi konkretnim rezultatima. Jedna od osnovnih mana navedenih strategija jeste ta što migranti i dijaspora, ili nisu zastupljeni adekvatno u njima, ili se njihova zastupljenost svodi na minimum.

Prošlost je nešto čega se ne možemo odreći i što zauvek ostaje iza nas, ali se treba okrenuti budućnosti. Ljudi koji su emigrirali iz Sjenice, ne mogu se više sperčiti da odu, ali se ti isti ljudi mogu postaći da se vrate, ili pak da ulažu u ovaj kraj. Po svim pokazateljima emigracije u Sjenici u narednom periodu biće sve više i više izražene, što će i tekako uticati na to da Sjenica i dalje ostane u grupi nerazvijenih opština, ali i mrtav grad.

Preporuke

U predstojećem periodu, lokalne politike razvoja, moraju migracijama posvetiti znatno više pažnje, i kao mogućem problemu i kao pretnji razvoja i prosperiteta Sjenice.

- U tom smislu, treba izraditi strategiju na lokanom nivou o upravljanju migracijama, po uzoru na Nacionalnu strategiju upravljanja migracijama. Migraciona strategija treba da se odredi prema ovom fenomenu, da definiše strateški cilj ili ciljeve, zatim i mere kroz koje će se realizovati. U njoj treba da budu utvrđene mere upravljanja emigracionim tokovima i kako pospešavati povratak emigranata iz Sjenice.
- Takođe, strateškim dokumentima treba definisati status povratnika, utvrditi njihov tačan broj i predložiti konkretne mere i aktivnosti za uključivanje u društvene tokove, ali i njihovom učešću u razvo-

ju ove sredine. U budućem periodu, takođe je potrebno sprovesti istraživanja u saradnji sa nevladinim organizacijama, upoznati sa ovim problemom državne i međunarodne institucije, organizovati različite vrste edukativnih seminara i okruglih stolova.

- Lokalne politike razvoja treba da budu usmerene ka rešavanju problema mladih, pogotovu iz gradskih sredina jer oni baš predstavljaju moguće migrante. U tom cilju potrebna je izgradnja kulturnih i sportsko-rekreativnih objekata, povećane aktivnosti mladih u radu na javnim poslovima i kreiranju opštinske politike, potrebno je otvoriti nove obrazovne smerove u srednjim školama, otvoriti nova radna mesta i zaposliti mlade ljude sa fakultetom koji po nekoliko godina čekaju posao.
- Takođe, opština treba da stimuliše razvoj malih i srednjih preduzeća i da podržava projekte fizičkih lica u razvoju samostalnog biznisa. U opštini Sjenica, velike probleme zadaju duge i hladne zime, u budućem periodu, s obzirom na postojanje rudnika mrkog uglja, treba planirati i izgradnju termo elektrane. Lokalni političari moraju se zalagati za razvoj ovog kraja i tražiti sredstva od različitih fondova ali i podizati kredite u cilju ostvarivanja dugoročnih projekata.

S druge strane, izuzetnu pažnju treba posvetiti dijaspori. Dijaspore je nastala seobama, dobrovoljnim i prinudnim i stasavanjem novih generacija u rasejanju. Razvijanje i održavanje saradnje sa dijasporom je ozbiljan rad koji zahteva strateški pristup, kontinuirano praćenje i napore. Stoga je potrebno razviti strateški okvir i akcioni plan te saradnje, i odvojiti ljude, opremu i sredstva za njihovu moguću realizaciju. Samo na takav način moguće je uspostaviti kvalitetnu saradnju između dijaspore i matice koja je trenutno zapostavljena.

- Prvi značajan korak u razvijanju saradnje sa dijasporom je da se na različite načine utvrdi gde se ti ljudi nalaze, i uspostaviti kontakte sa njima. U tom smislu, moguće je formirati kontakt tim, gde će ti ljudi biti pozvani da se jave opštinskoj upravi preko: facebook-a, internet radija, televizije i dr. Kontakt tim bi mogao da izvrši i istraživanje pomoću koga bi se približno moglo utvrditi koliko se ljudi iz Sjenice nalazi u dijaspori, i gde se oni nalaze. Zatim, potrebno je utvrditi njihovu strukturu i potrebe, kao i kapacitete sa kojima oni raspolažu. Kada se stupi u kontakt sa ljudima u dijaspori, potrebno je obaviti razgovore sa svakim od njih, izložiti im konkretne programe i projekte, a potom im dati mogućnost da sami procene koliko su oni u

mogućnosti da saraduju. Takođe je veoma važno utvrditi oblasti u kojima je moguća njihova pomoć, razviti konkretne projekte u kojima se zajednički može nastupati.

- Lokalna samouprava mora pokazati veliku spremnost za saradnju sa dijasporom, pa zbog toga i određene ljude iz dijaspore treba uključivati u rad lokalne samouprava. Potencijali i resursi sa kojim raspolaže opština, moraju se satviti na raspolaganje ljudima iz dijaspore. Opština mora napraviti savremeni uslužni centar, gde se sva papirološka procedura za izgradnju, registraciju i dr. završava za nekoliko minuta.
- Opštinske vlasti treba da organizuju zvanične posete našim ljudima u dijaspori, i na taj način im pokažu spremnost za saradnju. Razvoj matice nameće potrebu da dijaspora, trajno bude predmet pažnje svih onih koji svojim kreativnim sposobnostima u matici, daju doprinos izgradnje opšte strategije privrednog razvoja.

Uzimajući u obzir činjenicu da opština Sjenica uskoro treba da usvoji čitav niz inoviranih strateških dokumenata, otvara se prilika da migracije i saradnja sa dijasporom budu tretirane u skladu sa potreban opštine, ali i sa unutrašnjim i međunarodnim dokumentima koji se odnose na migracije. U budućim strategijama razvoja u svakoj oblasti, potrebnoj je predvideti i dijasporu kao jedan od potencijala razvoja:

Lokalni plan akcije za decu koji ističe 2010. godine, morao bi da bude evaluiran sa aspekta ostvarenih rezultata. Novim dokumentom uloga dijaspore treba da bude posebno istaknuta. U tom pogledu mogle bi se organizovati različite vrste humanitarnih akcija, kao što su pomoć u novcu, hrani, odeći i obući, ali i stipendiranje dobrih učenika sjeničkih škola, koji zbog siromaštva i nedostatka novčanih sredstava nisu u mogućnosti da nastave školovanje. Kada je reč o deci koja su ometena u razvoju, odnosno bez roditeljskog staranja, novim planom mogla bi da bude uključena i dijaspora, naročito u pomoći koja bi se sastojala u nabavci lekova iz inostranstva i kupovine aparata i drugih pomagala koja su potrebna toj deci. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti raseljenoj romskoj deci, radi lakše integracije u sjeničku lokalnu sredinu. Zbog toga je bilo potrebno predvideti posebnog kordinatora za obrazovanje romske dece koja su 1999. godine sa Kosova i Metohije došla u Sjenicu, od koje samo njih nekoliko pohađaju školu. Ta deca su u školi često izložena različitim vidovima zlostavljanja, ponižavanja a dešava se da budu i tučena. Njima je pre svega potrebno pružiti adekvatnu

pomoć u održavanju higijene, odeći i obući. Na teritoriji opštine Sjenica, potrebno je izgraditi i nove škole, ali i izvršiti rekonstrukciju starih. Pored toga, potrebno je izvršiti osavremenjavanje pojedinih kabineta, kao što su kabineti za informatiku, izgraditi školska dvorišta i igrališta, kao i školske sale. U tom pogledu, veliki bi doprinos mogla dati dijaspora, jer skoro da nema čoveka koji se u tim školama nije obrazovao i koji iz njih ne nosi najlepše uspomene. Ti ljudi bi sigurno dali pomoć znajući da se skoro ništa nije u tim školama promenilo od kako su i oni sami bili učenici. Istovremeno, dijaspora se može uključiti i u kulturni život Sjenice. Tako bi se mogla organizovati manifestacija u toku letnjeg godišnjeg odmora pod nazivom „ Sjenička dijaspora za razvoj Sjenice“, gde bi se pored niza kulturnih događaja i pratećih programa organizovale različite vrste donacija i pomoći za ovaj grad.

- Strategija održivog razvoja opštine Sjenica 2006-2011. ne posvećuje dovoljno pažnje sjeničkoj dijaspori. Iako proklamuje važne ciljeve obnove lokalne infrastrukture, obnovu i uspostavljanje zdravstvenih ambulanti u seoskim sredinama, uspostavljanje narodne kuhinje i sl., ova strategija ne prepoznaje dijasporu kao resurs i podršku ostvarenju ovih ciljeva. Već u toku 2010. godine potrebno je pristupiti reviziji ovog dokumenta i razmotriti uvođenje tzv. meksičkog modela saradnje sa dijasporom. Taj model je poznat i kao model *1 plus 1 plus 1*. Naime, za svaki euro koji dijaspora odvoji za lokalni infrastrukturni projekat, lokalna zajednica izdvaja jedan euro i država odvaja 1 euro. Tako se formira fond, iz koga se finansiraju lokalni projekti razvoja. Dijaspore ima svoje mesto i u segmentu ruralnog razvoja i razvoja turizma. Bogati ljudi iz dijaspore mogli bi da se uključe na taj način što bi im se po niskim cenama, ili na dugoročno korišćenje, dalo zemljište za izgradnju etno sela, ski staza, fabrika za vodu i dr. Konkretnim akcijama opštine treba da se animiraju ljudi u dijaspori da ulažu u svoju domovinu. Mnogi od njih su spremni da ulažu u Sjenicu, međutim, u Sjenici je zemljište izuzetno skupo, a sama procedura za realizaciju nekog konkretnog projekta je veoma teška, spora i duga. Zbog toga, naši ljudi iz dijaspore radije ulažu u Bosnu i Hercegovinu, ili u zemlje u kojima žive nego u Srbiju. Dijaspore može biti zainteresovana i za sve isplativije projekte zaštite životne sredine.
- Strategija održivog razvoja, usko je povezana sa gore navedenim dokumentima. Ovaj dokument bi trebalo dopuniti i sa ulogom dijaspore i to predviđanjem mogućnosti da u vlasništvo, ili pod zakup, dobiju

propale fabrike i preduzeća koja su nekada beležila uspehe ne samo na lokalnom i državnom nivou. Na taj način doći će i do otvaranja novih radnih mesta, ali i do ekonomskog razvoja ovog kraja. Takođe, opština treba da uradi projekte u kojima, sa ljudima iz dijaspore, pokreće infrastrukturne projekte kojima će se uposliti domaće stanovništvo.

Izvori

- Božić, Ivan, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Istorijski institut, knj. 3. Beograd, 1952.
- Cvijić, Jovan, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1966.
- Grupa autora, *Sjениčki kraj*, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2004.
- Garašanin, Milutin, *Arheologija novopazarskog kraja*, Književne novine, Beograd, 1987.
- Kosančić, Ivan, *Novopazarski sandžak i njegov etnički problem*, Beograd, 1912.
- Lokalni akcioni plan za djecu, Sjenica, 2005.
- Maslovarić, Dušan, *Tradicionalna poljoprivreda na Sjениčko-pešterskoj visoravni*, Glasnik Etnografskog muzeja, Beograd, 1992.
- M.Mesić, *Međunarodne migracije*, Socijetas, Zagreb, 2002.
- Mogućnosti saradnje dijaspore i matice u Gradu užicu, Grupa 484, Beograd, 2009.
- Mušović, Ejup, *Sandžačke migracije i imigracije u XIX veku*, Prijepolje, 1978.
- Pavlov, Tanja, *Migracioni potencijal Srbije*, Grupa 484, Beograd, 2009.
- M.Pavlović, *Sela sjениčkog kraja antropogeografska proučavanja*, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009.
- Premović-Aleksić, Dragica, *Arheološki lokaliteti na području MK Vapa*, Zbornik sjenice, 6-7, Sjenica, 1990.
- Petković-Popović, Radmila, Šalipurović, Vukoman, *Srpske škole i prosveta u zapadnim krajevima Stare Srbije u XIX veku*, OZO, Priboj, 1970.

- Radonjić, Jovan, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, SANU, knj.3. Beograd, 1950.
- Selimović, Salih, *Nova demografska kretanja u opštini Sjenica*, Užički zbornik br. 23, Užice, 1994.
- Strategija održivog razvoja opštine Sjenica 2006-2011., Sjenica, 2006.
- Strategija održivog razvoja opštine Sjenica 2010-2020., Sjenica, 2009.
- Strategija za upravljanje migracijama, Službeni glasnik RS, br, 55/05, Beograd, 2005.

UTICAJ NOVČANOG PRILIVA IZ INOSTRANSTVA NA EKONOMSKI POLOŽAJ DOMAĆINSTAVA U NOVOM PAZARU

Irena Petrović

Re z i m e

Osnovni cilj ovog rada je da pokaže na činjeničan način, da su devizne doznake od izuzetnog značaja za materijalni položaj domaćinstava u Novom Pazaru. Glavno uporište za taj zaključak nalazi se u rezultatima empirijskog istraživanja, koje je sa ovim ciljem i sprovedeno.

Veoma spor i težak oporavak privrede u Novom Pazaru poslednjih godina, predstavlja pogonsku osnovu za trošenje deviznih doznaka isključivo na potrošna dobra. Naime, značajan postotak stanovništva u Novom Pazaru još uvek raspolaže prihodima koji su nedovoljni za održavanje golog života. Ne treba se onda čuditi što je za mnoge u Novom Pazaru, novčana pomoć iz inostranstva od suštinskog značaja, što nalazi ovog istraživanja i potvrđuju.

Nažalost, i pored toga što je obim transferisanih doznaka u poslednje tri decenije konstantno rastao, ne može se reći da su devizne doznake u Novom Pazaru, do sada, predstavljale značajan faktor privrednog rasta. Ključni nalaz istraživanja predstavlja odsustvo značajnijeg porasta investicija u privredu Novog Pazara, kao i pretežno usmeravanje novca na ličnu potrošnju. To upravo ukazuje na potrebu korigovanja strukture investiranja, i dalje proučavanje faktora koji ograničavaju korišćenje deviznih doznaka za finansiranje ekonomskog razvoja u Novom Pazaru. I ne samo to. Potrebno je što hitnije preduzeti konkretne akcije, kako bi se promenila struktura korišćenja deviznih doznaka u korist produktivnih ulaganja, s obzirom da iz istraživačkih nalaza nedvosmisleno proizilazi da su preduslovi za finansiranje ekonomskog razvoja, uz pomoć deviznih doznaka, naglašeno nerazvijeni. Jednom rečju, potrebno je stvoriti ambijent koji će podsticati i podržavati doprinos dijaspore razvoju.

Ključne reči: *devizne doznake migranata, migracije, ekonomski položaj domaćinstava, privredni razvoj, Novi Pazar, Srbija, dijaspora, ekonomska kriza, politika organizovanja dijaspore, investiciona funkcija doznaka, socijalna funkcija doznaka.*

Uvod

Prethodna decenija ipso bila je obeležena intenzivnim i dramatičnim promenama koje su istovremeno, podjednako duboko zahvatile sve društvene podsisteme i pri tom, na njih ostavile neizbrisive posledice. Kraj osamdesetih godina obeležen je neočekivano brzim slomom socijalizma kao društveno političkog sistema. I ne samo to. Došlo je do raspada celokupnog dotadašnjeg ideološkog sistema, a da još uvek nisu bile predložene alternativne opcije. Na to se ubrzo nadovezala blokirana transformacija tokom devedesetih, uz četvorogodišnje građanske ratove, međunarodnu izolaciju, sankcije, te naglo i masovno osiromašenje ogromne većine stanovništva. Zatim su usledili sukobi na Kosovu, i 1999. godine oružana intervencija NATO pakta protiv Srbije. Konačno, posle 2000. godine otpočeo je proces post-socijalističke transformacije, uz sistemske promene koje nisu krenule od „nulte tačke“, nego su ubrzane na osnovi koja je u međuvremenu izgrađena.

Ove društvene okolnosti uticale su na „delanje“ znatnog dela populacije srbijanskog društva. Naime, veliki broj stanovnika nezadovoljan trenutnom ekonomskom situacijom, početkom devedesetih napuštao je zemlju u pravcu zapada. Pri tome, ova ogromna kolona emigranata nije imala jasnu ideju o tome: da li se privremeno uklonila iz ratne i ekonomske nesreće, političke represije i kulturnog sunovrata, ili je privučena ponudom novog trajnog bezbednog utočišta u tzv. društvima obilja (Lazić, 2005.)

Međutim, kao što je opšte poznato, Srbija je i pre 90-ih godina bila suočena sa migracijama svog stanovništva. Naime, već početkom 60-ih godina, veliki broj ljudi nižeg stepena obrazovanja, iseljavao se u zemlje Zapadne Evrope. Ipak, i pored toga što su stanovnici Srbije i tada napuštali zemlju, još uvek se nije moglo govoriti o „egzodusu iz Srbije“ koji će započeti početkom 90-ih. Očekivalo se da će „egzodus iz Srbije“ biti zaustavljen nakon prestanka „ratnih prilika“, no, on je usled odsustva perspektive za „bolje sutra“ nastavljen.

Nadalje, ono što još karakteriše migracije jeste da one u velikoj meri, predstavljaju izraz rastuće globalizacije svetske privrede, koja traži međunarodnu mobilnost radne snage. Ipak, i pored toga što migracije predstavljaju globalni i transnacionalni fenomen, one isto tako imaju lokalnu dimenziju, što dalje znači da većina migranata koja odlazi iz svog mesta, nastavlja da održava veze sa svojom zemljom porekla i umnogome utiče na prirodu

lokalnog razvoja. Upravo u ovom kontekstu treba razmatrati predmet ovog istraživanja - uticaj deviznih doznaka na materijalni položaj domaćinstava u Novom Pazaru, kao i njihovi efekti na razvoj lokalne zajednice. S obzirom da jugozapadna Srbija ima dugu tradiciju iseljavanja svog stanovništva, na ovom mestu se postavlja jedno važno pitanje: da li postoji direktna veza između migracija i razvoja? Empirijskim istraživanjem pokušao se dati odgovor na ovo pitanje.

Na ovom mestu takođe treba spomenuti poteškoće u realizaciji istraživanja i pisanju rada. Jedna vrsta problema ishodila je iz veoma oskudne literature o efektima deviznih doznaka na materijalni položaj domaćinstava i razvoj lokalnih zajednica kod nas. Druga vrsta problema vezana je za mali broj istraživanja deviznih doznaka sprovedenih u našoj zemlji. Naime, reč je samo o dva istraživanja transfera deviznih doznaka iz inostranstva. Svetska banka se 2006. godine bavila istraživanjem transfera deviznih doznaka iz Nemačke u Srbiju (De Luna Martinez et al., 2006), dok su godinu dana kasnije Evropska banka za obnovu i razvoj i Vlada Švajcarske ispitali transfer doznaka iz Švajcarske u Srbiju (Petree-Baruah, 2007).

Uz to, postojali su i problemi prilikom samog sprovođenja istraživanja. Reč je o teškoćama pronalaska domaćinstava koja primaju devizne doznake, kao i odbijanju velikog broja domaćinstava da uzmu učešće u istraživanju. Upravo iznete teškoće su otežale donošenje zaključaka o efektima deviznih doznaka na svakodnevni život porodica u Novom Pazaru, kao i o efektima na sveukupan razvoj lokalne zajednice.

Metodologija

Osnovni cilj ovog rada bio je da se na temelju empirijskog istraživanja utvrde i objasne efekti deviznih doznaka na materijalni položaj domaćinstava i privredni razvoj Novog Pazara.

Uzimajući u obzir osnovni predmet i cilj istraživanja postavljeni su uži ciljevi, odnosno zadaci rada:

- ☞ Utvrditi strukturu emigranata-pošiljalaca deviznih doznaka i njihovih porodica-primalaca deviznih doznaka.
- ☞ Utvrditi strukturu deviznih doznaka-dužinu primanja, učestalost slanja i visinu iznosa.
- ☞ Utvrditi način slanja deviznih doznaka u Novi Pazar.
- ☞ Utvrditi način usmeravanja deviznih doznaka u Novom Pazaru.

⇒ Utvrditi da li različita socijalna obeležja domaćinstava utiču na način usmeravanja deviznih doznaka.

Hipoteze od kojih se krenulo u istraživanje bile su sledeće:

- α) Pošiljaoci deviznih doznaka su emigranti različitih socijalnih i demografskih obeležja. Isto tako, primaoci deviznih doznaka ne predstavljaju homogenu grupaciju.
- β) Devizne doznake predstavljaju redovne prihode porodicama u Novom Pazaru.
- γ) Dominantan način slanja deviznih doznake jeste putem neformalnih kanala.
- δ) Devizne doznake se najčešće usmeravaju na kupovinu neophodnih sredstava za život i izgradnju kuće, a ređe na pokretanje privatnog biznisa.
- ε) Socijalna obeležja domaćinstava utiču na način investiranja novčanog kapitala iz inostranstva.
- φ) Devizne doznake utiču na poboljšanje materijalnog položaja domaćinstava, ali imaju slabe efekte na privredni razvoj Novog Pazara

Istraživanje *Uticao novčanog priliva iz inostranstva na ekonomski položaj domaćinstava u Novom Pazaru* sprovedeno je na teritoriji Novog Pazara početkom 2010. godine. Podaci su prikupljeni pomoću terenske ankete na uzorku od 154 slučajno odabrana domaćinstva. Na ovom mestu je neophodno istaći da je procenat odbijanja učetvovanja u istraživanju bio relativno visok, 42 domaćinstva (20%), koja su imala članove u inostranstvu su odbila da uzmu učešće u istraživanju. Interesanto je navesti da je uglavnom reč o odbijanju ženskih članova domaćinstva da sarađuju, što se može objasniti još uvek prisutnim tradicionalnim elementom društvenog položaja žena koji, između ostalog, ima za posledicu nesamostalno donošenje odluka.

Svi prikupljeni podaci dobijeni ovim istraživanjem, obrađeni su metodom deskriptivne i analitičke statistike. Određivana je srednja vrednost i standardna devijacija, a od metoda analitičke statistike korišćeni su: parametarski (analiza varijanse) i neparametarski (χ^2 -test i Spearmanova korelaciona analiza) metodi za procenu značajnosti razlike i povezanosti između analiziranih obeležja.

Analiza rezultata

Osnovne karakteristike domaćinstava i emigranata iz Novog Pazara

Što se tiče obeležja posmatranih domaćinstava, prema *mestu stanovanja analiziranih domaćinstava* u uzorku je bilo 62 (40,3%) domaćinstva sa sela i 92 (59,7%) iz gradskog područja. Prema *nacionalnoj pripadnosti domaćinstav*, postignuta je sledeća distribucija: 86,4% Bošnjaka, 10,4% Srba, dok je pripadnika romske nacionalnosti bilo svega 3,2%.

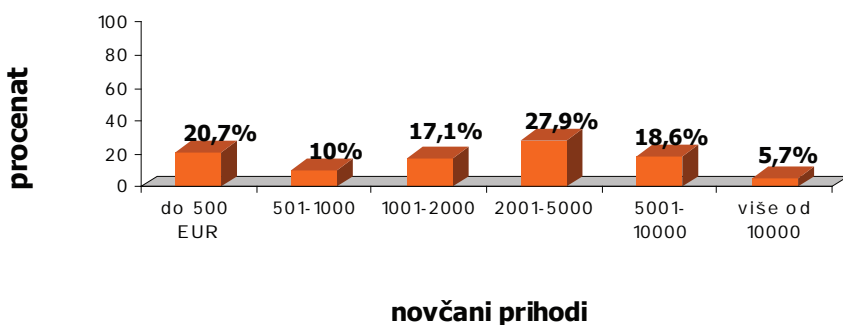
U pogledu *klasne strukture domaćinstava*, istraživački rezultati pokazuju da su grupacije NKV i KV radnika dominantne (37,0% i 31,2%). Domaćinstva koja zauzimaju stručnjačke i službeničke položaje zastupljena su u relativno jednakoj razmeri (11,7% i 10,4%). Najzad, procentualno opisano, 9,7% domaćinstava svrstalo se u kategoriju poljoprivrednika.¹⁷

U odnosu na *broj članova domaćinstva*, uočava se da broj dvočlanih domaćinstava dostiže gotovo četvrtinu svih analiziranih domaćinstava (24,0%), slede ih domaćinstva sa tri člana (18,2%), petočlana domaćinstva (16,9%), te domaćinstva sa četiri člana (16,2%). Samačka domaćinstva, domaćinstva sa šest i sedam članova, prisutna su u nešto manjoj meri (5,8%; 8,6%; 5,8%). Domaćinstva sa osam članova su, prema očekivanju, neznatno prisutna (3,9%), dok je samo jedno domaćinstvo u svom sastavu imalo devet članova (0,6%). Kada je reč o *tipovima porodica*, jednorodnično domaćinstvo, odnosno nuklearna porodica, čini blizu polovine svih analiziranih domaćinstava (42,2%). Višeporodična domaćinstva-proširene porodice, učestvovala su sa 31,8%. Čini se da je prihvatljivo objašnjenje koje visoku koncentraciju proširenih porodica vidi u materijalnoj deprivaciji najvećeg dela stanovništva, koja ne dozvoljava osamostaljivanje udatih i oženjenih potomaka putem individualnog rešavanja stambenog pitanja. Kada su pak u pitanju jednoroditeljska domaćinstva, prema podacima istraživanja, ovakvih domaćinstava ima svega 1,9%. Takođe, vredni dalje zabeležiti da domaćinstva bračnog para bez dece dostižu gotovo petinu (18,3%) svih analiziranih domaćinstava. Samačka domaćinstva su, kao što je i prethodno spomenuto, prisutna u nešto manjoj meri (5,8%).

¹⁷ U istraživanju su klase operacionalizovane na osnovu radnih mesta i obrazovanja ispitanika. Nosilac klasnog položaja je domaćinstvo, pri čemu je korišćen dominicijski pristup. To znači da je domaćinstvu pripisivan klasni položaj onog člana koji zauzima viši položaj. Penzionerima i nezaposlenima koji su ranije imali posao pripisivan je položaj na osnovu ranijeg radnog mesta. Trajno nezaposleni, domaćice i studenti klasifikovani su prema položaju supružnika, ako su u braku, odnosno -ako nisu- prema položaju roditelja ili dece, ako sa njima žive u istom domaćinstvu (prema Lazić, 2004:45-46)

Imajući u vidu predmet istraživanja, na ovom mestu je neophodno posebnu pažnju posvetiti *prosečnim godišnjim prihodima domaćinstava*. Jasno se uočava da blizu trećine analiziranih domaćinstava ima godišnje prihode od 2001-5000 €. Takođe, nije zanemarljiv ni postotak domaćinstava čiji su godišnji prihodi od 5001-10 000 €. S druge strane, mora se smatrati uznemiravajućim i upozoravajućim nalaz, da se jedna trećina analiziranih domaćinstava nalazi u dva najniža razreda čija je gornja granica 1000 €. I ovaj podatak, uz mnoge druge, govori o pogoršanju životnih prilika u Novom Pazaru u poslednjih nekoliko godina.

Dijagram 1. Prosečna godišnja primanja domaćinstava u Novom Pazaru u EUR

Interesantno je navesti da nije ustanovljen značajan stepen povezanosti između prosečnih godišnjih prihoda i mesta stanovanja ($C=0,140$; $p=0,734$). S druge strane, klasna pripadnost domaćinstva, prema očekivanjima, predstavlja faktor koji utiče na prihodno stanje domaćinstva (Hi -kvadrat-44,401; $C=0,491$; $p=0,001$).¹⁸

Podaci o godišnjim primanjima domaćinstava prikazani su pomoću aritmetičkih sredina, kako bi bili lakše uporedivi.

Tabela 1. Godišnji novčani prihodi u EUR – srednje vrednosti za šest klasa

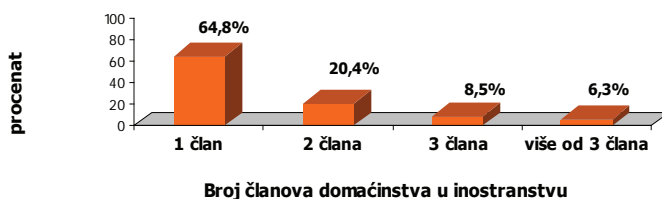
poljoprivrednici	NKV radnici	KV radnici	službenici	stručnjaci	Ukupno
6447.50	1650.60	6660.0	4959.33	7564.71	4780.39

¹⁸ Na jaku vezu između klasne pripadnosti i prosečnih godišnjih prihoda ukazuje i korelaciona analiza (Spearman's rho- 0,338; $p=0.000$).

Evidentno je da su razlike u godišnjim prihodima, posmatrane preko aritmetičkih sredina, između društvenih slojeva velike, kao i to, da ne postoji jasna povezanost između pripadništva klasi i veličine godišnjih prihoda. Analizirani podaci pokazuju da najbolje stoji klasa stručnjaka, a slede je stručni radnici, poljoprivrednici i službenici. Isto tako, u slučaju slojeva radničke klase, zapaža se da se u odnosu na stručne radnike, NKV radnici nalaze na priličnom rastojanju.

Nezaobilazno mesto u ovom radu jeste svakako i analiza *socio-demografskih obeležja emigranata*. Međutim, pre nego što se bilo šta kaže o datim obeležjima, bitno je navesti prosečan broj članova domaćinstva koji se nalaze u inostranstvu, kao i ukupan broj analiziranih emigranata. U pogledu *prosečnog broja članova koji rade u inostranstvu*, zapaža se natprosečna koncentracija domaćinstava koja imaju po jednog člana u inostranstvu. Nadalje, od ukupnog broja posmatranih domaćinstava, petina domaćinstava ima po dva člana u inostranstvu, dok su u manjoj meri prisutna domaćinstva koja u inostranstvu imaju po tri ili više od tri člana.

Dijagram 2. Broj članova domaćinstva u inostranstvu

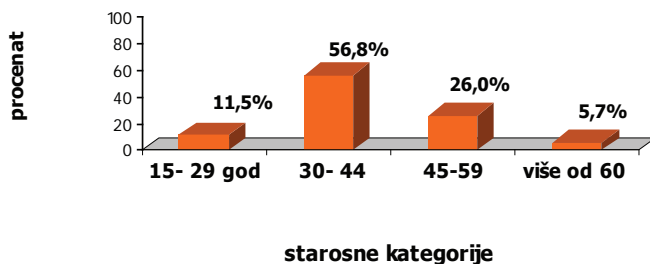

Ovde treba posebno naglasiti, da ne postoji statistički značajna razlika između domaćinstava različitih nacionalnosti, u pogledu broja članova porodice koji rade u inostranstvu ($C=0,172$; $p=0,930$). Isto tako, prema statističkim pokazateljima, nije nađena veza između mesta stalnog boravka i broja članova porodice koji rade u inostranstvu ($C=0,367$; $p=0,627$).

Nadalje, treba reći da je *ukupan broj analiziranih emigranata* bio 227, kao i to da su podaci o njima dobijeni od strane članova njihove porodice u Novom Pazaru. Kad je reč o *polnoj strukturi emigranata*, istraživanjem dobijeni podaci pokazuju da su među emigrantima žene i muškarci zastupljeni u nejednakoj razmeri. Tako je, među emigrantima bilo 76,2% muškaraca i 23,8% žena. *Starosna struktura*, takođe, pokazuje neujednačen raspored starosnih kategorija¹⁹. Jasno se uočava natpolovično prisustvo osoba iz srednjeg radnog kontigenta.

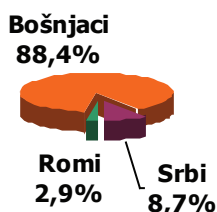
¹⁹ Prosečna starost emigranata je $42,47 \pm 11,99$ godina

Dijagram 3. Distribucija emigranata prema starosnim kategorijama

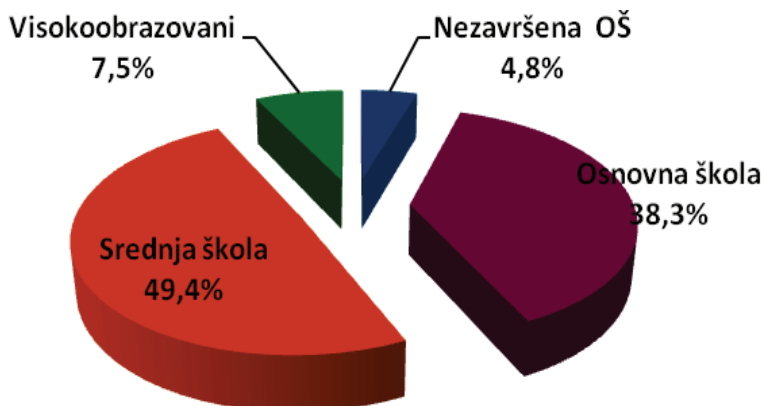
Kao i u slučaju analiziranih domaćinstava, i ovde su pripadnici različitih *nacionalnosti* prisutni u nejednakoj razmeri.

Dijagram 4. Distribucija emigranata prema nacionalnoj pripadnosti

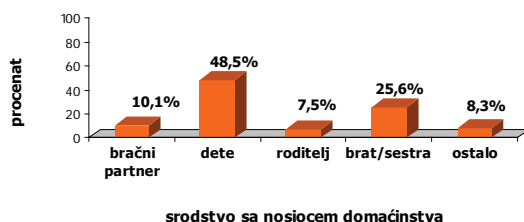
Prema *obrazovanju emigranata* postignuta je sledeća distribucija: 49,4% sa završenom srednjom školom, 38,3% sa završenom osnovnom školom, 7,5% visokoobrazovanih, te 4,8% sa nezavršenom osnovnom školom.

Dijagram 5. Distribucija emigranata prema obrazovanju

Još jedno demografsko obeležje koje zaslužuje da mu se na ovom mestu posveti posebna pažnja jeste, svakako, *srodstvo emigranata sa nosiocem domaćinstva*. Prema rezultatima ovog istraživanja, pokazuje se da su skoro polovina članova domaćinstava koji rade u inostranstvu deca nosioca domaćinstva. Potom, četvrtina emigranata su brat ili sestra nosiocu domaćinstva. Ostale kategorije srodstva su, kao što se jasno može videti, prisutne u nešto manjem postotku.

Dijagram 6. Distribucija emigranata prema srodstvu sa nosiocem domaćinstva

U daljem toku izlaganja biće prikazana *vremenska dimenzija* iseljavanja migranata sa teritorije Novog Pazara²⁰. Uvid u dobijene rezultate jasno pokazuje, da je najveći broj ljudi, prema očekivanjima, napustio našu zemlju u razdoblju 1990-1994. Četvorogodišnji građanski ratovi, međunarodna izolacija i sankcije praćeni su masovnim iseljavanjem stanovništva sa teritorije cele zemlje, a naročito Sandžaka. U istom smeru, masovnog iseljavanja iz zemlje, delovalo je i do krajnosti ubrzano osiromašenje ogromne većine stanovništva. Početkom 1991. godine dve trećine stanovnika Srbije postalo je siromašno, pri čemu je svaki treći raspolagao sa prihodima nedovoljnim za održavanje golog života (Antonić, 2005). Govoreći o migracijama početkom devedesetih, ono što je na ovom mestu bitno navesti, jeste to da su se migracije stanovništva Srbije tokom 90-tih jasno razlikovale u odnosu na migracije između 1960. i 1980. One su postale izrazito masovne, u vidu iznuđenih iseljavanja znatnog dela stanovništva svih uzrasta, usled ratnih dejstava na prostoru dojučerašnje Jugoslavije. Ukratko rečeno, usled naglog pogoršanja životnih prilika u Srbiji, dolazi do masovnog iseljavanja sa teritorije naše zemlje. Znatno deo odlazaka ljudi iz Srbije, pogotovo Sandžaka, bio je usmeren prema onim evropskim zemljama (Nemačka, Austrija, Švajcarska, Francuska, Švedska) u kojima su od ranije (u vidu privremeno-trajnih „odlazaka

²⁰ Na ovom mestu treba skrenuti pažnju da su migracije stanovništva Novog Pazara tokom devedesetih godina posmatrane prema društvenim dešavanjima koja su ih obeležila.

na rad u inostranstvo“) stvorene brojne zajednice „Jugoslovena“. I ne samo to: analiza migracija tokom 90-ih, mora posebno imati u vidu i urušavanje „socijalističkih poredaka na Istoku“ Evrope, otvaranje granica za slobodan izlazak građana bivših „socijalističkih zemalja“, ali i rastuću globalizaciju svetske privrede, koja traži međunarodnu mobilnost radne snage (Bolčić, 2002:159)

Za razliku od prve polovine 90-ih, jasno se može videti da su se stanovnici Novog Pazara tokom sedamdesetih, iseljavali u znatno manjem broju, što možemo objasniti materijalnim blagostanjem velike većine stanovništva dojučerašnje Jugoslavije. Naime, sedamdesete godine su mnogima ostale u sećanju kao period kada se dobro zarađivalo i puno trošilo. S tim u vezi, ne treba da nas čudi što je većini društvenih slojeva socijalizam ostao u pamćenju kao bolja prošlost u odnosu na bednu sadašnjost. Takođe, kada je reč o migracijama tokom 60-ih i 70-ih godina, na ovom mestu treba podsetiti da su migranti koji su se tada iseljavali mahom bili NKV i KV radnici (Morokvasic i Rudolf, 1996 prema Bolčić, 2002). To potvrđuju i nalazi ovog istraživanja. Naime, 89,5% emigranata koji su Novi Pazar napustili tokom sedamdesetih imali su nezavršenu osnovnu školu.

Dalje, govoreći o određujućim faktorima iseljavanja stanovništva sa teritorije Sandžaka, kao uostalom i sa teritorije cele tadašnje Jugoslavije, nije suvišno podsetiti da je već početkom 80-ih godina jugoslovenska privreda počela da pokazuje znake krize. S tim u vezi, porast broja ljudi koji napušta našu zemlju u tom periodu izgleda nam sasvim očekivan. Naime, procentualno opisano, 14,5% emigranata se tokom osamdesetih godina iselilo sa teritorije Novog Pazara.

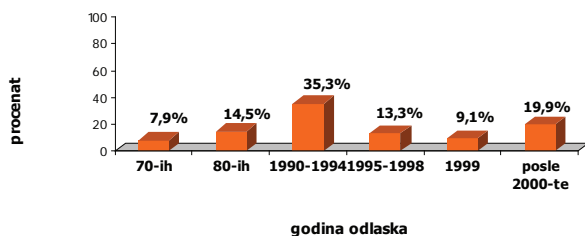
Isto tako, značajan je postotak emigranata koji je napustio Novi Pazar u drugoj polovini devedesetih, što umnogome predstavlja neočekivan nalaz. Naime, iako drugu polovinu devedesetih možemo označiti post-Dejtonskim periodom, kada su ratna dejstva, u koja je Srbija bila upletena, u osnovi prestala, iseljavanja iz Srbije su, tako ispada po dostupnim podacima, nažalost, nastavljena.

Takođe, analiza vremenske dimenzije iseljavanja iz Novog Pazara pokazuje da je tokom NATO- agresije jedna desetina emigranata napustila Novi Pazar.

Nakon 2000. godine, kao što je opšte poznato, dolazi do ekonomske stabilizacije u Srbiji. U skladu s tim, moglo bi se očekivati da će se stanovnici Novog Pazara iseljavati u manjem broju, s obzirom da je tokom devedesetih godina sveopšta dramatična društvena kriza predstavljala pogonsku osnovu,

odnosno, plodno tlo za masovno iseljavanje stanovništva. Međutim, egzistencijalne teškoće stanovnika Novog Pazara, usled ogromnog porasta nezaposlenosti nakon 2000. godine, nastavljaju se²¹. S tim u vezi, podatak da je petina emigranata napustila Novi Pazar u tom periodu pokazuje nam da pretpostavka da će se migracije nakon decenije tegobnog života zaustaviti nije bila opravdana. Na ovom mestu treba dodati da je nezaposlenost umnogome predstavljala odlučujući faktor napuštanja naše zemlje, što pokazuje podatak da je čak 66,7% emigranata iz posmatranih domaćinstava bilo nezaposleno pre odlaska u inostranstvo.

Dijagram 7. Distribucija emigranata prema godini odlaska iz zemlje

Sveobuhvatna analiza migracija stanovništva iz jugozapadne Srbije, trebala bi takođe da ukaže na *vezu između migracija stanovništva u određenom vremenskom periodu i različitih socijalnih i demografskih osobina emigranata*. Pol se, na primer, pokazao neznačajnim činiocem (C-0,109; p-0,407). S druge strane, *obrazovanje emigranata* se javlja kao faktor koji korelira sa vremenskim periodom iseljavanja iz Novog Pazara (Hi-kvadrat-16,837; C-0,256, p-0,010).

Tabela 2. Godine odlaska emigranata s obzirom na obrazovanje

Godine odlaska	Obrazovanje emigranata			Ukupno
	Osnovna škola	Srednja škola	Viša škola/fakultet	
70-ih	89,5%	10,5%	0%	100%
80-ih	48,6%	45,7%	5,7%	100%
90-ih	40,3%	51,1%	8,6%	100%
posle 2000-te	43,8%	50,0%	6,3%	100%
Ukupno	46,1%	46,9%	7,0%	100%

Hi-kvadrat-16,837; p-0,010; C-0,256

21 Prema evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje u Novom Pazaru je krajem 2009. registrovana najviša stopa nezaposlenosti (52,6% formalno nezaposlenih). Međutim, treba spomenuti da je rad na neformalnom tržištu rada u Novom Pazaru itekako zastupljen, pa je sam tim procenat nezaposlenih manji od zvanično registrovanih.

Podaci iz prethodne tabele pokazuju da su emigranti, obuhvaćeni istraživanjem, koji su zemlju napustili tokom sedamdesetih, kao što je napred spomenuto, mahom imali samo završenu osnovnu školu. Takođe, interesantan je i nalaz da nijedan emigrant koji je napustio zemlju tokom sedamdesetih nije bio visokoobrazovan.

Takođe, na značaj uticaja socijalnih obeležja na vremenski period napuštanja naše zemlje, ukazuju podaci o *povezanosti nacionalne pripadnosti emigranata i godine odlaska* (Hi-kvadrat -71,087; p-0,000; C-0,477). Više od polovine analiziranih pripadnika bošnjačke nacionalnosti napustilo je zemlju početkom devedesetih, što je, s obzirom na društvena dešavanja u tom periodu, sasvim očekivan nalaz. Isto tako, usled loše ekonomske situacije u Novom Pazaru, značajan procenat iseljavanja Bošnjaka beleži se i nakon 2000. godine.

S druge strane, pripadnici srpske nacionalnosti su u velikom broju emigrirali tokom sedamdesetih godina. Za razliku od pripadnika nesrpske nacionalnosti, neznatan broj Srba je napustio zemlju u periodu devedesetih. Ipak, nakon 2000. godine primetno je, kao i u slučaju pripadnika bošnjačke nacionalnosti, značajno napuštanje naše zemlje. Objašnjenje je gotovo identično gore navedenom. Kada je reč o pripadnicima romske nacionalnosti, može se reći da je apsolutna većina Roma emigrirala tokom devedesetih, te da nijedan pripadnik romske nacionalnosti nije emigrirao posle 2000. godine. Odmah, međutim, treba napomenuti i sledeće: ove nalaze, ipak, moramo uzeti sa izvesnom rezervom, s obzirom da je pripadnika romske nacionalnosti bilo malo (3,1% uzorka čine Romi)²².

Tabela 3. Godine odlaska emigranata s obzirom na nacionalnu pripadnost

Nacionalna pripadnost	Godine odlaska emigranata				Ukupno
	70-ih	80-ih	90-ih	Posle 2000-te	
Bošnjaci	3,8%	13,6%	61,5%	21,1%	100%
Srbi	52,4%	23,8%	9,5%	14,3%	100%
Romi	0%	14,3%	85,7%	0%	100%
Ukupno	7,9%	14,5%	57,7%	19,9%	100%

Hi-kvadrat - 71,087; p-0,000, C- 0,477

Analiza podataka dalje pokazuje da je *starost emigranata* (odnosno generacijska pripadnost), ono obeležje emigranata koje je izrazitije od dru-

²² Prema poslednjem popisu stanovništva Srbije iz 2002. godine u Novom Pazaru živi 76,27% Bošnjaka, 20,46% Srba, 1,85% Roma (Republički Zavod za statistiku).

gih obeležja povazano sa vremenskim periodom odlaska iz zemlje (Hi-kvadrat-176,015; p-0,000; C-0,650).

Svi dobijeni podaci nalaze se u granicama očekivanja. Tako, istraživački nalaz koji pokazuje da su emigranti iz „mlađe-srednje“ generacije (30-44) i „srednje-starije“ generacije (45-59) u više od desetine slučajeva zemlju napustili nakon 2000. godine može se objasniti činjenicom da su ove dve „srednje“ generacije često, na kraće i duže vreme, ostajale bez posla, kako tokom devedesetih, tako i nakon 2000. godine. To su, očito, generacije zaposlenih koje su već iskusile zahteve za „fleksibilnošću“ tokom teških godina „blokiranane tranzicije“ u Srbiji (Bolčić, 2004). Iz podataka iz tabele, takođe se jasno vidi, da je dve trećine emigranata najmlađe generacije zemlju napustilo nakon 2000. godine. O činiocima koji su, verovatno, uticali na njihovo iseljavanje suviše je govoriti. Isto tako, kada je reč o migracijama najmlađe generacije, interesantan je nalaz da je blizu četvrtine zemlju napustilo tokom devedesetih, što znači da su zemlju napustili kao deca. I ne samo oni, sve generacije su u velikom broju napuštale zemlju tokom devedesetih. Na kraju, istraživački nalaz da je svega 4,2% emigranta iz najstarije generacije napustilo zemlju nakon 2000. godine, može se razumeti kao posledica „normalne staračke nefleksibilnosti“, kao i njihovih realno malih potreba.

Tabela 4. Godine odlaska emigranata različite starosne dobi

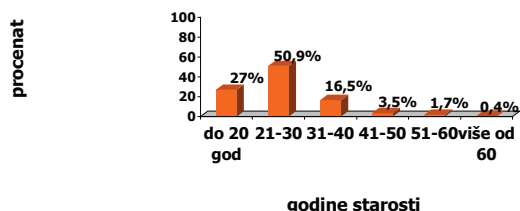
Starosne kategorije	Godine odlaska emigranata				Ukupno
	70-ih	80-ih	90-ih	Posle 2000-te	
15-29	0%	0%	23,1%	76,9%	100%
30-44	0%	9,3%	75,2%	15,5%	100%
45-59	8,1%	32,3%	48,4%	11,3%	100%
60 i više	58,3%	12,5%	25,0%	4,2%	100%
Ukupno	7,9%	14,5%	57,7%	19,9%	100%

Hi-kvadrat-176,015; p-0,000; C- 0,650

Kako bi se upotpunila slika o spremnosti različitih generacija na migriranje, ovde su prikazane godine starosti emigranata u trenutku emigriranja. Opšte je poznato da su mlađe osobe u načelu pokretljivije, pa i spremnije da menjaju mesto boravka, na šta ukazuju i rezultati ovog istraživanja. Evidentno je da spremnost za iseljavanje dosta pravilno opada sa emigranata, s tim da je ta spremnost manja za najmlađu generaciju (27,0% do 20 godina) od spremnosti sledeće mlađe generacije (21-30 godina), gde je ta spremnost najveća i izrazito visoka (50,9%). Možemo da uočimo da se beleži pad na

sledeći način: 16,5% (u grupi od 31-40), 3,5% (u grupi od 41-50), 1,7% (u grupi od 51-60), 0,4% (više od 60 godina).

Dijagram 8. Distribucija emigranata prema starosti u trenutku emigriranja

Nezaobilazno mesto u svakom tekstu o migracijama pripada svakako i *zemljama u koje su naši ljudi emigrirali*. Dobijeni podaci su uglavnom u granicama očekivanja. Tako se, na primer, zapaža natprosečna koncentracija emigranata iz Novog Pazara u Nemačkoj. Ovako visok postotak naših ljudi u Nemačkoj predstavlja očekivan nalaz, s obzirom da je opšte poznato da je najbrojnija srpska dijaspora upravo u Nemačkoj²³.

Čini se da je prihvatljivo objašnjenje koje natpolovično prisustvo naših ljudi u Nemačkoj, kao i značajan postotak emigranata koji se nalaze u Švajcarskoj i Austriji (po jedna desetina u svakoj zemlji) vidi u socijalnim „mrežama“ „naših ljudi“ (zemljaka, poznanika, ali i onih „domaćih poslodavaca“ kod kojih rade) u inostranstvu²⁴.

Ako se tome doda da su „naši emigranti“ još tokom šezdesetih i sedamdesetih godina razvili jake migracione mreže u Nemačkoj, Austriji i Švajcarskoj, te da su one prethodnih decenija umnogome predstavljale podsticaj za migriranje u navedene zemlje, postaje evidentno, zašto i dalje ogromna većina stanovništva emigrira u zemlje Zapadne Evrope. Ili, drugačije rečeno, Nemačka, Švajcarska i Austrija predstavljaju zemlje tradicionalne srpske emigracije.

Upravo navedeni rezultati gotovo se u potpunosti poklapaju sa podacima dobijenim u poslednjem popisu stanovništva Srbije iz 2002. godine,

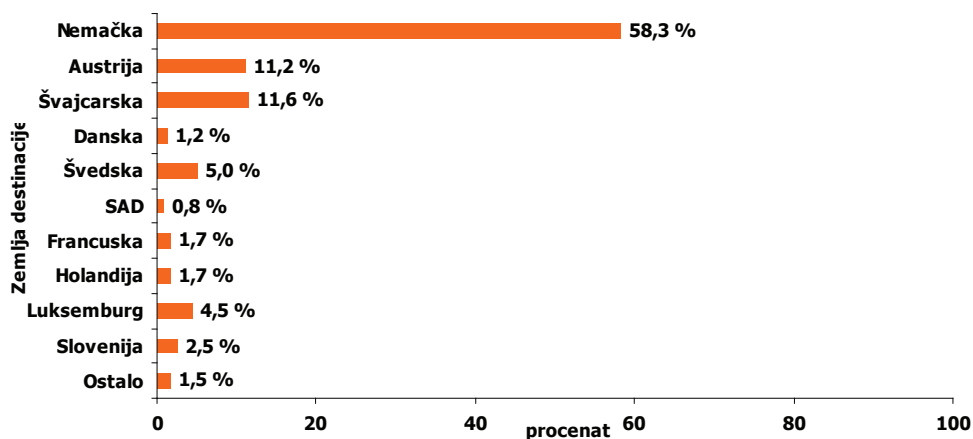
23 Prema podacima Svetske banke broj Srba u Nemačkoj je neprekidno rastao, dostigavši poslednjih godina, kako njeni stručnjaci procenjuju, 568.000. Na taj način Srbi predstavljaju treću po veličini emigrantsku grupu u Nemačkoj, posle Turaka i Italijana (De Luna Martinez at.al.2006)

24 Srbi predstavljaju najznačajniju grupu migranata u Švajcarskoj (Petree-Baruah, 2007).

u kome stoji da se najveći broj građana Republike Srbije nalazi na radu u Nemačkoj, Švajcarskoj i Austriji²⁵.

Isto tako, veoma je interesantno navesti da su zemlje, poput Luksemburga i Švedske, takođe bile privlačne za emigrante sa prostora Novog Pazara.

Dijagram 9. Distribucija emigranata prema zemlji destinacije

Sledstveno prethodnom izvođenju, na ovom mestu se nameće jedno važno pitanje: Koji su važni *faktori diferencijacije u pogledu odabira zemlje destinacije*? Među demografskim varijablama, *pol* se nije pokazao kao diskriminativna varijabla ($C=0,264$; $p=0,052$). S druge strane, *obrazovanje* se pokazalo diskriminativnom varijablom ($C=0,298$; $p=0,009$). Međutim, ove nalaze moramo uzeti s izvesnom rezervom, s obzirom da je visokoobrazovanih bilo malo (7,5%), te da Nemačka kao zemlja destinacije u velikoj meri dominira (58,3%). I *nacionalna pripadnost* emigranata se pokazala kao činilac koji bitno determiniše odlazak u određenu zemlju (Hi-kvadrat-93,733; $C=0,528$; $p=0,000$).

Istraživanjem dobijeni podaci jasno pokazuju da se pripadnici različitih nacionalnosti, naročito Srbi i Bošnjaci, razlikuju, s obzirom na zemlju u kojoj rade - blizu dve trećine Bošnjaka radi u Nemačkoj, a dve trećine Srba radi u Švajcarskoj.

²⁵ Izvor Republički zavod za statistiku

Tabela 5. Zemlja destinacije emigranata s obzirom na nacionalnu pripadnost

Nacionalna pripadnost	Zemlja destinacije						Ukupno
	Nemačka	Austrija	Švajcarska	Švedska	Luksemburg	Ostalo	
Bošnjaci	63,1%	12,1%	6,1%	4,7%	5,1%	8,9%	100%
Srbi	9,5%	4,8%	71,4%	0%	0%	14,3%	100%
Romi	57,1%	0%	0%	28,6%	0%	14,3%	100%
Ukupno	58,3%	11,2%	11,6%	5,0%	4,5%	9,5%	100%

Hi-kvadrat-93,733; p-0,000; C-0,528

Takođe, značajan činilac koji utiče na izbor zemlje destinacije predstavlja i *starost emigranata*. Na postojanje veze između zemlje destinacije i starosti emigranata, ukazuje analiza varijanse koja je pokazala da između zemalja emigracije postoji statistički značajna razlika, s obzirom na prosečnu starost emigranata (F-12,988, p-0,000).

Pošto je ukupan F pokazatelj značajan, urađena je Post-hoc analiza koja pokazuje sledeće rezultate.

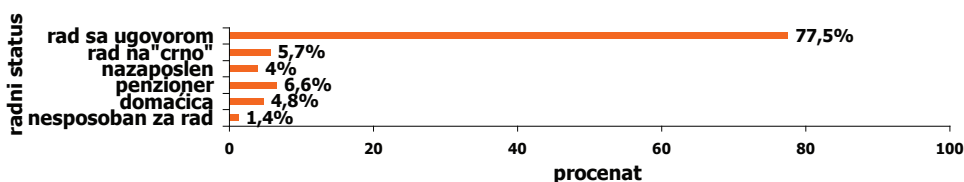
Tabela 6. Rezultati Tukey's HSD testa prosečne starosti emigranata za zemlju destinacije emigranata

Zemlje	Grouping for alpha = .05	
	1	2
Luksemburg	36,82	
Austrija	40,04	
Nemačka	40,10	
Švedska	41,17	
Ostale zemlje	45,48	
Švajcarska		57,04
Significance	,111	1,000

Podaci iz prethodne tabele pokazuju da se analiziranih šest zemalja grupiše samo u dve grupe. Švajcarska se izdvojila od ostalih zemalja, dok se, s druge strane, ostale zemlje međusobno „preklapaju“. Preciznije rečeno, u Švajcarskoj žive najstariji emigranti (aritmetička sredina je 57,04). Međutim, kada se na umu ima podatak da je najveći postotak emigranata (68,4%), koji su zemlju napustili tokom sedamdesetih, otišao upravo u Švajcarsku, dobijeni podaci u velikoj meri postaju jasniji.

U izlaganju koje sledi, težište analize biće pomereno na *radni status emigranata*. Više od dve trećine emigranata radne aktivnosti obavlja na formalnom tržištu rada, odnosno, na osnovu ugovora. Ostale kategorije radnog statusa su, kao što se jasno vidi, neznatno prisutne. Možda je interesantno navesti da, procentualno opisano, svega 5,7% emigranata radi na „crno“. Još je bitno pomenuti da među delatnostima po učešću „sive ekonomije“ prednjači građevina. Preciznije rečeno, čitavih 92,3% emigranata koji rade na „crno“ obavlja građevinske poslove. Isto tako, neophodno je spomenuti istraživački nalaz da 6,8% emigranata pored osnovnog obavlja i dodatni posao.

Dijagram 10. Distribucija emigranata prema radnom statusu

U cilju dodatnog nijansiranja radnog statusa emigranata, ukrštene su određene „tvrde“ varijable sa radnim statusom emigranata. Među demografskim varijablama, *pol* se pokazao značajnim činiocem radnog statusa (Hi-kvadrat-57,288, C-0,449, p-0,000). Isto tako, između *starosti* i radnog statusa postoji statistički značajna povezanost (Hi-kvadrat- 151,711; C-0,633; p-0,000).

Ukoliko se posmatra *rodna dimenzija* radnog statusa emigranata, primećuje se da su žene češće nezaposlene, dok s druge strane, isključivo muškarci obavljaju poslove u okviru „sive ekonomije“.

Tabela 7. Radni status emigranata s obzirom na polnu pripadnost

Pol	Radni status emigranata						Ukupno
	Sa ugovorom	Na crno	Nezaposlen	Penzioner	Domaćica	Nesposoban za rad	
Muški	82,7%	7,5%	1,2%	7,5%	0%	1,2%	100%
Ženski	61,1%	0%	13,0%	3,7%	20,4%	1,9%	100%
Ukupno	77,5%	5,7%	4,0%	6,6%	4,8%	1,3%	100%

Hi-kvadrat- 57,288; p-0,000; C-0,449;

Kao što je upravo rečeno, ustanovljen je značajan stepen povezanosti između *starosti emigranata* i njihovog radnog statusa. Na tesnu povezanost dva navedena obeležja ukazuje i analiza varijanse (F-27,988, p-0,000).

S obzirom da je ukupan F pokazatelj značajan, urađena je Post-hoc analiza koja pokazuje sledeće rezultate.

**Tabela 8. Rezultati Tukey's HSD testa
prosečne starosti emigranata za radni status**

Radni status	Grouping for alpha = .05		
	1	2	3
Rad na „crno“	28,69		
Nezaposlen	33,33	33,33	
Domaćica	38,18	38,18	
Rad sa ugovorom		40,27	
Nesposoban za rad			54,00
Penzioner			60,20
Significance	,127	,448	,574

Pokazuje se da se posmatranih šest radnih , s obzirom na prosečnu starost emigranata, grupiše u tri grupe. Ovde je bitno reći da su dobijeni podaci u granicama očekivanja, budući da su, kao što se jasno uočava, najstarija lica isključivo penzioneri i osobe koje su nesposobne za rad. S druge strane, nezaposleni emigranti i oni koji rade na crno nalaze se u „mlađoj srednjoj dobi“. Sledstveno tome, stiče se utisak da je radna svakodnevnica u emigraciji, kao i kod nas prethodnih deceniju i po, jednim delom, bila nepovoljna za „mlade“ sa teritorije naše zemlje.

Obrazovanje emigranata se, prema očekivanju, pokazalo jednom od diskriminativnijih varijabli koje utiču na radni status emigranata (Hi-kvadrat-34,506, C-0,363, p-0,000). Istraživanjem dobijeni podaci pokazuju da emigranti sa nezavršenom i završenom osnovnom školom češće obavljaju radne aktivnosti u okviru „sive ekonomije“, nego emigranti preostale dve obrazovne kategorije. Odnosno, ukratko rečeno, kako raste stepen formalnog obrazovanja, tako se smanjuje procenat emigranata koji obavljaju poslove na crno, odnosno, raste postotak onih koji svoje radne aktivnosti obavljaju na osnovu ugovora. Ilustracije radi, interesantan je nalaz da svi emigranti sa visokim obrazovanjem radne aktivnosti obavljaju na osnovu ugovora.

Tabela 9. Radni status emigranata s obzirom na obrazovanje

Obrazovanje	Radni status emigranata						Ukupno
	Sa ugovorom	Na crno	Nezaposlen	Penzioner	Domaćica	Nesposoban za rad	
Osnovna škola	60,2%	9,2%	5,1%	13,3%	10,2%	2,0%	100%
Srednja škola	89,3%	3,6%	3,6%	1,8%	0,9%	0,9%	100%
Viša škola/ fakultet	100%	0%	0%	0%	0%	0%	100%
Ukupno	77,5%	5,7%	4,0%	6,6%	4,8%	1,3%	100%

Hi-kvadrat-34,506; p-0,000; C-0,363

U bliskoj vezi sa radnim statusom emigranata jesu, svakako, *zanimanje* i *grana delatnosti* u koju su migranti uključeni. Najpre, prema kategoriji zanimanja postignuta je sledeća distribucija: 41,8% KV i VKV radnika, 27,0% PKV radnika, 10,1% privatnih preduzetnika sa zaposlenima, 7,9% NKV radnika, 3,7% tehničara, 2,6% stručnjaka, 2,6 % službenika sa SSS i 1,1% privatnika bez zaposlenih. Dalje, treba reći da je ustanovljen značajan stepen povezanosti između kategorije *zanimanja* i *pola* (Hi-kvadrat -85, 922, C-0,559, p-0,000), *zanimanja* i *obrazovanja* (Hi-kvadrat-219,718, C-0,733, p-0,000), *zanimanja* i *radnog statusa* (Hi-kvadrat-21,718, C-0,321, p-0,010), te *zanimanja* i *grane delatnosti* (Hi-kvadrat-353,737, C-0,807, p-0,000). S druge strane, *starost* emigranata se pokazala beznačajnim činiocem kategorije *zanimanja* (C-0,302, p-0,870). Nažalost, na ovom mestu se, s obzirom na ograničenost prostora, ne može detaljnije analizirati povezanost prethodno navedenih obeležja emigranata i njihovog zanimanja. Stoga će biti analizirana samo *povezanost pola i obrazovanja* sa zanimanjem emigranata.

U pogledu povezanosti *pola* i *zanimanja*, uočava se da žene češće obavljaju zanimanje tehničara, službenika sa SSS, te posao NKV radnika, što je dobrim delom posledica specifične prirode rada u ovim zanimanjima. Isto tako, vredno je zabeležiti podatak da se, na primer, nijedna žena ne nalazi u kategorijama *zanimanja* privatnih preduzetnika sa zaposlenima i nižih rukovodilaca u manuelnim delatnostima, što se takođe, delom može objasniti prirodom posla u manuelnim, pre svega, građevinskim delatnostima

Tabela 10. Zanimanje emigranata s obzirom na polnu pripadnost

Pol	Zanimanje emigranata										Ukupno
	Privatni preduzetnici sa zaposlenima	Stručnjaci	Tehničari	Službenici sa SSS	Privatni preduzetnici bez zaposlenih	Niži rukovodioci u manuel. delat.	KV i VKV	PKV	NKV	Ne zna	
Muški	12,2%	2,6%	1,3%	1,3%	0,6%	3,2%	47,4%	29,5%	1,3%	0,6%	100%
Ženski	0%	3%	15,2%	9,1%	3,0%	0%	15,2%	15,2%	39,4%	0%	100%
Ukupno	10,1%	2,6	3,7%	2,6%	1,1%	2,6%	41,8%	27,0%	7,9%	0,5%	100%

Hi-kvadrat-85, 922; p-0,000; C-0,559

Posmatrano prema *obrazovnim kategorijama emigranata*, prema očekivanjima, „najgore“ su prošli emigranti sa završenom osnovnom školom. Prema datim odgovorima, dve trećine emigranata sa završenom osnovnom školom obavlja zanimanje PKV radnika. Međutim, interesantan je podatak da blizu desetine emigranata iz posmatrane obrazovne kategorije ima zanimanje privatnog preduzetnika sa zaposlenima. Dalje, za razliku od emigranata iz najniže obrazovne kategorije, emigranti sa završenom srednjom školom, u dve trećine slučajeva obavljaju zanimanja stručnih radnika. Isto tako, nije zanemarljiv postotak emigranta koji obavljaju zanimanje privatnog preduzetnika sa zaposlenima.

Najzad, ako se posmatraju izdvojeno visokoobrazovani emigranti, pokazuje se da blizu polovine visokoobrazovanih emigranata u inostranstvu radi znatno manje kvalifikovane poslove od njihove stručnosti.

Tabela br. 11 Zanimanje emigranata s obzirom na obrazovanje

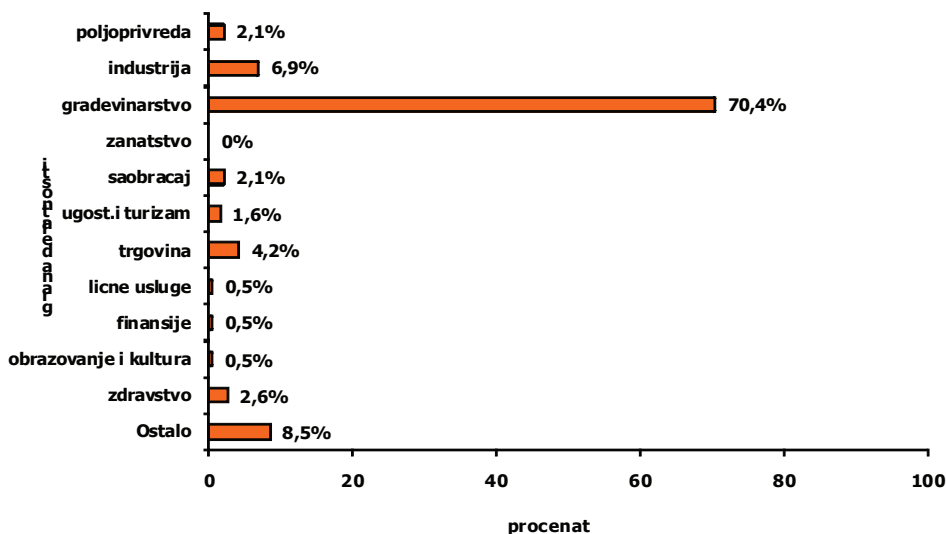
- u %

Obrazovanje	Zanimanje emigranata										Ukupno
	Privatni preduzetnici sa zaposlenima	Stručnjaci	Tehničari	Službenici sa SSS	Privatni preduzetnici bez zaposlenih	Niži rukovodioci u manuel. delat.	KV i VKV	PKV	NKV	Ne zna	
Osnovna škola	7,4	0	0	0	0	0	2,9	69,1	19,1	1,5	100
Srednja škola	11,5	0	2,9	4,8	1,9	2,9	70,2	3,8	1,9	0	100
Viša kola/fakultet	11,8	29,4	23,5	0	0	11,8	23,5	0	0	0	100
Ukupno	10,1	2,6	3,7	2,6	1,1	2,6	41,8	27,0	7,9	0,5	100

Hi-kvadrat-219,718; p-0,000; C-0,733,

Ukoliko se sada emigranti posmatraju prema *grani delatnosti* u kojoj obavljaju radne aktivnosti, jasno se primećuje da prednjači građevinska delatnost, dve trećine emigranata obavlja poslove u okviru ove delatnosti. Na drugo mesto dolazi industrija, kojom se bavi svaki četrnaesti emigrant, dok se na trećem mestu nalazi trgovina sa 4,2% uključenih emigranata.

Dijagram 11. Distribucija emigranata prema grani delatnosti

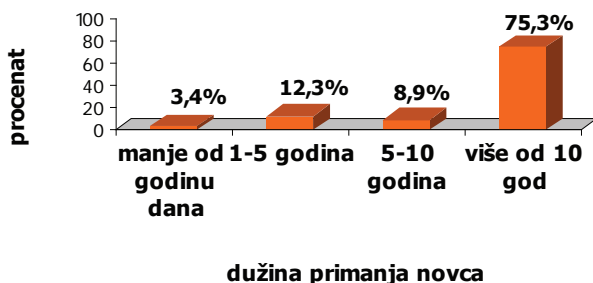

Priliv deviznih doznaka i njihovo korišćenje u Novom Pazaru

Imajući u vidu loše ekonomske performanse jugozapadne Srbije, kao i obim i očekivan porast doznaka kao izvora deviznog priliva, realistična je pretpostavka da su ukupni efekti pomoći na materijalni položaj domaćinstava u Novom Pazaru umnogome pozitivni. S tim u vezi, u izlaganju koje sledi, pažnja će biti posvećena dužini i učestalosti dobijanja novčanih sredstava iz inostranstva, kao i ukupnim novčanim sredstvima iz inostranstva. Takođe, jedan od problema koji će se ovde razmatrati jeste način transferisanja deviznih doznaka. Najzad, biće govora i o usmeravanju deviznih doznaka, kao i o kolektivnim donacijama iz zemalja destinacije.

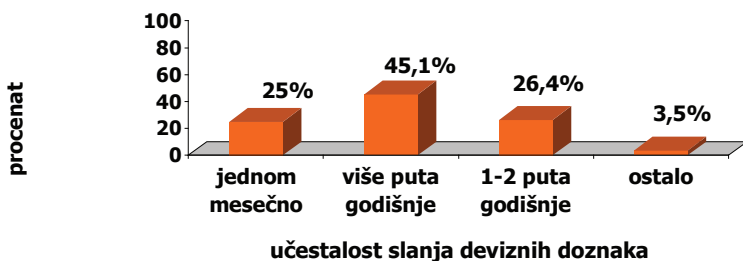
Kada je reč o *dužini primanja novčanih sredstava iz inostranstva*, uočava se, prema očekivanjima, natprosečna zastupljenost domaćinstava koja novčanu pomoć dobijaju duže od jedne decenije.

Dijagram 12. Dužina primanja novca iz inostranstva

Nadalje, pretpostavku da novčana sredstva dobijena iz inostranstva u velikoj meri predstavljaju stabilan izvor prihoda domaćinstvima u Novom Pazaru. To istraživački nalazi potvrđuju. Tako, ako se posmatraju zajedno domaćinstva koja mesečno dobijaju novčanu pomoć iz inostranstva, i ona koja takvu pomoć dobijaju više puta godišnje, pokazuje se da dve trećine domaćinstava može da računa na ove prihode kao stabilan izvor finansiranja. Međutim, ovde je važno dalje istražiti da li devizne doznake dopunjuju ili zamenjuju prihode drugih članova domaćinstava, budući da dostupni podaci, nažalost, ne omogućavaju donošenje zaključka o tome²⁶. Uz to, postoji bojazan da korisnici doznaka ovaj izvor prihoda mogu da shvate kao razlog da ne zasnivaju radni odnos ili da ga napuste. Na taj način uticaj deviznih doznaka na domaću privrednu aktivnost, prema kazivanju Burgess i Haksar (2005) (prema Nikolić, 2006), mogao bi biti krajnje negativan.

Dijagram 13. Učestalost slanja deviznih doznaka

²⁶ Rezultati istraživanja pokazuju da čak 50,5% domaćinstava u Novom Pazaru u svom sastavu ima bar jednog odraslog nezaposlenog člana.

Nezaobilazno mesto u svakom radu o deviznim doznakama, pripada svakako i *ukupnim novčanim prihodima iz inostranstva*. Međutim, pre nego što se bilo šta kaže o visini doznaka u Novom Pazaru, treba podsetiti da je srpska dijaspora na 11. mestu po obimu transferisanih deviznih doznaka. S tim u vezi, ne treba da čudi podatak da transfer deviznih doznaka predstavlja jedan od ključnih stubova makroekonomske stabilnosti Srbije. Primera radi, devizne doznake su u 2007. godini dostigle 4,9 milijardi USD, što čini više od polovine ukupne vrednosti izvoza Srbije iste godine (8,8 milijardi USD)²⁷.

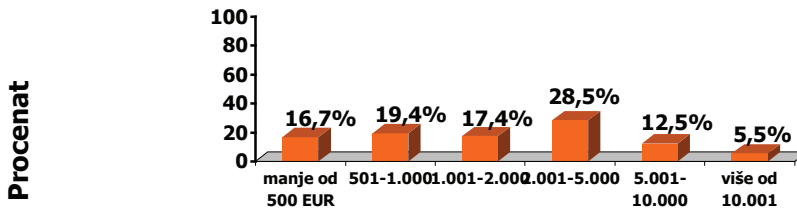
Iako se istraživanjem dobijeni podaci o prilivu deviznih doznaka na godišnjem nivou u Novom Pazaru ne mogu u potpunosti uzeti kao ispravni, oni ipak predstavljaju dobru polaznu osnovu za dalji razvoj sistema dobijanja podataka o doznakama. Preciznije rečeno, kada je u pitanju opšta slika novčanog diferenciranja, valja poći od razložne pretpostavke da su prikriivanja i uveličavanja realnog stanja bili rašireni kod ispitanika iz posmatranih domaćinstava.

Posmatrano prema veličini ukupnih novčanih prihoda iz inostranstva, posmatrana domaćinstva se prema očekivanjima, neravnomerno raspoređuju na šest prihodnih razreda: od ukupnog broja posmatranih domaćinstava, 16,7% prima devizne doznake do 500 €, 19,4% dobija takođe mala sredstva, odnosno od 501-1000 €, a „srednjih“ domaćinstava sa prihodima od 1001-2000 € ima 17,4%. U razredu od 2001- 5000 € ima 28,5%, a krupnija novčana sredstva, ako se posmatraju zajedno poslednja dva razreda, ima 18,1% domaćinstava.

S obzirom na to da je, gledano u celini, višegodišnja kriza u Novom Pazaru dovela do masovnog sklizavanja domaćinstava na skali materijalnog polazaja, suvišno je reći da su dobijena novčana sredstva iz inostranstva od velikog značaja za posmatrana domaćinstva. Ovde je neophodno još jednom podsetiti na podatak da čak 20,7% analiziranih domaćinstava u Novom Pazaru ima godišnja primanja u zemlji manja od 500 €. Da bi se upotpunila do sada stečena predstava o prihodnom stanju domaćinstava u Novom Pazaru, sledi *subjektivna ocena domaćinstava o efektima pomoći na njihov materijalni položaj*. Tako, 62,5% domaćinstava smatra da se njihov način života znatno promenio, 26,4% navodi da je došlo do male promene, dok u 11,1% domaćinstava životni standard je, prema kazivanju samih članova domaćinstava, osta isti.

27 [http:// www.worldbank.org/prosepectcts/migrationandremittances](http://www.worldbank.org/prosepectcts/migrationandremittances)

Dijagram 14. Distribucija domaćinstava prema ukupnim novčanim prihodima iz inostranstva

novčana sredstva

Ovde je bitno napomenuti da dok u mnogim zemljama širom sveta stabilna politička situacija i privredni rast utiču na smanjenje poslatih novčanih sredstava iz inostranstva, u slučaju naše zemlje, nastavak usporene tendencije ekonomskog oporavka predstavljaće i ubuduće pogonsku osnovu za masovne migracije, te samim tim, i za konstantan porast deviznih doznaka. Međutim, na ovom mestu se ne sme ni u kom slučaju, prevideti trenutna svetska ekonomska kriza, kao ni njene posledice na zemlje porekla. To bi svakako trebalo istražiti u nekom budućem istraživanju, pogotovo zato što postoji uverenje da ekonomska kriza može uticati na obim transferisanih doznaka na različite načine. S jedne strane, opšti pad ekonomskih aktivnosti u zemlji porekla podstiče porodice da šalju svoje članove na rad u inostranstvo, kako bi na taj način povećale i stabilizovale svoje prihode, odnosno, kako bi zaustavile dalje osiromašenje. U tom slučaju, uprkos trenutnoj ekonomskoj krizi, nastavila bi se tendencija rasta deviznih doznaka.

Nasuprot takvom rezultatu, postoji mogućnost da svetska ekonomska kriza uslovi ogroman pad deviznih doznaka. Naime, efekti ekonomskog pada se obično odražavaju na tržišta rada, ali sa vremenskim razmakom. Međutim, ovog puta se porast nezaposlenosti izazvan krizom pojavio bez odlaganja i pogotovo je visok u Euro zoni, u kojoj je stopa nezaposlenosti porasla sa 7.4 procenata (2007. godine) na 7,7 procenata u oktobru 2008. godine (European Commission, 2008). Masovna otpuštanja najviše su pogodila ranjive grupe radnika i to: radnike privremeno angažovane preko agencija, *radnike migrante* i one zaposlene na određeno vreme (ili radnike na probnom radu) i radnike koji svakodnevno dolaze na posao iz drugih gradova (Vera Glassneri i Bela Galgoczi, 2009). Ono što, međutim, posebno deluje zabrinjavajuće,

imajući pri tome u vidu podatak da je dve trećine migranata iz Novog Pazara angažovano u građevinskoj delatnosti, jeste to da je opšti pad ekonomskih aktivnosti najviše pogodio upravo građevinski sektor i automobilsku industriju (Ibid).

Prema očekivanju, utvrđen je značajan stepen *povezanosti između veličine novčanih sredstava na godišnjem nivou i učestalosti slanja novca* (Hi-kvadrat-46,558, C-0,494, p-0,000). Na primer, domaćinstva koja na godišnjem nivou primaju od 5000-10000 ili više od 10000 € novac češće dobijaju svakog meseca ili nekoliko puta godišnje u odnosu na domaćinstva koja dobijaju manje od 500 € godišnje. Isto tako, očekivan nalaz predstavlja i podatak da domaćinstva koja godišnje primaju manje od 500 € novčanu pomoć u 58,3% slučajeva primaju retko, odnosno jednom ili dva puta godišnje.

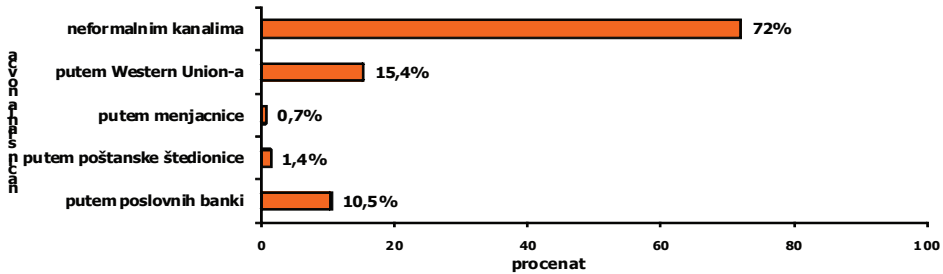
Tabela 12. Povezanost između veličine novčanih sredstava na godišnjem nivou i učestalosti slanja novca

Obim deviznih doznaka (EUR)	Učestalost slanja novca				Ukupno
	Jednom mesečno	Više puta godišnje	1-2 puta godišnje	Ostalo	
Do 500	4,2%	29,2%	58,3%	8,3%	100%
501-1000	14,3%	46,4%	35,7%	3,6%	100%
1001-2000	8,0%	48,0%	40,0%	4%	100%
2001-5000	39,0%	51,2%	9,8%	0%	100%
5001-10000	50,0%	44,4%	0%	5,6%	100%
10000 i više	50,0%	50,0%	0%	0%	100%
Ukupno	25,0%	45,1%	26,4%	3,5%	100%

Hi-kvadrat-46,558; p-0,000; C- 0,494

Imajući u vidu prethodna razmatranja o deviznim doznakama, na ovom mestu se nameće sledeće važno pitanje: *kako se najčešće vrši transfer deviznih doznaka?* Već i najpovršnjiji uvid u istraživanjem dobijene podatke pokazuje da, slanje novca neformalnim kanalima u zemlju porekla, predstavlja najpopularniji način. Ovim se pretpostavka o transferisanju novca putem nezvaničnih kanala kao dominantnom načinu slanja novca iz inostranstva, u velikoj meri pokazala opravdanom. Naime, uprkos poboljšanjima u bankarskom sistemu i relativno niskim troškovima transfera novca, emigranti izgleda preferiraju slanje novca kući drugim kanalima.

Dijagram 15. Način slanja novca iz inostranstva

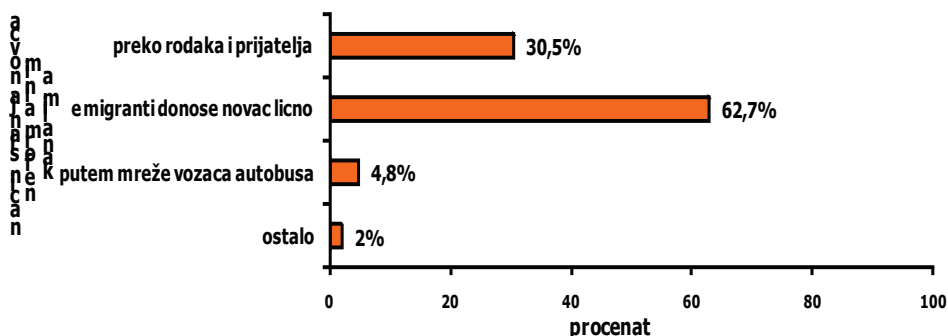

Do sličnih nalaza tokom 2006. godine došli su stručnjaci Svetske banke koji su svoju analizu fokusirali na transfer deviznih doznaka iz Nemačke u Srbiju (De Luna Martinez et al. 2006), kao i Evropska Banka za obnovu i razvoj i Vlada Švajcarske koji su ispitali transfer doznaka iz Švajcarske (Petree-Baruach, 2007). Ključni nalaz obe studije bio je, da je najveći deo deviznih doznaka, gotovo 80%, transferisan preko neformalnih kanala, koji su, kako ukazuje Maimbo (2004) usled visokih troškova transfera doznaka, dugih perioda isplate, deviznih ograničenja i drugih administrativnih procedura, popunjavajući pri tome prazninu na ovom segmentu finansijskih usluga, vremenom postali pouzdaniji, efikasniji i razgranatiji (prema Nikolić, 2006).

S druge strane, pojedini autori smatraju da objašnjenje masovnog slanja novca neformalnim kanalima leži u zemljama destinacije. Konkretnije rečeno, navodi se da ilegalni migranti imaju, na primer, poteškoće prilikom otvaranja računa u inostranim bankama (Petree-Baruach, 2007). Međutim, istraživački nalazi pokazuju da obeležje poput radnog statusa emigranata, nema značajan uticaj na način slanja novca (za radni status ispitanika $C=0,049$; $p=0,758$). Uz to treba dodati još, da ni obrazovanje emigranata, niti zemlja u kojoj emigranti rade, ne vrše značajan uticaj na način slanja novca (za obrazovanje $C=0,073$; $p=0,544$, za zemlju emigracije $C=0,214$; $p=0,053$).

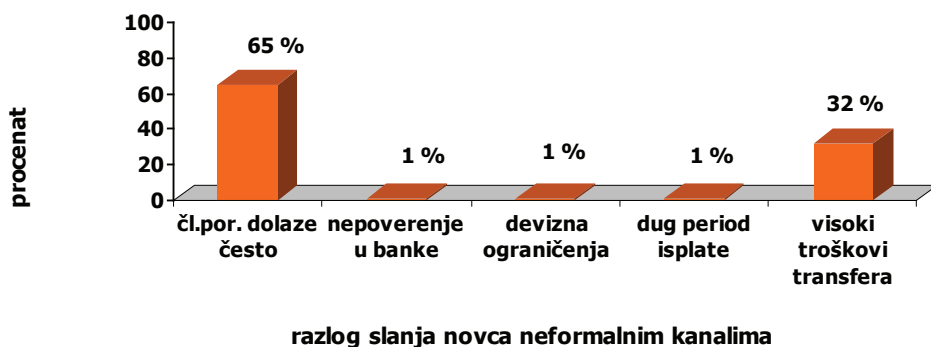
Što se pak tiče *načina transferisanja novca preko neformalnih kanala*, jasno se uočava da u većini slučajeva novac donose emigranti lično, prilikom dolaska u zemlju porekla. S obzirom da najveći broj emigranata Novog Pazara radi u Nemačkoj, Austriji i Švajcarskoj, odnosno u zemljama koje su „relativno“ geografski blizu, veliki broj emigranata često dolazi u posetu svojim rođacima u Novom Pazaru. Imajući ovo u vidu, postaje jasno zašto najveći deo deviznih doznaka biva transferisan na gore pomenut način.

Dijagram 16. Način slanja novca neformalnim kanalima

Govoreći o neformalnim kanalima slanja novca, neophodno je reći da posmatrana domaćinstva, kao najčešći razlog slanja novca neformalnim kanalima, navode to što članovi porodice ili rođaci dolaze često u zemlju porekla, te stoga, nema potrebe da se novac šalje na bilo koji drugi način. Nije zanemarljiv ni postotak domaćinstava koja navode da su visoki troškovi transfera osnovni razlog slanja novca neformalnim kanalima. Ilustracije radi, na ovom mestu navodim da troškovi transfera dostižu 5-10% vrednosti transakcije (Nikolić, 2006).

Dijagram 17. Razlozi slanja novca neformalnim kanalima

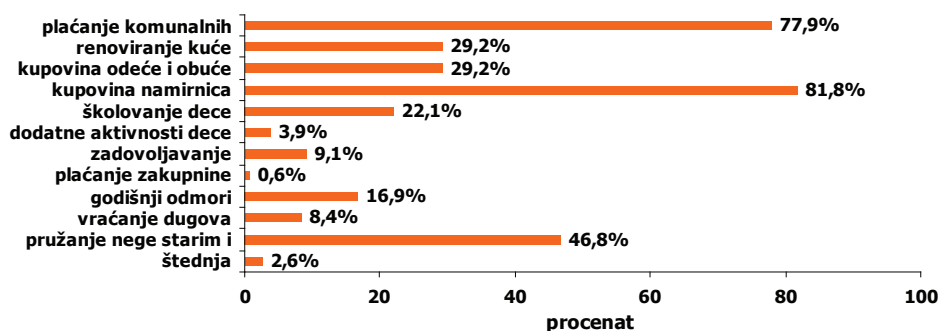
Ono što je na ovom mestu itekako bitno navesti, jeste to da jedan deo doznaka iz inostranstva potiče i iz drugih kanala i oblika, kao što je na primer, roba. Rezultati istraživanja pokazuju da je 78,3% domaćinstava dobilo pomoć u obući i odeći iz inostranstva, dok je, s druge strane, pomoć u kućnim aparatima dobilo više od polovine, ili, procentualno opisano, 56% domaćinstava. Pomoć u mehanizaciji je dobilo 4,9% domaćinstava. Kao i

najveći deo deviznih doznaka koji je transferisan neformalnim kanalima, i ova sredstva retko ostaju zabeležena u bankarskom sistemu.

Nezaobilazno mesto svakako predstavljaju i *ukupni efekti deviznih doznaka*. Međutim, kakvi će biti ukupni efekti pomoći iz inostranstva, umnogome zavisi od načina usmeravanja novčanih sredstava dobijenih iz inostranstva. Odnosno, od *načina korišćenja deviznih doznaka* zavisi da li će one doprineti prvenstveno finansijskoj i socijalnoj stabilnosti domaćinstva, ili će, pored toga, imati i razvojnu funkciju.

Istraživanjem dobijeni podaci pokazuju da više od tri četvrtine domaćinstava doznake troši na plaćanje komunalnih usluga i kupovinu namirnica, što dalje znači da se efekti deviznih doznaka uglavnom odražavaju na porast lične potrošnje, te da, u većini slučajeva, imaju isključivo stabilizatorsku i socijalnu funkciju, odnosno, utiču na smanjenje siromaštva. Imajući u vidu da korisnici doznaka u Novom Pazaru često objektivno nisu u mogućnosti da doznake koriste u investicione svrhe, podatak da najveći deo doznaka odlazi na ličnu potrošnju je očekivan i logičan nalaz. Nadalje, analiza strukture usmeravanja novčanih sredstava iz inostranstva, pokazuje još, da značajan deo doznaka odlazi i na renoviranje kuće i kupovinu odeće i obuće. Vredi takođe zabeležiti da skoro polovina domaćinstava, novac dobijen iz inostranstva, troši na pružanje pomoći starim i bolesnim licima. Ako se ima na umu da je u uzorku zabeleženo da proširene porodice čine trećinu svih posmatranih porodica, postaje jasno zašto značajan deo doznaka odlazi na pružanje pomoći bolesnim i starim licima. Nije suvišno podsetiti, da je jedan od glavnih načina i razloga formiranja proširenih porodica, upravo činjenica, da samo kroz srodničku kohabitaciju u okviru jednog domaćinstva, stare i bolesne osobe mogu dobiti potrebnu posebnu negu i pomoć.

Dijagram 18. Usmeravanje novčanih sredstava

S druge strane, što se tiče razvojne funkcije deviznih doznaka, postoji uverenje da bi doznake u principu, trebalo da deluju podsticajno na kretanje investicija, budući da doprinose kreditnoj sposobnosti investitora i olakšavaju pokrivanje inicijalnih troškova investiranja. Međutim, jedan broj autora odbija da prihvati značaj uticaja deviznih doznaka na kretanje investicija, ocenjujući pri tome, da se doznake prvenstveno odražavaju, što istraživanjem dobijeni podaci i pokazuju, na porast potrošnje (prema Nikolić, 2006). Ono što se na ovom mestu nikako ne sme izgubiti iz vida jeste to da se potrošnja ipak, u meri u kojoj se odnosi na domaću robu i usluge, preko delovanja na ukupnu ekonomsku aktivnost odražava i na kretanje investicija.

No, vratimo se onome što empirijski nalazi dalje pokazuju: sa stanovišta domaćinstava doznake se najčešće troše na izgradnju kuće (27,3%), kao i kupovinu putničkog automobila (17,5%), što prema rečima Chami et al. (2003), predstavlja oblik štednje i investicije, ali sa stanovišta privrede investiranje novca na ovaj način nema uticaja na privrednu aktivnost kakav bi imala, na primer, kupovina kapitalnih dobara namenjenih proizvodnji. Drugim rečima, promena vlasništva nad ovim dobrima ne uvećava ukupan kapital privrede ili njegovu produktivnost. Međutim, ono što se ovde ni u kom slučaju ne sme zanemariti jeste da, na primer, veće učešće doznaka u rezidencijalnoj izgradnji, ipak može stimulisati rast sektora nepokretnosti i preko toga građevinsku delatnost, odnosno zaposlenost.

Dalje, kada je reč o odgovarajućim efektima doznaka, prilično obeshrabrujuće deluje podatak da je svega 5,2% domaćinstava novac investiralo u započinjanje nekog samostalnog posla, ili pak, u osnivanje malih i srednjih preduzeća.

Ono što zapravo predstavlja sigurne efekte doznaka zasnovane na investicijama na dugi rok su, između ostalog, porast preduzetništva, samozapošljavanja i ulaganja u kapitalno intenzivnije oblike proizvodnje, što kod analiziranih domaćinstava nije bio slučaj. Naime, samo mali procenat deviznih doznaka korišćen je za štednju i za ono što se naziva „produktivne investicije“, tj. za aktivnosti koje donose dohodak i otvaraju nova radna mesta, kao što su, primerice, male produktivne poslovne firme. Ipak, na ovom mestu nije suvišno spomenuti da nije retka pojava da su se u Srbiji doznake ipak koristile kao početni kapital u osnivanju malih i srednjih preduzeća, što je umnogome uticalo na razvoj preduzetništva. Ilustracije radi, najveći broj firmi osnovanih od strane Srba iz dijasporo bio je u regionalnoj privrednoj komori Kraljevo-Čačak (72 firme) i u Novom Sadu (28 firmi sa oko 440 zaposlenih radnika) (Grečić, 2008).²⁸

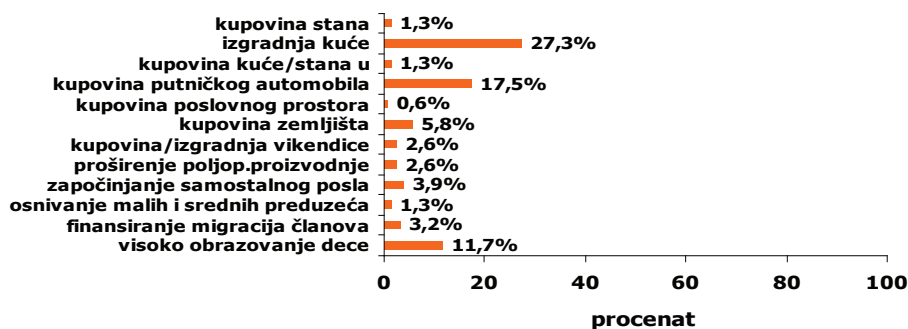
²⁸ Kapitalom naših ljudi iz dijasporo u Srbiji je do sada osnovano oko 1.000 firmi u proizvodnji i uslužnim delatnostima u kojima radi preko 22.000 radnika, procene su Ministarstva za dijasporo. Najčešće se ulaže u turizam i ugostiteljstvo, proizvodnju zdrave hrane, ali i u građevinsku operativu.

Imajući u vidu da je tokom poslednje tri decenije došlo do značajnog porasta migracija stanovništva, te samim tim i obima deviznih doznaka, kao i činjenicu da će se taj trend, bez obzira na trenutnu ekonomsku krizu verovatno nastaviti i u narednim decenijama, sasvim je realistično očekivati da će ovaj vid pomoći, i dalje biti od velikog značaja za Srbiju. Međutim, ono što u ovom trenutku predstavlja problem, jeste to što se još uvek ne zna dovoljno o efektima deviznih doznaka i o tome kako ih iskoristiti na najefikasniji način.

S ciljem maksimiziranja pozitivnog uticaja deviznih doznaka na razvoj u Srbiji, potrebno je dalje unapređenje saradnje sa našom dijasporom. Na ovaj način bi, između ostalog, trebalo da dođe do daljeg rasta broja firmi naših ljudi iz rasejanja. Međutim, sve opštine u Srbiji još uvek ne poseduju planove razvoja, niti imaju odgovarajuću komunikaciju sa svojim sunarodnicima u dijaspori (Ibid).

Takođe, kada je reč o *strukturi investiranja*, treba imati u vidu da veće učešće doznaka u procesu visokog obrazovanja ima dugoročno pozitivne efekte na privredni rast, dok bi u suprotnom taj uticaj bio negativan. Radi ilustracije strukture investiranja, interesantno je navesti da 11,7% domaćinstava troši doznake na visoko obrazovanje dece.

Dijagram 19. Investiranje novčanih sredstava

U cilju dodatnog nijansiranja pojedinačnih investicija, treba napomenuti da su samo pojedina socijalna obeležja domaćinstava uticala na način investiranja novca. Ovde se navode samo najkarakterističnija zapažanja. Primerice, u slučaju investiranja novca u izgradnju kuće, primećuje se da mesto boravka vrši određeni uticaj (C-0,170; p-0,033). Tako su domaćinstva iz grada u 17,4% slučajeva novac investirala u izgradnju kuće, nasuprot porodicama sa sela koje su takvu odluku donele u 32,3% slučajeva. Takođe, mesto boravka je uticalo na trošenje novca na godišnje odmore (C-0,190; p-0,016).

Tako je svega 8,1% domaćinstava sa sela novac dobijen iz inostranstva trošilo na godišnje odmore. Nasuprot tome, u slučaju domaćinstava iz grada, pokazuje se da je nešto veći procenat (22,8%) novac trošio na ovaj način.

Isto tako, na ovom mestu nije suvišno spomenuti da klasni položaj domaćinstva u većini slučajeva nije uticao na svakodnevnu potrošnju, ili pak, investiranje novca.

Ono što je takođe interesantno sa stanovišta ove teme, jesu svakako *kolektivne donacije iz inostranstva*. Najpre, treba reći da je 27,3% emigranata učestvovalo u kolektivnim donacijama, nasuprot 72,7% emigranata koji nisu uzeli učešće u tome.

Međutim, ono što je bitno navesti jeste to da je u većini slučajeva reč o „malim“ donacijama. Primera radi, emigranti su uglavnom uzimali učešće u izgradnji lokalnih seoskih puteva, potom u doniranju novca za igradnju vodovodne kanalizacije, uvođenju električnih instalacija itd. Takođe, ne sme se zanemariti ni pomoć u novcu, odeći, obući i hrani za siromašna i na bilo koji drugi način ugrožena lica.

Isto tako, značajan je postotak emigranata koji su pomogli u izgradnji i renoviranju džamija, i to uglavnom u mestu boravka njihove porodice. Sledstveno prethodnom izvođenju, ovde je bitno navesti da je svega 2,1% emigranata *član udruženja migranata*.²⁹

Najzad, kada je reč o *migracionom potencijalu* analiziranih domaćinstava, treba reći da u više od jedne trećine domaćinstava (38,4%) bar jedan član razmišlja da u skorije vreme napusti Novi Pazar³⁰.

S druge strane, kada je pak reč o *povratku migranata u zemlju porekla*, treba spomenuti da 82,8% migranata uopšte ne razmišlja o povratku. Kategorije migranata koji pomalo i ozbiljno razmišljaju o povratku prusutne su u gotovo jednakoj razmeri (9,3% i 7,9%).

Zaključci

Kada su u pitanju primaoci deviznih doznaka, uvid u istraživanjem dobijene podatke otkriva da su to pretežno nuklearne ili proširene porodice bošnjačke nacionalnosti koje zauzimaju položaje NKV i KV radnika. Dalje,

²⁹ Nažalost, ovde imamo naziv samo jednog udruženja migranata. Reč je o udruženju „*Dijaspora Sandžak*“ u Nemačkoj.

³⁰ O migracionom potencijalu stanovnika Srbije videti u Pavlov, 2009; Migracioni potencijal zemalja zapadnog Balkana opširnije se razmatra u Grečić, 2006.

kada je reč o prihodnom stanju domaćinstava u Novom Pazaru, interesantan je i nalaz da se trećina analiziranih domaćinstava nalazi u dva najniža razreda čija je gornja granica 1000 €. Sve ovo praktično znači, da se prilikom formulisanja preporuka koje se upućuju lokalnim i nacionalnim institucijama, moraju imati u vidu i ovi podaci kako se ne bi kreirale nerealistične preporuke.

S druge strane, u pogledu osnovnih demografskih i socijalnih obeležja pošiljalaca deviznih doznaka, empirijski nalazi pokazuju da su među njima natprosečno zastupljeni muškarci i to bošnjačke nacionalnosti. Pošiljaoci deviznih doznaka obuhvaćeni ovim istraživanjem najčešće imaju završenu osnovnu ili srednju školu, i u više od polovine slučajeva pripadaju „mlađoj srednjoj“ generaciji (30-44). Oni takođe, uglavnom imaju zanimanje KV i VKV radnika, dok su zanimanja stručnjaka, službenika i tehničara podzastupljena. Međutim, nije zanemarljiv ni postotak emigranata koji obavlja zanimanje privatnog preduzetnika. U pogledu grane delatnosti, prednjači građevinska delatnost sa više od dve trećine uključenih migranata.

Dalje, rezimiraju li se osnovni zadaci rada, empirijska evidencija pokazuje natprosečnu zastupljenost domaćinstava koja novčanu pomoć dobijaju duže od jedne decenije, kao i to da devizne doznake predstavljaju redovne i stabilne prihode porodicama u Novom Pazaru. U slučaju visine iznosa deviznih doznaka, na temelju dobijenih nalaza, može se uočiti da skoro trećina domaćinstva na godišnjem nivou prima od 2000-5000 €, dok se nešto više od polovine domaćinstava približno jednako raspoređuje u tri najniža prihodna razreda čija je gornja granica 2000 €. Potom, istraživački rezultati pokazuju da je najveći deo deviznih doznaka transferisan putem nezvaničnih kanala. U pogledu uticaja pojedinih socijalnih obeležja na način investiranja deviznih doznaka, dostupni podaci pokazuju da su samo pojedina socijalna obeležja, poput mesta stanovanja domaćinstva, uticala na način investiranja.

Najzad, ako se ukratko pogledaju empirijski nalazi o strukturi usmeravanja deviznih doznaka u Novom Pazaru, moglo bi se na osnovu njih zaključiti sledeće: primećuje se odsustvo značajnijeg porasta investicija u privredu Novog Pazara, kao i pretežno usmeravanje novca na ličnu potrošnju. Ono što izvan svake sumnje proizilazi iz toga, jeste da, doznake utiču pre svega na poboljšanje materijalnog položaja domaćinstava, ali imaju slabe efekte na privredni razvoj Novog Pazara. Uz rezerve koje su nužne, s obzirom na dostupne empirijske činjenice, može se reći da su očekivanja o usmeravanju novčanih sredstava pretežno na ličnu potrošnju, i uticaju deviznih doznaka prvenstveno na materijalni položaj domaćinstva umnogome potvrđena u ovom radu. Isto tako, istraživanjem dobijeni podaci pokazuju da su i ostale prethodno formulisane pretpostavke, najvećim delom bile ispravno uobličene.

Da bi se rasprava o uticaju deviznih doznaka na materijalni položaj domaćinstva mogla celovitije kontekstualizovati potrebno je reći da, rezultati ovog istraživanja u velikoj meri potvrđuju osnovne pretpostavke na kojima počiva *teorija nove ekonomije radnih migracija*, koja nastoji da pokaže da je jedan od osnovnih uzroka migracija, u stvari, strategija opstanka pojedinačnih domaćinstava koja se bore da prevaziđu neskladne strukturalne transformacije svojih nacionalnih ekonomija. Migranti, prema teoriji nove ekonomije radnih migracija, odlaze privremeno u inostranstvo sa ciljem vraćanja ostvarene zarade u svoju zemlju u obliku doznaka ili „lump–sum“ transfera (Massey et al. 1998)³¹.

Ovde treba dodati još jedan momenat. Kada je reč o odgovarajućim efektima deviznih doznaka, treba reći da one, bez obzira na trenutnu ekonomsku krizu i spor oporavak ekonomije u budućem periodu, umnogome mogu predstavljati značajan faktor privrednog rasta u Novom Pazaru.

Međutim, nerealistična je pretpostavka da će, prema Grečićevim rečima, dijaspora same po sebi predstavljati lokomotive rasta. Kako bi se maksimizirao potencijalni doprinos dijaspora razvoju, te samim tim umanjili potencijalni negativni efekti, politika prema dijaspori morala bi da uključuje upravljanje, što znači, politiku mape puta za saradnju sa dijasporama (Ionescu, 2006 u Grečić, 2008). I ne samo to, ekonomski oporavak zajednice je nemoguć bez obrazovanih i kvalifikovanih ljudi, a takvih je posredstvom širenja sistema obrazovanja u Novom Pazaru dovoljno.

Ukratko rečeno, kako masovno iseljavanje stanovništva sa prostora Sandžaka ne bi imalo ozbiljne negativne dugoročne efekte po njegov razvoj, potrebno je što hitnije uspostaviti i unaprediti dijalog između dijaspore i svih aktera razvoja, i to, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou.

Ne sme se dopustiti da ograničavajući činioци postanu dominantni i odnesu prevagu nad činioциma koji podstiču društveni razvoj, kako se ne bi, po ko zna koji put, proces ekonomske, pa samim tim i društvene transformacije odložio, i to na neodređeno vreme.

31 U sličnom duhu, Bolčić smatra da su sadašnje migracije sve češće vid mobilnosti radne snage, a ne „iseljavanje“ - „useljavanje“ stanovništva. „Nove“ migracije, posebno u okvirima Evrope, znače prelaženje *državnih granica*, ali ne nužno da bi se „otišlo“, već da bi se „ostalo kod kuće“, da bi se poboljšao kvalitet života vlastite porodice bez trajnog napuštanja sredine u kojoj se do juče živelo i u kojoj se nije uspelo živeti na željeni način. O sadašnjim migracijama Bolčić je sklon da govori kao o „pendularnim“ (klatećim) u vidu višestrukih dolazaka-odlazaka. Takvi migranti borave u datoj sredini dok traje nađeni posao, rade povremeno i učestalo se vraćaju „kući“, da bi ponovo otišli (Bolčić, 2002).

Preporuke

S obzirom da će devizne doznake, zahvaljujući rastućoj globalizaciji svetske privrede koja traži međunarodnu mobilnost radne snage, i ubuduće biti od velikog značaja za privredni razvoj Srbije, pa i Novog Pazara, potrebno je maksimizirati njihov uticaj. Međutim, pre nego što se bilo šta kaže o mogućnostima maksimiziranja uticaja dijaspore na privredni razvoj Novog Pazara, treba još jednom ponoviti istraživački nalaz da su devizne doznake, s obzirom na drastično osiromašenje stanovništva u Novom Pazaru, za mnoge porodice od suštinskog značaja, te je samim tim u ovom trenutku nerealistično govoriti, bar kada je reč o ovim porodicama, o investiranju dela novca u lokalni razvoj. S tim u vezi, jedan deo preporuka mogao bi se definisati na sledeći način:

Prvo, imajući u vidu da su doznake od neprocenjivog značaja za mnoge porodice u Novom Pazaru, potrebno je da država uzme učešće u zaštiti naših radnika u inostranstvu, kako bi se na taj način smanjio postotak emigranata koji obavlja radne aktivnosti bez ugovora, odnosno kako bi se omogućila adekvatna zaštita naših radnika u zemljama destinacije. Sledstveno tome, Srbija bi prvenstveno trebalo da radi na razvijanju **bilateralnih radnih ugovora i bilateralnih ugovora o socijalnom osiguranju**. Ono što bi naročito bilo korisno, s obzirom na kvalifikacionu strukturu naših migranata jeste, **zaključivanje sporazuma o regrutovanju kvalifikovanih i niskokvalifikovanih migranata**. Stoga bi država trebalo da preduzme niz inicijativa za povezivanje nacionalnih službi za zapošljavanje koje bi međusobno razmenjivale podatke o potrebnoj radnoj snazi.

Drugo, imajući u vidu veliki *migracioni potencijal, prvenstveno mladih ljudi* u Novom Pazaru, potrebno je što bolje informisati mlade ljude o uslovima rada u zemljama destinacije. S tim u vezi, trebalo bi promovisati saradnju između **Nacionalne službe za zapošljavanje i Kancelarije za mlade u Novom Pazaru i Migracionog servisnog centra u Beogradu**, koji nudi osnovne informacije o viznim režimima, uslovima ulaska i boravka stranih radnika, mogućnostima za studiranje, boravišnim i radnim vizama, spajanju porodica, sistemima zdravstvenog i socijalnog osiguranja, službama podrške migrantima i druge korisne informacije. Naravno, ove informacije su od velikog značaja i za emigrante ostalih starosnih kategorija, tako da bi trebalo uspostaviti saradnju i između ostalih zainteresovanih institucija u Novom Pazaru i *Migracionog servisnog centra*.

Međutim, zbog izuzetnog značaja informisanja potencijalnih migranata o uslovima rada i uopšte života u zemljama emigracije, gotovo jednako

važnim smatra se, ne samo promovisanje saradnje sa *Migracionim servisnim centrom*, već i podsticanje osnivanja *Migracionog servisnog centra u okviru Nacionalne službe za zapošljavanje u Novom Pazaru*. Cilj osnivanja Migracionog servisnog centra bio bi promovisanje *regularnih migracija* u zemlje EU i druge zemlje, kao i mobilnost između država na Balkanu. Takođe, jedan od zadataka Migracionog servisnog centra bio bi i kreiranje *website* na kom bi zainteresovani mogli da dobiju sve relevantne informacije. Nacionalna služba za zapošljavanje obavljala bi poslove posredovanja pri zapošljavanju naših građana u inostranstvu, a na osnovu prijave potrebe poslodavca za zapošljavanjem u inostranstvu, a sve u cilju zaštite nezaposlenih od mogućih zloupotreba. Ove, kao i ostale usluge nezaposlenim licima bile bi besplatne. Osnivanje Migracionog servisnog centra trebalo bi da pomognu organi lokalne samouprave u Novom Pazaru.

Nasuprot tome, sa stanovišta ekonomskog razvoja lokalne zajednice u Novom Pazaru od izuzetnog je značaja podatak da više od jedne desetine analiziranih emigranata u inostranstvu obavlja zanimanje privatnog preduzetnika, kao i istraživački nalaz da je 5,2% domaćinstava novac investiralo u započinjanje nekog samostalnog posla, il, pak, u osnivanje malih i srednjih preduzeća. Upravo ovi podaci nam govore da je moguće ostvariti ekonomsku saradnju dijaspori i matice. Sledstveno tome, proizilaze i sledeće preporuke:

Prvo, podsticaj osnivanja *Centra ili Kancelarije za dijasporu u Novom Pazaru*, čiji bi ključni zadatak bio motivisanje svojih privrednika u dijaspori da investiraju u privredne aktivnosti u matičnoj zajednici kako bi na taj način doprineli ekonomskom razvoju zajednice³².

Drugo, potrebno je podsticati *male projekte infrastrukture* u Novom Pazaru u kojima bi se dijaspora pridružila lokalnim organizacijama, u cilju podrške lokalnom razvoju. Pored toga, potrebno je još utvrditi prioritetne, najperspektivnije i najatraktivnije projekte za ulaganje i promovisati ih u cilju realizacije uz pomoć dijaspore.

32 Ministarstvo za dijasporu je, u saradnji sa Regionalnim privrednim komorama, otvorilo 16 Centara za dijasporu, preko kojih naši ljudi mogu da imaju uvid u mogućnosti investiranja u te regione. Takođe, dobra saradnja sa lokalnim samoupravama dovela je do otvaranja kancelarija za dijasporu u približno 20 opština i gradova širom Srbije preko kojih je takođe moguće konkretizovati ekonomsku saradnju matice i dijaspore. Postoji veliko interesovanje i u drugim opštinama za otvaranje ovih kancelarija. One se isključivo finansiraju na lokalnom nivou, s tim što postoji veoma dobra saradnja sa Ministarstvom za dijasporu. Iskustvo i prakse kancelarija i centara za dijasporu u Srbiji pokazuju da su aktivnosti koje oni obavljaju širokog dijapazona, kao i to da za sada imaju puno uspeha u svom radu.

Treće, uzimajući u obzir da značajan deo deviznih doznaka odlazi na pružanje nege starim i bolesnim licima, kao i činjenicu da u Novom Pazaru ne postoje institucije koje se posebno bave socijalnom zaštitom starih i bolesnih lica, treba podsticati izgradnju *domova za smeštaj starih lica*, osnivanje *privatnih domova za stare i negu bolesnih*, potom, osnivanje *klubova za stare*, kako u gradskim, tako i u seoskim područjima, i najzad, osnivanje službe „*pomoć u kući starim licima*“. Korišćenje doznaka na ovaj način, u velikoj meri bi imalo dugoročne pozitivne efekte, budući da bi se kreirala nova radna mesta. S tim u vezi, neophodno je unaprediti saradnju dijaspora sa Domovima zdravlja, Centrom za socijalni rad, lokalnom samoupravom, NVO i drugim zainteresovanim institucijama u Novom Pazaru.

Četvrto, pre svega, kreatori politike na lokalnom i nacionalnom nivou moraju da se „pozabave“ preprekama koje indirektno sprečavaju da se dijaspora angažuje na razvoj zemlje porekla. Investiranje dijaspora je potrebno prvenstveno stimulisati *smanjenjem administrativne procedure za investiciona ulaganja*, kao i obezbeđivanjem odgovarajuće *informacione, pravne i administrativne pomoći* od strane predstavnika lokalne vlasti. Naime, potrebno je kreirati stimulatívno okruženje za investiranje putem pružanja posebnih pogodnosti investitorima iz dijaspora u odnosu na ostale investitore u Srbiji.

Peto, treba razmotriti mogućnost osnivanja *zavičajnih udruženja i klubova u rasejanju*, s obzirom da se sa pojavom i rastom zavičajnih udruženja menja i struktura korišćenja deviznih doznaka u zemljama porekla i to u korist produktivnih ulaganja³³. Zavičajna udruženja, ne samo da će biti od izuzetne važnosti za mesta porekla migranata, već će u velikoj meri biti i socijalna podrška migrantima.

Šesto, kako bi došlo do većeg uključivanja članova dijaspora u razvoj zajednice iz koje su potekli, potrebno je podstaći izradu *baze podataka*, gde se na dobrovoljnoj osnovi članovi dijaspora, zainteresovani za davanje doprinosa razvoju lokalne zajednice, mogu registrovati i održavati veze sa zemljom porekla.

Sedmo, istraživački nalaz da dominantan način slanja novca predstavljaju neformalni kanali, sugeriše preporuku da je potrebno privući što više doznaka iz neformalnih u formalne sisteme podsticanjem jeftinijih, brzih i znatno sigurnijih načina transfera deviznih doznaka. Isto tako, kako bi se potisnuo transfer doznaka iz neformalnih kanala, potrebno je odobriti određene podsticaje pošiljaocima doznaka, kao što su, primera radi, poreske olakšice, više kamatne stope itd.

33 Najviše proučavana forma angažovanja dijaspora su, možda, meksička zavičajna udruženja - HTAs. Videti opširnije u Grečić, 2007b

Izvori:

- Antonić, Slobodan, „Društvena osnova i sadašnji pokušaj modernizacije“, u *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, prir. Anđelka Milić, ISI FF, Beograd, 2004.
- Bolčić, Silvano, „Iseljavanje radne snage i odliv mozgova iz Srbije tokom 90-tih“ u *Srbija krajem milenijuma-razaranje društva, promene i svakodnevni život*, urš Silvano Bolčić i Anđelka Milić, Filip Višnjić, Beograd, 2002.
- Bolčić, Silvano, „Post-socijalistička transformacija i nove radne orijentacije: Srbija 1990-2003“ u *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, prir. Anđelka Milić, ISI FF, Beograd, 2004.
- Ratha Dilip and Zhimei Xu (2008), *Migration and Remittances Factbook*, Internet <http://www.worldbank.org/prosepects/migrationandremittances>
- Glassner, Vera i Galgoczi, Bela, *Odgovori sa nivoa preduzeća na ekonomsku krizu u Evropi*, 2009. Internet <http://www.etui-rehs.org/research/publications>
- Grečić, Vladimir, „Devizne doznake srpske dijaspore u privredu Srbije i etnokapital“, u *Ekonomsko-finansijski odnosi Srbije sa inostranstvom*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2008, str. 163-176.
- Grečić, Vladimir, „Balkanske zemlje kao emigraciono područje prema EU: neke demografske karakteristike“, u *Politika viza i zapadni Balkan*, prir. Vladimir Grečić, IMPP, Beograd, 2006, str. 9-19.
- Grečić, Vladimir, „Kako povećati i racionalnije koristiti devizne doznake radnika migranata i iseljenika“, Okrugli sto: Ekonomsko-finansijski odnosi Srbije sa inostranstvom, Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet, Beograd (2007b)
- S. Douglas Massey, *Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century*, University of Pennsylvania, United States of America, Paper prepared for Conference on African Migration in comparative Perspective, Johannesburg, South Africa, 2003.
- Lazić, Mladen, *Promene i otpori*, Filip Višnjić, Beograd, 2005.
- De Luna Martinez, Endo Isaku and Corrado Barberis, *The Germany*

- Serbia Remittance Corridor. Challenges of Establishing a Formal Money Transfer System, *Working paper* 80, D.C.: The World Bank, Washington, 2006.
- Mogućnost saradnje dijaspore i matice u gradu Užice, Grupa 484, Beograd, 2009, Internet, <http://www.grupa484.org.rs>
- „Nacionalna ili etnička pripadnost - podaci po naseljima“, *Republički zavod za statistiku, Beograd, 2002.*
- Nikolić, Mihailo, *Makroekonomski efekti pomoći i doznaka*, Narodna Banka Srbije: centar za istraživanja-odeljenje za platni bilans, Beograd, 2006.
- Pavlov, Tanja, *Migracioni potencijal Srbije*, Grupa 484, Beograd, 2009.
- Petree, Jennifer and Nilim Baruah, *Study of Migrant-Sending Households in Serbia Receiving Remittances from Switzerland*, IOM, Geneva, 2007

MIGRACIJE I MLADI – PRETNJA ILI ŠANSA

Hidajet Plojović*

Rezime

Naučno istraživački rad **Migracije i povratnici – prijetnja ili šansa** za predmet svog interesovanja ima problem odliva mozgova iz jugozapadne Srbije. Predmetni rad se zasniva na nekoliko hipoteza, koje će se ispitati putem dvije vrste upitnika namenjenih za dvije ciljne grupe, a riječ je o mladim i obrazovanim kadrovima koji su već napustili našu državu, a drugi upitnik će se odnositi na mlade članove našeg društva koje spadaju u akademski stalež, i nisu emigrirali.

Prva pretpostavka od koje se polazi u ovom istraživanju je da većina mladih i obrazovanih ljudi želi da napusti RS zbog ostvarivanja boljeg životnog standarda. Emigraciju mladih generiše loša ekonomska situacija u državi; Mladi nemaju povjerenja u pravni sistem zemlje, niti vjeruju u postojanje osnovnih elemenata pravednosti, s toga žele da žive u sistemu koji implementira te vrijednosti; Nemogućnost pronalaženja adekvatnog radnog mjesta, jedan je od glavnih uzroka migracije mladih kadrova. Mladi su u prošlosti napuštali ove krajeve zbog nepovoljne bezbednosne situacije; Mladi su apatični i demoralisani jer ne vide perspektivu za lični i sveopšti društveni prosperitet; Mladi u Srbiji nisu upoznati sa sadržajem strateških dokumenata koji tretiraju problematiku mladih; Mladi u Srbiji smatraju da su nedovoljno uključeni u procese donošenja odluka koje su od velikog značaja za njihovu dalju budućnost.

Ključne riječi: *Migracije, loša ekonomska situacija, povjerenje u pravni sistem, bolji životni standard, strateški dokumenti za mlade.*

Uvod

U Ovom naučno-istraživačkom radu biće više reijeći o: razlozima zbog kojih mladi obrazovani ljudi napuštaju Republiku Srbiju; da li se na osnovu dobijenih rezultata mogu utvrditi objektivni uzroci zbog kojih dolazi do migracija; te koje korake država i lokalna samouprava treba da preduzmu da bi spriječili iste.

Migracije su neprestani pratioci etničke, političke, kulturne, privredne evolucije čovječanstva. Ako je „demografija sudbina“ smatra Samuel P. Huntington, kretanja stanovništva su „pokretač historije“. Ona su radikalno mijenjala demografsku kartu balkanskog etnički nestabilnog prostora, koji je zapravo „pojas trenja“, na kojem su se odigravali krupni politički događaji i ratovi „koji su nekad ličili na ratove svjetova“, gdje je trajno prisutan fenomen seoba, migracija, egzodusa, preseljavanja, raseljavanja i naseljavanja. U viševjekovnim migracijskim pokretima, po Jovanu Cvijiću, „ispremeštano je sve stanovništvo na prostoru od Veleške klisure na Vardaru pa do Zagrebačkih gora“. Migracije su jedan od temeljnih simbola historije Bošnjaka na Balkanu i njihovog historijskog fatuma.

Balkan je civilizacijska raskrsnica, „catena mundi“, region zamršenih kontakata i kontrasta između hrišćanstva i islama, prožimanja Istoka i Zapada, koji stvara „više istorije nego što je sam može potrošiti“, ali i vrijedonosna metafora napetosti, „etničkih koktela“ i „nesavršenih političkih granica“. Na njemu su stotinama godina harali ratovi u kojima su obično glavnu ulogu imale velike sile. On je „podario“ svijetu pojam „balkanizam“, što je zapravo „sinonim za nered, nasilje i nesreću“. Rat je bio dio svakodnevnog života koga su pratili razaranja, iseljavanja. Umjesto idealizovanih slika viteških turnira, „čojstva i junaštva“ historiografija dočarava prizore pljačkanja, pustošenja, „opšte zakrvljenosti“. Balkan je, po nekim stranim posmatračima, postao simbol žalosne sudbine sekularnog islama u Evropi.

U opisanom stanju, u državi Srbiji bitiše jedna nacionalna manjina – Bošnjaci, koji uprkos svim nedaćama i iskušenjima koja sa sobom nosi Balkan, opstaje i nastavlja da se razvija, uprkos brojnim pokušajima njegovog uništenja, raznih svojatanja i prisvajanja drugih većinskih naroda, pa zatim različitih negiranja i ignorisanja.

Ovaj projekat je svojevrsna prilika da se pokaže i dokaže da je bilo mnogo pritisaka u najširem smislu te riječi na Bošnjake Sandžaka, a oni su rezultirali mnogobrojnim migracijama najvećih sinova Bošnjaka.

Metodologija

Da bi se dati problem istražio na adekvatan način, moraju se uzeti u obzir i historijski podaci o prethodnim migracijama, razlozima koji su doveli do istih, lekcijama koje su naučene (ili trebale biti naučene) iz tih migracija, kao i podatke o trenutnoj situaciji, stavovima i razlozima zbog kojih bi mladi i obrazovani ljudi željeli da napuste ovu zemlju (ovaj region), ali i o razlozima zbog kojih bi mladi i obrazovani ljudi odlučili da ostanu.

U tom smislu, u istraživačkom dijelu rada biće urađena dva upitnika, jedan koji tretira mlade i obrazovane ljude koji su već migrirali, a drugi se odnosi na mlade i obrazovane ljude koji nisu emigrirali. Na taj način, dobićemo uporedni prikaz koji bi dao odgovore na napred dat predmet istraživanja.

Predmet istraživanja

Jugozapadna Srbija je u prošlosti bila poznata kao region sa izuzetno dugim migracionim kretanjima stanovništva u različitim smjerovima.

Predmet ovog istraživanja jeste problem „odliva mozгова“ iz opština jugozapadne Srbije. Ovaj problem je bio veoma izražen u prošlosti, te su poznate migracije iz ovih krajeva kako put Istoka, tako i put Zapada, što je imalo dalekosežne negativne posljedice na sveukupni društveni razvoj ovog kraja.

Ciljevi istraživanja

Cilj ovog istraživanja je da utvrdi najčešće razloge zbog čega mladi obrazovani ljudi žele da napuste svoju sredinu. Istraživanje treba da utvrdi kako objektivne, tako i subjektivne razloge i da evidentira osjećanja koja mladi imaju po pitanju migracija.

Rezultati istraživanja će biti kvalitetan input za formiranje strategija o mladima, kako na lokalnom, tako i na regionalnom nivou. Istraživanje treba da pruži i konkretne predloge za unapređenje politika o mladima.

Hipoteze

1. Većina mladih obrazovanih ljudi želi da napusti Republiku Srbiju, radi ostvarivanja boljeg životnog standarda;
2. Emigraciju mladih generiše loša ekonomska situacija u državi;

3. Mladi nemaju povjerenja u pravni sistem zemlje, niti vjeruju u postojanje osnovnih elemenata pravednosti, te s toga žele da žive u sistemu koji implementira te vrijednosti;
4. Nemogućnost pronalaženja adekvatnog radnog mjesta jedan je od glavnih uzroka migracije mladih kadrova;
5. Mladi su u prošlosti napuštali ove krajeve zbog nepovoljne bezbednosne situacije;
6. Mladi su apatični i demoralisani jer ne vide perspektivu za lični i sveopšti društveni prosperitet;
7. Mladi u Srbiji nisu upoznati sa sadržajem strateških dokumenata koji tretiraju problematiku mladih;
8. Mladi u Srbiji smatraju da su nedovoljno uključeni u procese donošenja odluka koje su od velikog značaja za njihovu dalju budućnost.

Historijska analiza migracija Bošnjaka Sandžaka

Period poslije II Svjetskog rata

Teško je odgonetnuti i približno precizan broj Muslimana koji su se iz Jugoslavije iselili u Tursku, usled nepostojanja vjerodostojnih izvora, čime je otvoren širok prostor za veoma velike razlike u procjenama, kao i u pogledu njihove etničke strukture. Niz autora koji se bave ovom tematikom, ne odolijevajući svojevrsnim licitacijskim iskušenjima, iznosi različite podatke, mahom ne navodeći njihove izvore. Smail Balić iznosi podatke o 61 669 Muslimana koji su se 1950. 1957. iselili u Tursku.³⁴ Po podacima iz statističkih turskih izvora u ovu zemlju je između 1946. i 1968. pristiglo 41 950 porodica sa 159 030 članova. Turski naučnik Altan Deliorman 1973. ističe da je iz Jugoslavije u Tursku iseljeno oko 200 000 lica. On računa da je iz Jugoslavije u Tursku 1953. stiglo 1 113 lica; 1954. – 9 729; 1955. – 17 000; 1956. – 31 996; 1957. – 30 162; 1958. – 30 137; 1959. – 18 403 i 1960. godine 13 304 lica.³⁵ Geray Cevat predočava 1962. procjenu o 283 000 doseljenika iz Jugoslavije.³⁶ Po *Turskoj enciklopediji* iz 1954. broj Bošnjaka koji su se iselili u islamski Orijent iznosi 600 000 duša. Tvrtko Čubelić, koji je, u jesen 1966.

³⁴ Smail Balić, Bošnjaci u inostranstvu, 459.

³⁵ Altan Deliorman, *Buyuk Darbe*, Istanbul 1973, str. 24.

³⁶ Geray Cevat, *Turkie den ve Turkie ve goçler ve Gocmelerin iskam (1923-1960)*, Ankara 1962, str. 235.

zajedno sa Hansom Joahim Lankše'om (Hans Joachim Lanksche) s Univerziteta u Minhenu, bio na studijskom boravku u Turskoj, iznio je procjenu od 400 000 turskih državljana "s bosanskim maternjim jezikom". On je tu uračunao i one useljenike iz Makedonije, čije porodice i dnevni govor nisu bili turski.³⁷ Po podacima Konzularne uprave Saveznog sekretarijata za inostrane poslove Jugoslavije iz marta 1970. u Turskoj se nalazilo 300 000 tzv. "Gečmena", poratnih doseljenika iz Jugoslavije.³⁸ Dr. Hakif Bajrami računa da se u Tursku 1953 - 1966. iselilo 412 000 lica.³⁹

Ovakve procjene, opterećene sindromom upadljivih okruglih zaokružanih brojki sa mnogo nula, ukazuju na nastojanja istraživača da daju sopstvene procjene, ne otkrivajući metode kojim su došli do određenih brojki, koje se u odsustvu kompetentnih izvora, opet primaju sa određenom rezervom. Time se ovo pitanje svakako ne iscrpljuje, već naprotiv, još više usložnjava.

Dr. Ejup Mušović je procijenio da u Turskoj živi više od dva miliona potomaka jugoslovenskih muhadžira.⁴⁰ Beogradski orijentalista dr. Darko Tanasković iznosi procjenu od nekoliko miliona iseljenika iz Jugoslavije u Turskoj.⁴¹ Bosanskohercegovački ambasador u Turskoj, Hajrudin Somun govoreći o iseljenicima iz bivše Jugoslavije ističe 1994. da ih u Turskoj ima "najmanje tri, a najviše pet-šest miliona"⁴² Dr. Muhamed Filipović navodi procjene od oko tri miliona potomaka iseljenika.⁴³ U beogradskoj štampi se navodi i podatak da je u Turskoj preko pet miliona građana koji vode porijeklo sa raznih jugoslavenskih prostora. Etnolog Binasa Mušović ide još da-

37 Smail Balić, *Bošnjaci u inostranstvu*, str. 460-461

38 Safet Bandžović, *Iseljavanje Muslimana iz Sandžaka*, 121; Isti, *Iseljavanje Muslimana iz Srbije i Crne Gore u Tursku u: Identitet Bošnjaka-Muslimana*, str. 77-87.

39 F. Shehu - S. Shehu, *Pastrimet etnike*, str. 31.

40 Ejup Mušović, *Jugoslovensko iseljeničtvo u Turskoj*, str. 70.

41 Tanović piše: „Idući jedne prilike prema bošnjačkim selima u okolini Karamursela, zaustavio sam kola kraj jednog seljaka koji je radio na jednom traktoru i upitao ga: Ima li ovde Bošnjaka? Elhamdulillah, ja sam Bošnjak Tanović piše: „Idući jedne prilike prema bošnjačkim selima u okolini Karamursela, zaustavio sam kola kraj jednog seljaka koji je radio na jednom traktoru i upitao ga: Ima li ovde Bošnjaka? Elhamdulillah, ja sam Bošnjak

42 „Oslobođenje“, evropsko izdanje, Sarajevo-Frankfurt 4-11. avgust 1994.

43 Muhamed Filipović, *Bosna / Hercegovina*, 11; Enes Pelidija, *Bošnjaci u inozemstvu*, 6. Žak Rupnik, ekspert za međunarodne odnose iz Pariza navodi procjenu o dva miliona Turaka porijeklom iz Bosne. Vidi o tome: Ž. Rupnik, *Evropa u balkanskom ogledalu*, „Republika“, br. 196, Beograd 1-15. septembar 1998.

lje, pa procjenjuje, računajući i na iseljenike još od kraja XVII vijeka, kako je “gotovo sigurno da je u današnjoj Turskoj svaki šesti stanovnik potomak iseljenih muhadžira sa naših prostora, tj. da je takvih u Turskoj oko deset miliona”.⁴⁴ Prema podacima Centra za strateška istraživanja Turske u ovoj zemlji živi između pet i šest miliona lica porijeklom sa jugoslavenskog prostora.⁵ H. Pilića iznosi procjenu da u Turskoj živi između osam i deset miliona Bošnjaka.⁶ Milionske procjene govore i o fenomenu broja koji prati iseljeničku populaciju u Turskoj, kao otrgnutom dijelu naroda, koji se romantičarski doživljava i na koga se računa i oslanja.⁷

U materijalu Matice iseljenika Srbije iz marta 1975. navodi se daje u Ankari živjelo 5 805 iseljenika, Bursi 28 140, Istanbulu 91 197, Izmiru 55871, kao i da je u Manisi, po izjavi tamošnjeg gradonačelnika od 86 000 stanovnika bilo čak 60 000 porijeklom iz Jugoslavije. Po popisu iz 1945. u Turskoj 121 219 lica je izjavilo da je rođeno u Jugoslaviji, a po popisu iz 1965. godine 240 469 lica. Nije, međutim, poznato kako je glasilo pitanje na koje je dobijen odgovor o porijeklu. Pitanje se očito nije odnosilo na sve ranije doseljenike sa prostora Jugoslavije. Bosanski jezik, kao svoj maternji jezik, prijavilo je po popisu iz 1945. godine 16 485 doseljenika, a po popisu iz 1965. taj broj je iznosio 21 143 doseljenika. Po istom ovom izvoru, iseljavanje je bilo izazvano “najvećim delom neprijateljskom propagandom o odnosu novog socijalističkog društva prema slobodi veroispovesti i ravnopravnosti naroda, delom kao i posledica klasnog refleksa o mogućnosti privatnog poslovanja u novoj Jugoslaviji”, navodeći dalje da su to sada turski državljani čije je pripadništvo turskoj naciji neosporno: “Mi smo priznali i priznajemo da se u ovom slučaju radi o turskim državljanima i njihovo pripadništvo turskoj naciji je neosporno, pošto su sporazumno dobili otpust iz našeg državljanstva i po uprošćenom postupku dobili tursko (period najvećeg iseljavanja 1954. godine)”.⁴⁵ U intervjuu Miloša Minića, potpredsjednika SIV-a i saveznog sekretara, turskom listu „Milet“ 1976. je istaknuto “da u Turskoj živi više stotina hiljada turskih građana, čiji su preci doselili u Tursku iz Bosne i Hercegovine, Kosova i Makedonije i koji čuvaju uspomene na zavičaj svojih predaka, a nerijetko pamte jezik i običaje kraja iz koga su došli”.² Turska štampa (list „Hurijet“) je u aprilu 1978. objavila podatak da se nakon Drugog svjetskog rata iz Jugoslavije u Tursku doselilo 190 000 ljudi.⁴⁶ U zapaženom doku-

44 Binasa Mušović, *Jugoslovenski muhadžiri u Turskoj i njihova sudbina*, str. 90.

45 Matica iseljenika Srbije, *Informacija o pitanju našeg iseljeničtva u Turskoj i mogućnostima naše aktivnosti*, Beograd 29. mart 1975.

46 Ejup Mušović, *Jugoslovensko iseljeničtvo u Turskoj*, str. 69.

mentarnom filmu “*Muhadžiri*” Bakira Tanovića je rečeno da prema nekim procjenama “prilično realnim, danas u Turskoj živi oko 4 000 000 ljudi koji svoje porijeklo vuku od ovih Bošnjaka Muslimana”. Bakir Tanović navodi 1990. da se u naseljima najstarijih iseljenika i u četvrtoj generaciji govori bosanski jezik: “Time on (narod) zadržava svoje historijsko pamćenje, koji ovaj narod još uvijek u dubokoj Anadoliji gaji prema svom imenu” ističući dalje kao muhadžiri u Turskoj govore da u Turskoj živi danas više Bošnjaka nego u Bosni.⁴⁷ Ismail Džem, ministar vanjskih poslova Republike Turske izjavljuje u intervjuu sarajevskom listu “Ljiljan” u oktobru 1997. sljedeće: “Mi imamo milione građana balkanskog porijekla. Jedan moj prijatelj me stalno podsjeća da je u Turskoj nekoliko miliona Turaka bosanskog porijekla... Iako mi u Turskoj još nemamo tačne statistike koliko je građana iz različitih zemalja postalo našim *vatandasima*, oni su najbolja spona, preko svojih udruženja, svojih individualnih aktivnosti, jednom riječju, najbolja garancija dobrih odnosa između naših zemalja”.⁴⁸

Period od 90-ih

Period devedesetih spada u jedne od najtežih perioda Sandžaka. U svim tim problemima, ipak nije bilo aktivnih ratnih djelovanja. Međutim, takva situacija je dovela do brojnih društvenih problema, među kojima i velike migracije jedna mlade generacije ljudi koji su utočište našli širom Evrope.

Nekoliko desetina hiljada Bošnjaka našlo je utočište u zemljama zapadne Evrope, naročito u Švedskoj, Holandiji i Njemačkoj.⁴⁹ Više desetina hiljada ljudi je prošlo kroz policijski “tretman”, mučenje, batinjanje i ponižavanje do bestijalnosti, kroz tzv. “informativne razgovore”, naročito u opštinama Sjenica, Tutin i Novi Pazar, Prijepolje, Rožaje, Berane, Plav, Bijelo Polje. Jedna od žrtvi torture, stari M. Džigal (1932) iz jednog sela u sjeničkom kraju, u svojoj izjavi Sandžačkom odboru je, jednostavnim riječima opisao golgotu koju je preživio: “Vidite kakav sam ja bogalj, starac sam, da sam u mlađim godinama ne bi ja ovdje ni došao. Jer jedanput duša ispada, a hiljadama jok.

47 Bosna / *bošnjaštvo*, 126. B. Tanović se u „Preporodu“ poziva 1990. i na izjavu Mustafa Aksina, tadašnjeg turskog ambasadora u Jugoslaviji, da se u Tursku nakon 1945. doselilo oko 700.000 lica iz Jugoslavije.

48 “Ljiljan”, br. 249, Sarajevo 22. oktobar 1997; također vidi: Hadžem Hajdarević, *Atmosfera rodbinstva i bliskosti*, “Ljiljan”, br. 343, Sarajevo 9-16. avgust 1999.

49 Po nekim procjenama oko 70000 Bošnjaka napustilo je Sandžak tokom i nakon 1992. godine. Nakon Dejtonskog sporazuma pojedine evropske zemlje, u kojima su oni našli utočište, započele su sa njihovom deportacijom, tako da je vraćen znatan broj.

A meni je duša hiljadama, ispadala, ispadala”. B. Muratović, iz istog kraja, sanjao je, pretučen i ponižen, slobodu u prostorijama novopazarskog SUP-a: “Kad su mi rekli da sam slobodan i da se udaljim od njih, osetio sam neku nadu da preživim i da nastavim opet, i veliku želju da se udaljim što prije od tih zverova, ne znam kako da kažem, od tih ljudi grubih. Ja nisam verov’o, i to sam im reko: da može čovek na pravdi, ovako doživeti i isprebijan biti”.⁵⁰ Kada je, pak, ugroženo osnovno pravo, pravo na život, teško je govoriti o svemu drugom.⁵¹ U sklopu sveopšteg zastrašivanja Bošnjaka zbiće se otmice Bošnjaka (Mioča kod Sjeverina - 22. oktobar 1992. godine -17 lica; Bukovica 16. februar 1993. godine -11 lica; 27. februar 1993. Štrpci - 19 lica).⁵² Sandžak i Bošnjaci u njemu, tokom vremena pune neizvjesnosti i blizine i eha sa bosanskohercegovačkih ratišta, bili su izloženi raznovrsnim nedaćama i iskušenjima. Problem Bošnjaka je permanentno rastao zbog teritorije na kojoj žive, prostoru između Srbije i Crne Gore, kao i blizine Kosova i Bosne i Hercegovine.⁵³ Sticao se dojam da je vlast nastojala da isprovocira neka-

50 B. Hukić (1937), tako na kraju svoje ispovijesti kaže: *"Istorija nije zapamtila ovu našu muku. Rat je drugo. Rat je rat. Dođu i prebiju te i ti, šta ćeš, trpiš. Muka"*; opšir. *Svjedočenja iz Sandžaka*, Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, Novi Pazar 2001.

51 Dva Bošnjaka, jedan (Murat Bašović) iz sjeničke, drugi (Fadil Osmanović) iz beranske opštine, nakon takvih poziva, izvršili su samoubistvo. Pretučena lica koja su izvadila ljekarska uvjerenja i podnijela tužbe protiv radnika SUP-a nisu dobila sudsku satisfakciju. U većini slučajeva su odlagane i još uvijek se odlažu sudske rasprave po ovim pitanjima.

52 O posljedicama otmice Bošnjaka iz Sjeverina, beogradska "Borba" 23. 11. 1994. piše: "Otmica je pokrenula pravu lavinu iseljavanja muslimanskog življa iz pograničnih sela pribojske opštine koja gravitiraju prema bivšoj BiH. Sjeverin, Zabrnjica, Strmac i druga sela u potpunosti ili delimično preselili su se tih dana u Priboj, Novi Pazar, Sjenicu, Tursku ili Zapadnu Evropu. Slično je i danas. Većina Sjeverinaca ima status raseljenih lica, a prema podacima Crvenog krsta ima ih oko 1 500. Do svojih sela, i dalje, dve godine od tragičnog događaja, mogu jedino pešice, zaobilaznim putevima, jer im na delu ceste kroz bosansku teritoriju niko ne garantuje bezbednost. A nakon uvođenja blokade SRJ prema Republici Srpskoj, nije puno bolje ni Srbima iz tih sela. U samom selu, koje i dalje pripada Jugoslaviji, a nalazi se na kilometar od Rudog, ništa više nije isto kao pre početka rata. Od 386 žitelja muslimanske nacionalnosti, u selu je ostalo njih petnaestak, mahom u kućama koje su skrajnute od puta koji preseca selo. Reč je o staračkim domaćinstvima koja ili nisu imala kud, ili nisu želeli da napuštaju svoja ognjišta. Muslimanske kuće oko puta su uglavnom napuštene ili ostavljene prvom komšiji na čuvanje, do eventualnog povratka. Jedan broj opljačkan, kasnije prisustvo vojske i milicije smanjio je krađe i razvlačenje imovine, ali je i pre dve godine od samih Muslimana Sjeverinaca bilo rečeno kako komšije Srbi nemaju ništa sa otmicom i kako se oni zbog njih nikada ne bi selili”.

53 Maratonski sudsko-politički procesi u Sandžaku tokom 1994. godine (sudenja u No-

kav oružani bunt Bošnjaka pa da time dobije traženo opravdanje da ga uguši svim raspoloživim sredstvima, te da broj Bošnjaka u ovom regionu, u okviru rješavanja svog državno-teritorijalnog i nacionalnog pitanja, učini minimalnim. Iz Sandžaka su mahom išle u javnost samo informacije koje su trebale poslužiti u kreiranju i potvrđivanju već stvorene i zaživjele, stereotipne slike o Bošnjacima kao ekstremistima, fanaticima.⁵⁴

vom Pazaru i Bijelom Polju) protiv dijela rukovodstva i članstva SDA Sandžaka, nakon masovnih hapšenja u ljeto 1993. i zimu 1994. godine, pod optužbom da su nasilnim putem htjeli stvoriti "*državu Sandžak*" imala su za cilj, pored besmislene optužnice da su htjeli ugroziti SFRJ, praćena velikom medijskom kampanjom, da politički potpuno likvidiraju i marginaliziraju ovu noseću bošnjačku stranku, a Bošnjake još više zaplaše i dezorijentišu. Uhapšeni Bošnjaci su prošli kroz veliku torturu i mučenja da bi priznali nepostojeća krivična djela. Uporedo sa ovim političkim procesima tokom 1994. nastavljene su masovne policijske akcije privođenja i premlaćivanja Bošnjaka u potrazi za oružjem, iako se znalo da je stvarnost i nemoć zvaničnih organa da im pruže bezbjednost, tjerala Bošnjake da se naoružaju radi pokušaja zaštite golog života i ljudskog dostojanstva.

- 54 Uporno je vršena i još se vrši zamjena termina Sandžak terminom Raška oblast, pa čak i Srpska raška oblast, Stara Raška, Raško-polimska oblast, kao i Rasija (Sandžak)-Stara Srbija. Novi Pazar se nazivao i "poturčenim Rasom". Cane Janićijević je ukazivao 1990. da Sandžak nije, kako to neki hoće bukvalno da shvate samo turska riječ, i time sve navodno objasne, već da Sandžak treba shvatiti kao simbiozu najboljih duhovnih i drugih vrijednosti, duboke i stare prošlosti i sadašnjosti. Sandžak čine svi njegovi stanovnici, bez obzira na vjeru i naciju. Naziv jednog kraja, kako je napisao historičar Dragoljub Petrović, ("*Helsinška povelja*", maj-jun 2006.) kreira narod: "mesno stanovništvo kroz dugi niz godina, vekovima, a ne može se trenutno menjati, patetntirati političkim aktom, za potrebe praktične politike").

LIČNA KARTA (SANDŽAKA)

HISTORIJSKO-GEOGRAFSKI PODACI

Sandžak je oblast koja se prostire između Srbije, Kosova, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Na tom prostoru od 8695 km² živi 420 000 stanovnika srpske, crnogorske i bošnjačke nacionalnosti i u vrlo malom broju ostali narodi sa Balkana.

Historiografi i drugi eksperti koji su se bavili izučavanjem bilo kojeg historijskog perioda, teritoriju današnjeg Sandžaka definisali su kao “prirodnu, geografsku, istorijsku, kulturološku, političku, ekonomsku celinu” područje, regiju oblast, pokrajinu...

Na ovom prostoru formirana je prva srpska država u IX veku.

Sandžak je bio jedinstvena administrativna celina u sastavu Bosanskog pašaluka do 1877. godine. Ova oblast je podijeljena između Srbije i Crne Gore poslije Balkanskih ratova, i ta granica razdvajanja zadržana je do današnjih dana.

Srbijanski deo ove regije administrativno je podijeljen u 6 Opština: Novi Pazar, Tutin, Sjenica, Prijepolje, Priboj, Nova Varoš ukupne površine 4507 km².

No.	O P I S	OPŠTINE U SANDŽAKU					
		TU	NP	SJ	PP	PB	NV
1.	Površina km ²	741	742	1059	827	553	581
2.	Procenat poljoprivrednog zemljišta	52,7	49,2	77,2	46,4	33,4	56,8
3.	Broj naselja	93	99	101	80	33	32
4.	Broj stanovništva iz 1991. god.	34 631	85 249	33 681	46 525	35 951	21 812
5.	Broj stanovnika na 1 km ²	47	115	32	56	65	37
6.	Broj domaćinstava iz 1991. godine	6 318	19 465	7 522	12 267	10 283	6 456
7.	Broj domaćinstava u gradu	2 242	13 272	3 016	6 386	6 336	2 957
8.	Broj domaćinstava na selu	4076	6193	4506	5881	3947	3499
9.	Prirodni priraštaj na 1000 stanovnika (2000.)	+11,2		+6	-0,3	-1	-4,6

POPIS STANOVNIŠTVA. APRIL, 2002.

	Tutin	Novi Pazar	Sjenica	Prijepolje	Priboj	Nova Varoš
Ukupno stanovnika 2002. god.	36166	97664	34187	40971	33819	20107
Gradsko	11152	62470		22550	22124	10762
Seosko	25014	35194		18421	11695	9345
'91-'02 ±	+1535	+12415	+506	-5554	-2343	-1705

Iz upoređenja rezultata popisa stanovništva 1991 – 2002. godine uočavamo da broj stanovnika u zapadnim opštinama opada, i da se broj stanovnika manje povećao od očekivanog priraštaja.

Za pad broja stanovnika ima više razloga: prvi razlog su ratovi u susjedstvu i intenzivna kršenja ljudskih prava, čime je iz Sandžaka otišlo u inostranstvo između 50 i 70 hiljada građana. Drugi razlog su migracije iz ekonomskih razloga u privredno razvijenije krajeve. Treći razlog je nekvalitetno izvršen popis stanovništva, naročito u gradskom području Novog Pazara, gdje nije popisano oko deset hiljada stanovnika.

Bez obzira na pouzdanost popisa, uočljiv je neuporedivo brži rast stanovnika u Novom Pazaru na račun drugih susjednih opština.

Što se tiče analize naselja i domaćinstava drastičan je trend raseljavanja seoskih naselja u planinskom području i van magistralnih puteva.

Mora se naglasiti da je u cijeloj bivšoj Jugoslaviji, zbog tadašnje politike naseljavanja gradova, a i zbog veoma loših životnih uslova na selu, zabilježen drastični pad seoskog stanovništva a taj procenat je veoma izražen u sandžačkom regionu. Posljedice ovakvih kretanja vidjećemo u daljem razmatranju (ekonomske posljedice).

SOCIJALNA SLIKA REGIJE

Socijalna slika u Sandžaku je veoma teška, zbog velikog broja socijalno ugroženog stanovništva. Samo broj penzionera, primalaca socijalne pomoći i izbeglica dovoljno je opterećenje posrnule privrede.

	Tutin	N. P.	Sjenica	Prijepolje	Priboj	N. V.
Penzioneri	3605	7942	2170	4500	7003	
Primaoci pomoći	1630	3712	549	798	297	115
Izbjeglice '91 – '95.	638	3642	602	610	1092	692

Na osnovu ovih tabela zvanične državne statistike, ne može se izvršiti kompletna analiza ekonomskih kretanja u Sandžaku. Nedostaju konkretni podaci o kretanju i poslovanju svih privrednih subjekata u proteklih 10 godina.

Nažalost, nismo dobili podatke o poslovanju privrede za 2001. godinu u Službi platnog prometa za Novi Pazar, Sjenicu i Tutin, jer je služba u reorganizaciji.

SAOBRAĆAJ I TELEKOMUNIKACIJE

Po gustini putne mreže i kvalitetu puteva ova regija je na posljednjem mjestu u Srbiji. U sljedećim tabelama prikazana je struktura puteva i raspored i broj telefonskih priključaka.

DUŽINA PUTEVA 2000. GODINE U KM							
a) UKUPNO PO KATEGORIJAMA							
b) SAVREMENIH KOLOVOZA							
No.	O P I S	OPŠTINE U SANDŽAKU					
		TU	NP	SJ	PP	PB	NV
1.	Ukupno puteva	a) 528	731	577	483	144	492
		b) 81	135	89	211	86	122
2.	Magistralnih puteva	a) 32	58	87	116	-	42
		b) 32	58	47	76	-	42
3.	Regionalnih puteva	a) 102	99	161	26	73	60
		b) 40	41	35	16	68	53
4.	Lokalnih puteva	a) 394	574	329	341	71	390
		b) 9	36	7	119	18	27

Razvijenost jedne regije mjeri se kvalitetom putne mreže. Sandžak ima najrjeđu i najlošiju putnu mrežu na Balkanu. Zbog toga su proizvodi iz ove regije opterećeni visokim transportnim troškovima.

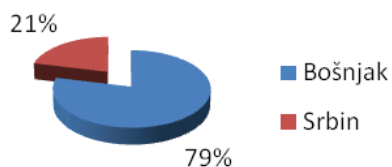
Telekomunikacije su najslabija tačka ove regije. Nema modernog biznisa bez modernih telekomunikacija. Kakvi su to uslovi za razvoj biznisa u Tutinu kada cijela opština ima samo 1.000 telefona.

Analiza empirijskih rezultata

Analiza uzorka za Upitnik broj 1.

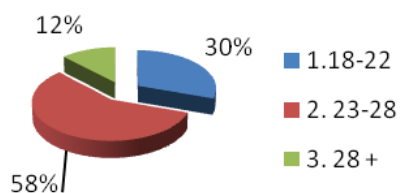
Pol ispitanika	Broj ispitanika
Ženski	17
Muški	16

nacionalnost ispitanika

Starost ispitanika	broj ispitanika
1. 18-22	10
2. 23-28	19
3. 28 +	4

Starost ispitanika

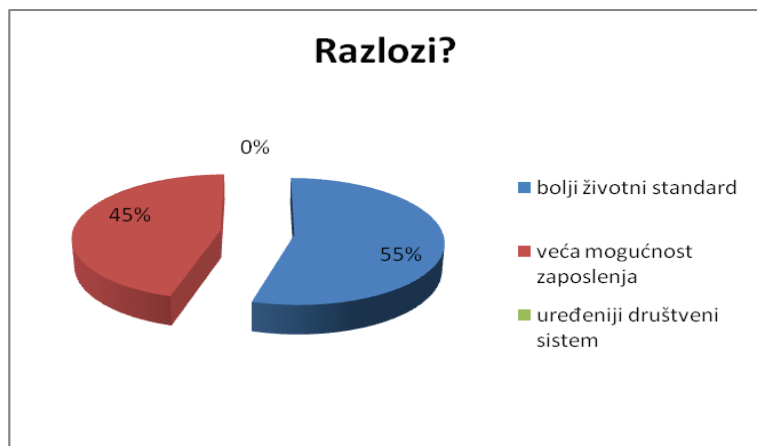
Nacionalnost	broj ispitanika
Bošnjak	26
Srbin	7

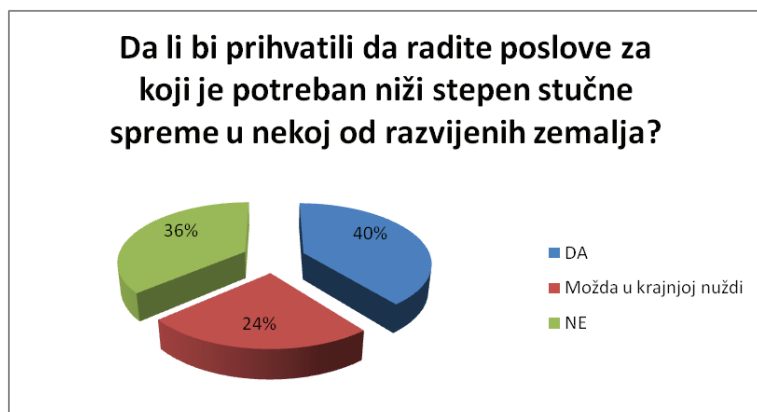
Da li nakon završetka studija planirate da potražite zaposlenje u nekoj od razvijenih zemalja Evrope?	broj ispitanika
Da	13
ne	19

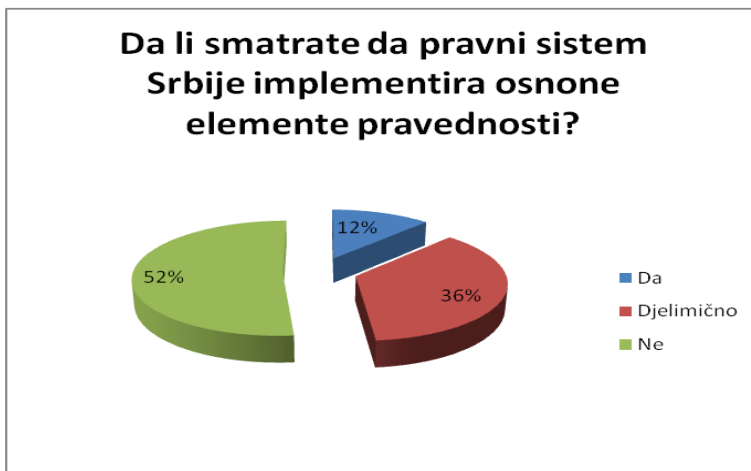
razlozi	broj ispitanika
bolji životni standard	6
veća mogućnost zaposlenja	5
uređeniji društveni sistem	0

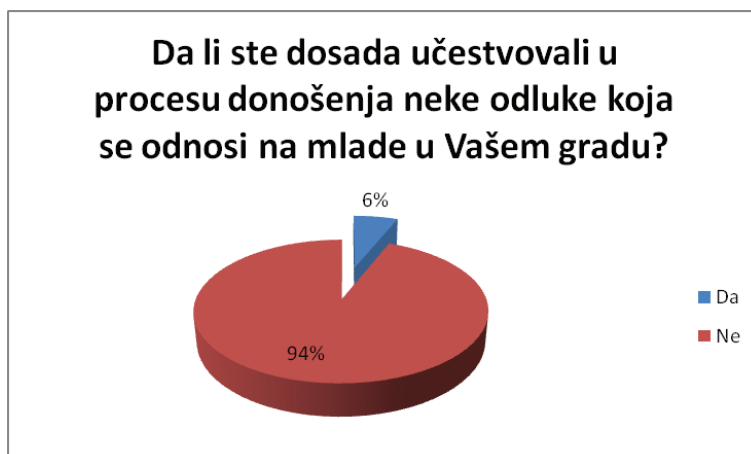
Da li bi prihvatili da radite poslove za koje je potreban niži stepen stručne spreme u nekoj od razvijenih zemalja?	broj ispitanika
DA	13
Možda u krajnjoj nuždi	8
NE	12

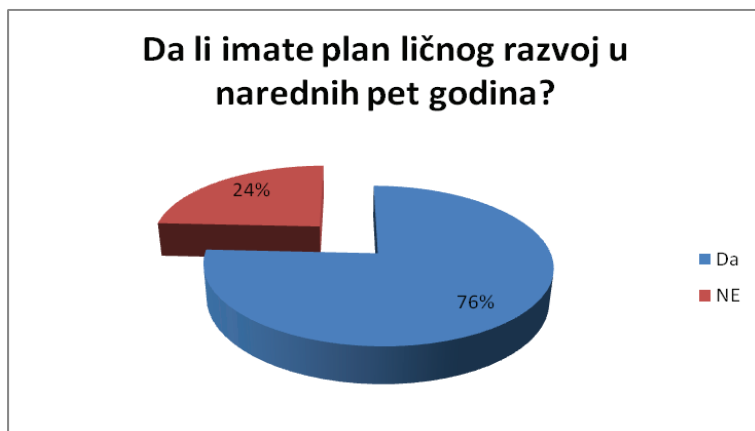
Da li smatrate da pravni sistem Srbije implementira osnovne elemente pravednosti?	broj ispitanika
Da	4
Djelimično	12
Ne	17

Da li ste dosada učestvovali u procesu donošenja neke odluke koja se odnosi na mlade u Vašem gradu?	broj ispitanika
Da	2
Ne	31

Da li imate plan ličnog razvoja u narednih pet godina?	broj ispitanika
Da	25
NE	8

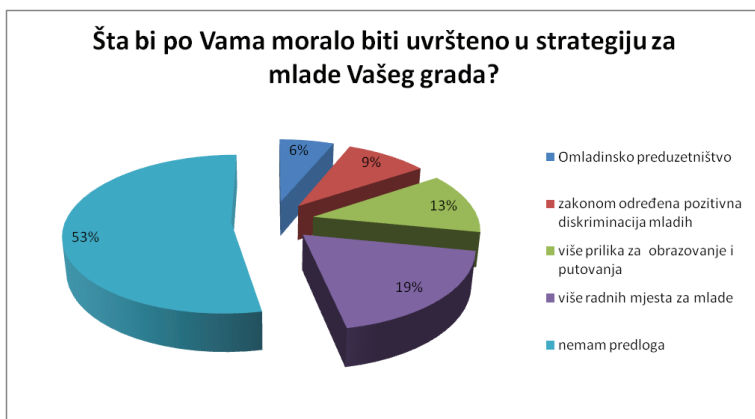
Koji su Vaši glavni ciljevi u narednih pet godina?	broj ispitanika
završetak školovanja	8
Zaposlenje	10
nastavak studija	3
osnivanje sopstvenog biznisa	4
nema ciljeva	8

Da li ste ikada čitali i/ili slušali o strategiji za mlade u Vašem gradu?	broj ispitanika
Da	12
Ne	21

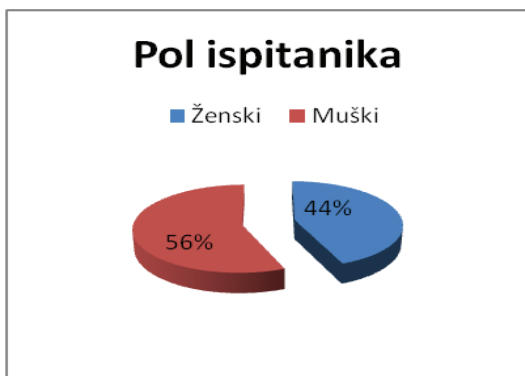

Šta bi po Vama moralo biti uvršteno u strategiju za mlade Vašeg grada?	broj ispitanika
Omladinsko preduzetništvo	2
zakonom određena pozitivna diskriminacija mladih	3
više prilika za obrazovanje i putovanja	4
više radnih mjesta za mlade	6
nemam predloga	17

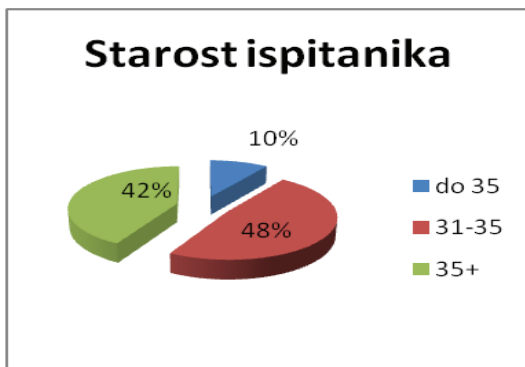

Upitnik za lica koja su napustila RS i emigrirala

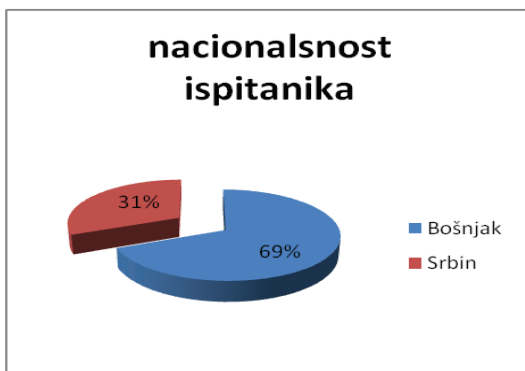
Pol ispitanika	Broj ispitanika
Ženski	14
Muški	18

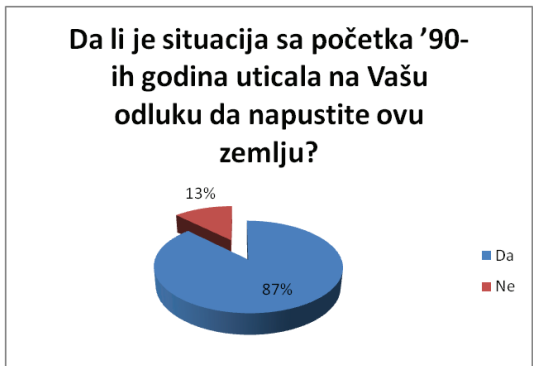
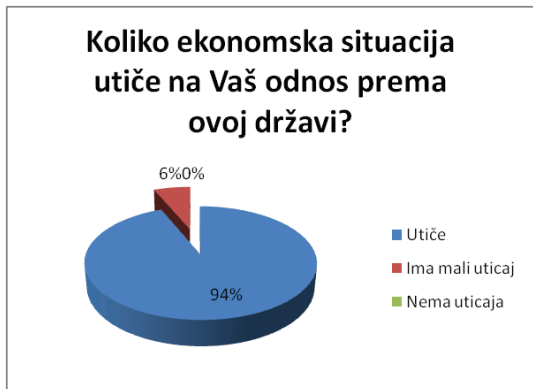
Starost ispitanika	broj ispitanika
do 35	3
31-35	15
35+	13

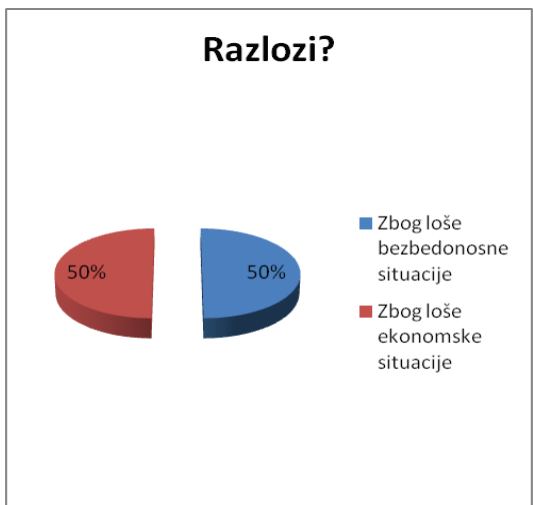
Nacionalnost	broj ispitanika
Bošnjak	22
Srbin	10

Koliko ekonomska situacija utiče na Vaš odnos prema ovoj državi? Na koji način?	broj ispitanika
Utiče	30
Ima mali uticaj	2
Nema uticaja	0

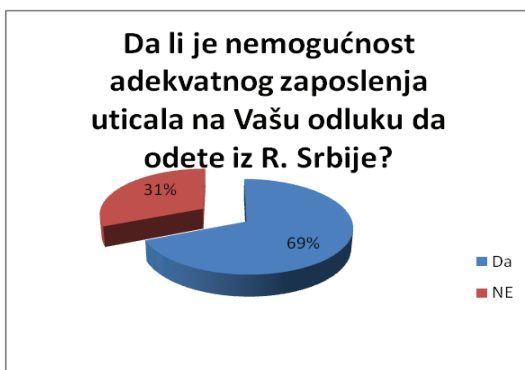

razlozi	broj ispitanika
Da	28
Ne	4

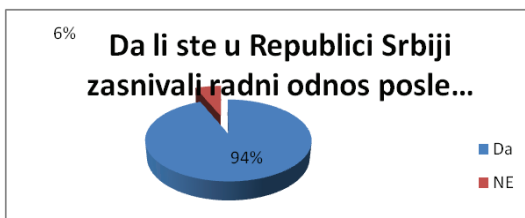

Razlozi	broj ispitanika
Zbog loše bezbedonosne situacije	14
Zbog loše ekonomske situacije	14

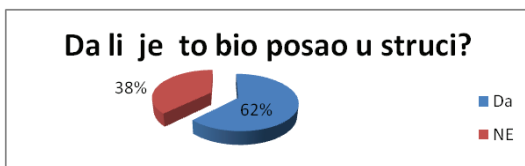
Da li je nemogućnost adekvatnog zaposlenja uticala na Vašu odluku da odete iz R. Srbije?	broj ispitanika
Da	22
NE	10

Da li ste u Republici Srbiji zasnivali radni odnos poslije diplomiranja?	broj ispitanika
Da	30
NE	2

Da li je to bio posao u struci?	broj ispitanika
Da	20
NE	12

Da li ste u dijaspori zasnivali radni odnos u struci?	broj ispitanika
Da	8
NE	24

Da li bi promjene u ekonomskom smislu mogle da utiču na vas da se vratite u svoju matičnu državu?	broj ispitanika
Da	26
NE	6

Da li bi promjene u političkom smislu mogle da utiču (na vašu želju da odete) na vas da se vratite u svoju matičnu državu?	broj ispitanika
Da	20
NE	12

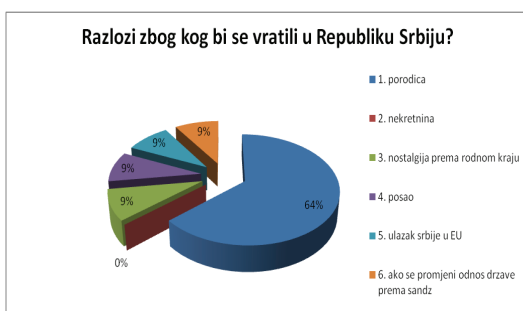
Da li ste odluku da napustite državu donijeli u toku studiranja ili nakon diplomiranja?	broj ispitanika
U toku studiranja	6
Nakon diplomiranja	26

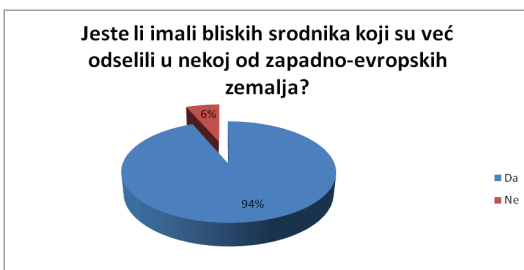
Postoji li trenutno razlog zbog kog bi se vratili u Republiku Srbiju, ako ima navedite koji?	broj ispitanika
Da	22
NE	10

Postoji li trenutno razlog zbog kog bi se vratili u Republiku Srbiju, ako ima navedite koji?	broj ispitanika
1. porodica	14
2. nekretnina	0
3. nostalgija prema rodnom kraju	2
4. posao	2
5. ulazak srbije u EU	2
6. ako se promijeni odnos drzave prema Sandzaku	2

Jeste li imali bliskih srodnika koji su već odselili u nekoj od zapadno-evropskih zemalja?	broj ispitanika
Da	30
Ne	2

Da li su oni imali uticaja na vašu odluku o odlasku?	broj ispitanika
Da	16
Ne	16

Da li su oni imali uticaja na vašu odluku o odlasku?	broj ispitanika
Da	16
Ne	16

Zaključak

Republika Srbija ima veliki potencijal kada su u pitanju mladi kadrovi. Nesretna dešavanja devedesetih godina, te prelazak iz tako reći zemlje blagostanja u zemlju anarhije, ekonomske izolacije, borbe za goli opstanak, nemogućnost pokrivanja osnovnih životnih potreba, u velikoj mjeri su utjecale na odluku mladih da napuste Republiku Srbiju i potraže uhljebljenje u nekoj od razvijenih zemalja zapadne Evrope.

Iz ovog istraživanja moramo da konstatujemo određene zaključke bazirane na pretpostavkama koje smo dali na početku rada:

- Mladi i dalje imaju želju da emigriraju iz jugozapadne Srbije, a kao jedan od osnovnih razloga za to navode postizanje boljeg životnog standarda;
- Loša ekonomska situacija veoma negativno utiče na odnos mladih prema ovoj državi, koji se reflektuje kroz iznalaženje bilo kakve šanse za napuštanjem zemlje;

- Povjerenje u pravni sistem i osnovne elemente pravednosti države kada su u pitanju mladi veoma je malo, a dobijeni odgovori naglašavaju da im prije svega smeta visok stepen korupcije, organizovani kriminalitet, nepostojanje instrumenata koji pospješuju privatno preduzetništvo, loša politička elita, neprofesionalan odnos političara prema funkciji koju obnašaju;
- Radno mjesto označava sigurnost, nekada je ono bilo zagantovano odmah po diplomiranju, ali danas je jedan od glavnih emigracionih razloga, što potvrđuju dobijeni rezultati istraživanja;
- Montirani političko-sudski procesi, batinjanje policije, i osjećaj društvene nesigurnosti u bezbedonosnom smislu u prošlosti su značajno generisali migracije, sada je situacija po tom pitanju kudikamo bolja;
- Vrlo mali broj mladih ljudi imaju optimizam u bolje sutra, te su u stanju apatičnosti, bez nekog cilja razvoja u narednih pet godina;
- Proces donošenja odluka o mladima (strategija, zakona i sl.) ne donosi se na valjan način, jer mladi ne učestvuju u tom procesu, te je to jedan od razloga što do sada nemamo kvalitetne instrumente za pospješivanje razvoja mladih;

Generalni zaključak iz cijelog ovog istraživanja jeste da: država preko svojih organa mora u što skorije vrijeme poduzeti niz konkretnih poteza, koji bi kao posljedicu imali jačanje ekonomskog razvoja Srbije, stvaranje adekvatnih uslove za rad i razvoj mladih. Samo na taj način možemo govoriti o boljem sutra Srbije, boljem sutra mladih, te su to uslovi društvenog, privrednog, kuturološkog i svakog drugog napretka.

Preporuke

- Potrebno je predvideti i osmisliti što veći broj aktivnosti putem kojih se mladi obrazovani ljudi usavršavaju u konkretnim oblastima;
- U što skorijem roku donijeti kvalitetnu strategiju za mlade;
- Strategija za mlade treba obavezno da sadrži klauzule kojim se pospješuje osamostaljenje mladih ljudi, posebno se trebaju imati na umu mladi bračni parovi, imajući u vidu takođe gorući problem nataliteta u Srbiji;

- Strategija za mlade obavezno mora sadržati jedan poseban odeljak koji bi tretirao sportske aktivnosti mladih ljudi, što bi u drugi plan bacilo politiku i veoma aktuelnu versku netrpeljivost unutar jedne te iste konfesionalne zajednice;
- Neophodno je smanjiti administraciju u javnom sektoru (smanjiti broj poslaničkih mjesta, smanjiti broj ministara itd), te na taj način napraviti uštede koje bi se mogle koristiti u pospješivanju preduzetničkog duha, ili pak stipendirana i daljeg stručnog usavršavanja mladih ljudi;
- Iskorijeniti korupciju, organizovani kriminal i druge štetne pojave u društvu koliko je to god moguće, jer na taj način na značaju dobijaju one vrijednosti koje trebaju imati primarni karakter (obrazovanje, sport, kultura itd.);
- Implementirati iskustva i prakse zapadno-evropskih zemalja u oblasti zaštite osnovnih ljudskih i manjinskih prava kao i socijalne pravde;
- Uvesti druge mehanizme podrške lokalne samouprave razvoju privrede;
- Podsticati umrežavanje privrednika oko zajedničkih interesa, pristupiti izradi strateških dokumenata kojim bi se privreda usmerila u pravcu najefikasnijeg korišćenja resursa;
- Država i lokalna samouprava moraju što prije da oforme jak savjetodavni sistem uperen prema mladima, koji bi prije svega radio na edukaciji mladih ljudi pri njihovoj odluci da samostalno uđu u svijet preduzetništva, savjetodavni sistem koji bi imao jake instrumente subvecionisanja i povoljnog kreditiranja tog biznisa;
- Oformiti radno tijelo koje bi bilo sastavljeno od predstavnika mladih i obrazovanih ljudi i političke elite, koje bi na jednakoj ravni i kroz međusobni dijalog i uvažavanje rešavali konkretne probleme mladih;
- Lokalna samouprava mora preko nadležnih organa istražiti tržište i utvrditi koja su to zanimanja koja su deficitarna, a za koja postoji tražnja na tržištu i mlade generacije usmjeriti na usavršavanju tih zanimanja i profesija;
- Oformiti što veći broj kulturnih događaja i manifestacija na kojima bi mladi i obrazovani ljudi uzeli aktivno učešće, i koje bi kao svoju glavnu poruku imalo da su mladi itekako značajni u društvu, i da se računa na njih (ovdje prije svega mislim na raspisivanje što većeg broja javnih konkursa u oblasti književnosti, filma, slikarstva i sl.) gdje bi nagrada mogla da bude javno publikovanje književnog djela, ekranizacija dramskog teksta, samostalno organizovanje slikarske izložbe itd.);

- Organizovati najmanje jednom u 6 mjeseci sastanak vladajuće političke elite sa mladima, na kojima bi međusobno razmjenjivali određene stavove i shvatanja politike vlasti prema mladima;

Kratak osvrt na relevantnu literaturu

Pitanje migracija bošnjačkog stanovništva iz sandžačkih krajeva, nije bilo predmet istraživanja bošnjačkih intelektualaca u onoj mjeri u kojoj je to trebalo da bude, iz prostog razloga što je proces migriranja bio veoma izražen posle II Svjetskog rata, a i u periodu ratnih '90. godina. Ako se upitamo, zbog čega je situacija takva kakva jeste, odgovor ćemo teško naći, odnosno, unificiran odgovor koji bi bio relevantan i objektivan. Međutim, smijemo da kažemo da je određena doza straha od raznih struktura tajnih ili javnih službi bezbjednosti, svakako imala uticaja na takav razvoj događaja. I pred takve situacije, imamo određeni broj stručnih izdanja koje tretiraju ovu tematiku, a mi ćemo ovdje izdvojiti najznačajniji i najkorisniji materijal koji je korišćen pri izradi ovog rada.

1. Balić, Smail, Bošnjaci u inostranstvu.
2. Bandžović, Safet, Iseljavanje Bošnjaka u Tursku, doktorska disertacija, Sarajevo 1991.
3. Bandžović, Safet, *Iseljavanje Muslimana iz Sandžaka, Sarajevo 1991*
4. Cevat, Geray, *Turkie den ve Turkie ve gocler ve Gocmelerin iskam (1923-1960)*, Ankara 1962.
5. Branković, Srbobran, Uvod u metodologiju kvalitativni metodi istraživanja društvenih pojava, Megatrend, Beograd, 2007.
6. Deliorman, Altan, *Buyuk Darbe*, Istanbul, 1973.
7. Galtung, John, *Theory and methods of Social research*, Beograd, 1962.
8. Hajdarević, Dadžem, *Atmosfera rodbinstva i bliskosti*, "Ljiljan", br. 343, Sarajevo 9-16. avgust 1999.
9. Mihailović, Dobrivoje, Metodologija naučnoistraživačkih projekata - Priručnik za izradu seminarskih, diplomskih i magistarskih radova i doktorskih disertacija, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd 1995.
10. Mitchell Mark, Janina Jolley, *Research Design Explained*, Harcourt Brace Jovanovitch College Publishers, Orlando, 1992

11. Mozer C.A., Metodi anketiranja u istraživanju društvenih pojava.
12. Mušović, Ejup, *Jugoslovensko iseljništvo u Turskoj*, Zbornik radova Etnografskog instituta, knj. 12, Beograd 1981.
13. Mušović, Binasa, *Jugoslovenski muhadžiri u Turskoj i njihova sudbina*, 90. Zbornik radova Etnografskog instituta, knj. 12, Beograd 1981.
14. Rupnik, Ž, *Evropa u balkanskom ogledalu*, "Republika", br. 196, Beograd 1-15. septembar 1998.
14. Šešić, Bogdan, *Osnovi metodologije društvenih nauka*, Beograd, 1974.

STANJE I PERSPEKTIVE MLADIH POVRATNIKA U JUGOZAPADNU SRBIJU

Senadin Plojović*

R e z i m e

Poslednjih nekoliko godina ponovo je aktuelizovano pitanje migracija. Devedesetih je to bilo pitanje odlaska, emigracije, a danas je to proces povratka ljudi i njihove reintegracije.

Problem prilagođavanja i uključivanje u socio-ekonomske tokove, posebno imaju mladi povratnici, odnosno, povratnici starosne dobi od 15-30 godina, od kojih su neki i rođeni u zapadnim zemljama. Identifikacija problema sa kojim se suočavaju mladi povratnici, kao i njihovo rešavanje od ključnog je značaja za poboljšanje njihovog stanja i pozicije, kao i za kreiranje zdravog okruženja za razvoj njihovih potencijala i ostvarivanje karijera.

Uključivanje mladih povratnika u ekonomske tokove predstavlja glavni problem jednog od najpasivnijih delova Srbije, jugozapadne Srbije.

Ključne reči: *Migracije, reintegracija, mladi povratnici, problemi, institucije, preduzetništvo.*

**Državni Univerzitet u Novom Pazaru, Pravno-ekonomski fakultet, departman za ekonomiju*

Studenta je mentorisala prof. dr Milica Vujičić, Državni univerzitet Novi Pazar

Uvod

Migracija stanovništva sa podneblja jugozapadne Srbije je proces demografskih kretanja koji je započeo usled teške ekonomske krize na ovom području. Kako ova demografska kretanja nisu imala trajnu migraciju, javljaju se problemi pri procesu povratka.

Naime 90-ih, u vremenu sankcija i ratnih razaranja, mnogi su pošli putem evropskih metropola nadajući se da će kratkoročne boravišne dozvole, dobijene od evropskih zemalja, biti pretočene u trajne dozvole odnosno državljanstva. Posle završetka sukoba i demokratskih promena u Srbiji, nametnuo se proces povratka stanovništva. Neki su se vratili dobrovoljno, odnosno prinuđeni lošom ekonomskom i statusnom situacijom a neki i prinudno, to jest deportovanjem. Sa povratkom ovog stanovništva, čiji broj doseže i do nekoliko desetina hiljada, javili su se ogromni problemi zbrinjavanja i pozicioniranja u tih lica u društvu.

Istraživanje će se fokusirati na poteškoće koje imaju mladi povratnici u jugozapadnoj Srbiji, odnosno, na probleme mladih koji više ne ispunjavaju uslove za boravak na teritoriji zemalja u koje su emigrirali. Uslovi pod kojima se naši građani vraćaju u zemlju iz koje su svojevremeno избегли, više su nego teški. Ne postoje mere zaštite za reintegraciju povratnika, a u sporazumima o readmisiji nema garancija u pogledu njihovog zbrinjavanja. Ti ljudi izmiču zvaničnim statistikama, a specifična istraživanja koja rade pojedine nevladine organizacije, otkrivaju samo fragmente problema.

Svaki mladi povratnik je slučaj sam za sebe, razlikuju se, ali, ono što je zajedničko za sve mlade povratnike je teška ekonomska i socijalna situacija u kojoj su se našli, pošto su se ponovo vratili u zemlju (Berthomiere, 2005).

Ovo istraživanje za predmet ima identifikaciju problema i prepreka za uspešan proces reintegracije mladih povratnika. Problemi na koje oni nailaze su razni, od administrativnih, preko fiskalnih i finansijskih, do stambenih i obrazovnih.

Cilj istraživanja bio je da se utvrde potencijali mladih povratnika i prepreke sa kojima se suočavaju u procesu reintegracije; cilj je bio i da se utvrde načini na koje lokalna i republička vlast i institucije, kao i nevladin sektor, mogu da pomognu reintegraciju mladih povratnika.

Očekuje se da će rezultati istraživanja biti prezentovani kako lokalnim tako i republičkim i međunarodnim telima, kako bi se preduzele mere u cilju otklanjanja problema s kojima se suočavaju povratnici.

Metodologija

Istraživanje koje je sprovedeno bilo je terenskog karaktera i sprovedeno je u gradovima jugozapadne Srbije: Novi Pazar, Raška, Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje, Priboj, Tutin, Ivanjica.

Istraživanje se radilo putem struktuiranog intervjua. To znači da su ispitivači imali unapred pripremljena pitanja, na koja su ispitanici odgovarali kroz tehniku intervjuisanja.

Uzorak čine mladi povratnici od 15 do 30 godina koji su se vratili u našu zemlju u poslednjih deset godina. U Novom Pazaru bilo je 30 ispitanika, a u ostalim gradovima po 10.

Analiza rezultata

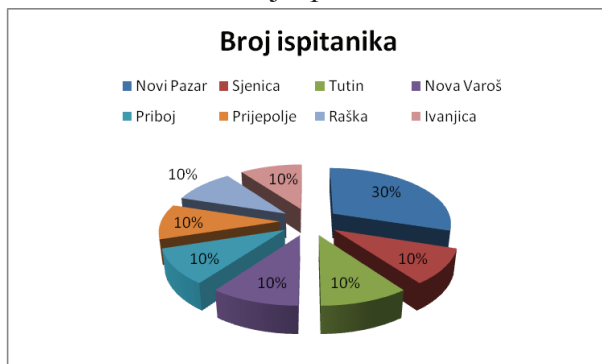
Broj ispitanika

Iz Novog Pazara intervjuisano je trideset ispitanika, jer je to najveći grad u jugozapadnoj Srbiji. Adrese ispitanika nađene su pomoću opštinskih uprava koje imaju podatke o prijavi boravka, ambasada, organizacija i udruženja koja se bave pitanjima mladih povratnika. Njihovo nalaženje olakšano je činjenicom da se mladi povratnici uglavnom druže i posećuju ista mesta. Zahvalnost dugujemo i upravama unutrašnjih poslova svih gradova u kojima je sprovedeno istraživanje, jer su nam izašli u susret pri traženju povratnika.

Tabela 1:

Grad	Broj ispitanika
Novi Pazar	30
Sjenica	10
Tutin	10
Nova Varoš	10
Priboj	10
Prijepolje	10
Raška	10
Ivanjica	10

Grafik 1: Broj ispitanika

Polna struktura

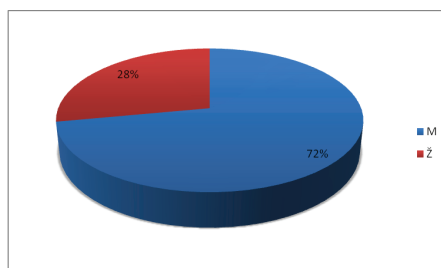
Polna struktura ispitanika je bila na strani muškaraca u odnosu 72:28, što govori da su emigranti uglavnom bili muškog pola. Budući da su mladi ljudi odlazili uglavnom radi sticanja ekonomske koristi, podatak da su to uglavnom bili muškarci, prikazuje realnu sliku.

Muškarci su se lakše odlučivali za migraciju, jer je jugozapadna Srbija područje gde su ljudi uglavnom patrijarhalno vaspitani, i preptostavlja se da žene ne bi smele da preuzmu rizik migracija.

Tabela 2: Polna struktura

Pol	
M	72
Ž	28

Grafik 2: Polna struktura

Nacionalna struktura

Područje jugozapadne Srbije je uglavnom naseljeno Bošnjacima. Stanovništvo Novog Pazara čini gotovo polovinu stanovništva jugozapadne

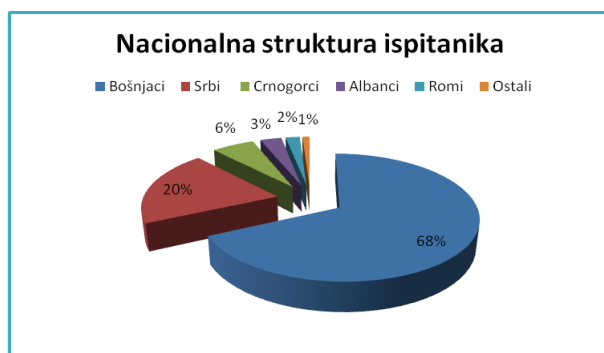
Srbije. Prema popisu 2007. godine, 80% stanovništva Novog Pazara se izjasnilo kao Bošnjaci (Plojović, 2009).

Većinu ispitanika, odnosno 68% su se izjasnili kao Bošnjaci, 20% kao Srbi, 6% kao Crnogorci, 3% kao Albanci, 2% kao Romi, a 1% se izjasnilo za neku od ostalih nacionalnosti.

Tabela 3: Nacionalna struktura

Bošnjaci	68
Srbi	20
Crnogorci	6
Albanci	3
Romi	2
Ostali	1
Ukupno	100

Grafik 3: Nacionalna struktura

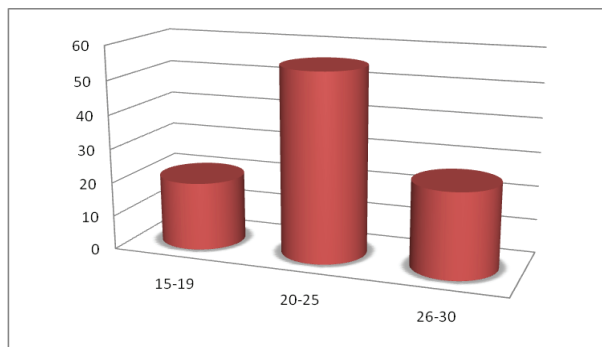
Starosna struktura

Kako je istraživanje imalo za cilj identifikaciju i rešavanje problema sa kojima se suočavaju mladi povratnici, a pod mladim podrazumevamo populaciju od 15 do 30 godina, ispitanici su uglavnom bili starosne dobi od 20-25 godina, 55% od 26-30, njih 25 %, a od 15-19 njih 20%.

Tabela 4: Starosna struktura

Starosna struktura	
15-19	20
20-25	55
26-30	25

Grafik 4: Starosna struktura

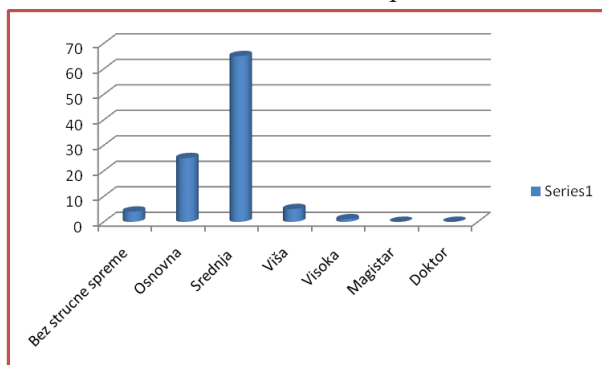
Stručna sprema ispitanika

Podaci dobijeni na osnovu istraživanja pokazuju da su mladi povratnici uglavnom sa srednjom stručnom spremom 65%, njih 25% ima osnovni nivo obrazovanja, 5% viši stepen stručne spreme, 4% nema nikakvo obrazovanje a 1% ima visoki stepen stručne spreme. Mladi povratnici su u emigraciji uglavnom obavljali fizičke poslove.

Tabela 5: Stručna sprema

Stručna sprema	Broj ispitanika
Bez stručne spreme	4
Osnovna	25
Srednja	65
Viša	5
Visoka	1
Magistar	0
Doktor	0

Grafik 5: Stručna sprema

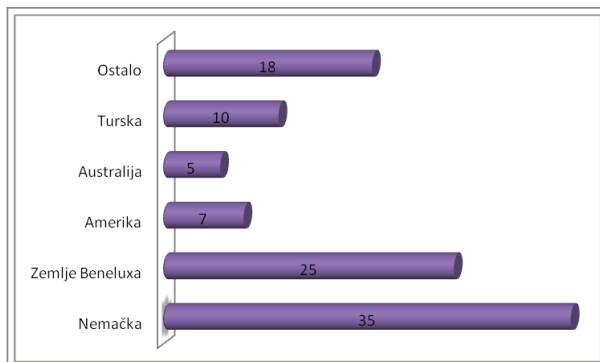
Zemlja migracije

Mladi povratnici su uglavnom došli iz Nemačke, njih 35%, povratnici iz zemalja Beneluksa čine 25% mladih ispitanika, 10% njih su povratnici iz Turske, 7% se vratilo iz SAD, 5% iz Australije a 18% su povratnici iz ostalih zemalja.

Tabela 6: Zemlja migracije

Zemlja migracije	
Nemačka	35
Zemlje Beneluksa	25
Amerika	7
Australija	5
Turska	10
Ostalo	18

Grafik 6: Zemlja migracije

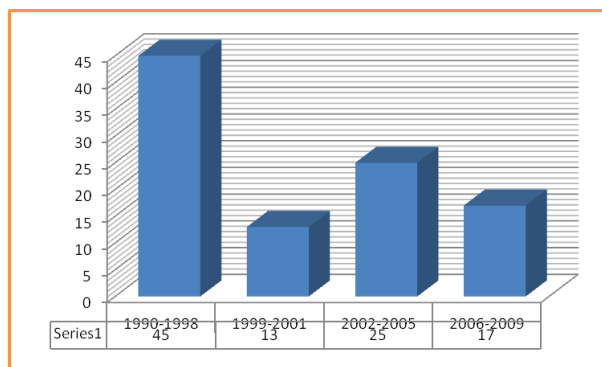
Period odlaska

Kao datum odlaska iz Srbije, odnosno Jugoslavije, većina je navela period od 1990-1998. godine, 45%, što je, imajuću u vidu ratna dešavanja i političku nastabilnost u tom periodu sasvim očekivano. Njih 25% je kao period emigracije navelo period od 2002-2005, 17% emigriralo je u periodu 2006-2009, u periodu 1999-2001. je emigriralo njih 13%.

Tabela 7: Period odlaska

Datum odlaska (migracije)	
1990-1998.	45
1999-2001.	13
2002-2005.	25
2006-2009.	17

Grafik 7: Period odlaska

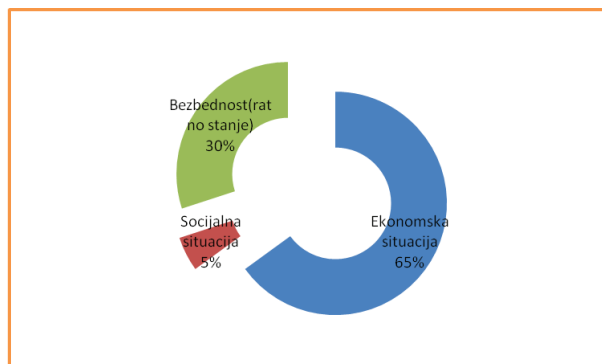
Povod migracije

Na pitanje šta je bio povod njihove emigracije, 65% odgovorilo je ekonomska situacija, 30% ispitanika je odgovorilo da su emigrirali iz bezbedonosnih razloga, a 5% iz razloga lošeg socijalnog položaja. Teška ekonomska situacija je mnoge navela da potraže bolji život i da preko granice nađu izlaz iz hiperinflacije i ratnih razaranja.

Tabela 8: Šta je bio povod migracije?

Šta je bio povod migracije?	
Ekonomska situacija	65
Socijalna situacija	5
Bezbednost(ratno stanje)	30

Grafik 8: Šta je bio povod migracije?

Obrazovanje u zemlji emigracije

Više od polovine, tačnije 54% ispitanika u zemlji emigracije steklo je neki vid obrazovanja, dok njih 46% nije unapredilo svoja znanja. Obrazovanje koje su ispitanici stekli najčešće je obrazovanje putem kurseva, gde su uglavnom učili jezik.

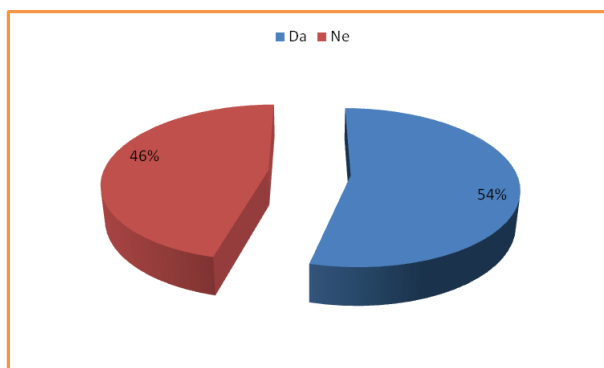
Kao azilanti bili su uglavnom pod zaštitom države, primali su određena finansijska sredstva i imali obezbeđen stambeni prostor.

Jedan od uslova za dobijanje svih ovih beneficija je bio i odlazak u škole, koje su uglavnom bile večernje. Emigranti su u tim školama sticali znanje jezika, istorije i geografije zemlje prihvata.

Tabela 9: Da li ste u zemlji emigracije stekli obrazovanje?

Da li ste u zemlji emigracije stekli obrazovanje?	
Da	54
Ne	46

Grafik 9: Da li ste u zemlji emigracije stekli obrazovanje?

Radni angažman u zemlji emigracije

Radni angažman u zemlji emigracije je imalo 65% ispitanika, njih 35% je bilo nezaposleno. Više od polovine ispitanika je bilo radno angažovano, dok je manja polovina bila izdržavana preko socijalnih programa zemalja u koje su emigrirali.

Imigranti su radili iz više razloga: da bi zadovoljili trenutne potrebe, da bi obezbedili ušteđevinu, a veliki broj njih je bio hranitelj još jedne porodice u Srbiji. Konkretno u Novom Pazaru, a takav je slučaj skoro u svim gradovima u jugozapadnoj Srbiji, svaka porodica je imala nekog ko je emigrirao i ko je bio njihov glavni finansijer.

Tabela 10: Da li ste bili radno angažovani?

Da li ste bili radno angažovani?	
Da	65
Ne	35

Grafik 10: Da li ste bili radno angažovani?

Vrsta posla kojom su se povratnici bavili u emigraciji

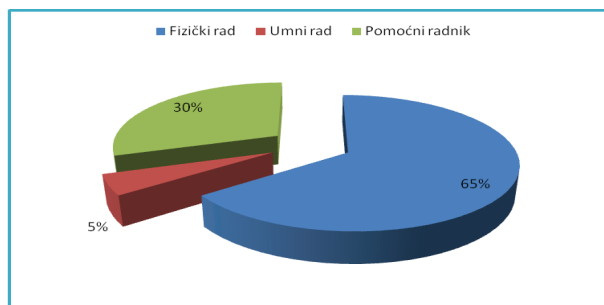
Poslovi koji su preovladavali kod zaposlenih su uglavnom bili fizički poslovi, odnosno, poslovi koji nisu zahtevali posedovanje specifičnih znanja. Njih 65% se bavilo ovakvim poslovima, 30% je bilo angažovano kao pomoćno osoblje, što je takođe jedan vid fizičkog posla, a samo njih 5% je bilo angažovano na poslovima gde je bilo neophodno stručno obrazovanje.

Najčešće su poslovi bili “na crno”, izuzetno teški sa radnim vremenom od preko 10 časova dnevno, bez obroka, bez pauza, bez radnog staža i bez zdravstvenog osiguranja.

Tabela 11: Kojom vrstom posla ste se bavili?

Kom vrstom posla ste se bavili?	
Fizički rad	65
Umni rad	5
Pomoćni radnik	30

Grafik 11: Kojom vrstom posla ste se bavili?

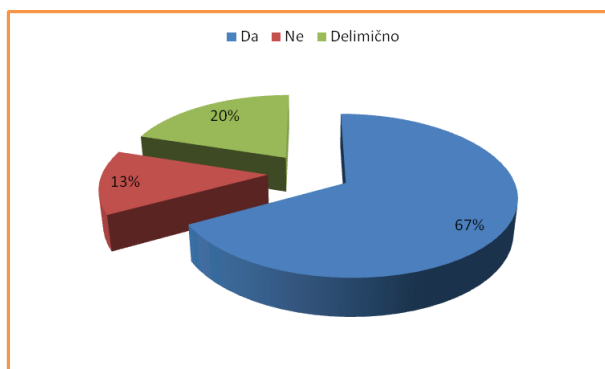
Stepen prilagodivosti životu u emigraciji

Mladi povratnici su uglavnom izjavljivali da su se prilagodili životu u zemlji emigracije; 65% ispitanika reklo je da se prilagodilo, njih 20% se delimično prilagodilo, dok 13% je odgovorilo da se nije prilagodilo životu u zemlji emigracije.

Tabela 12: Da li ste se prilagodili životu u toj zemlji?

Da li ste se prilagodili životu u toj zemlji?	
Da	67
Ne	13
Delimično	20

Grafik 12: Da li ste se prilagodili životu u toj zemlji?

Stambeni status u zemlji emigracije

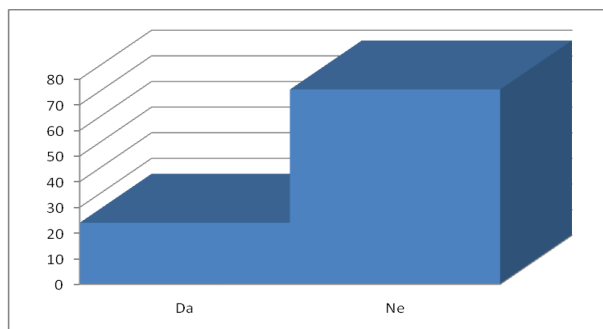
Rešeno stambeno pitanje u zemlji emigracije imalo je 24% ispitanika, dok njih 76% nije imalo rešen stambeni status. Većina ispitanika su uglavnom iznajmljivali stambeni prostor, ili pak boravili u stanovima koje im je na korišćenje davala služba koja je vodila brigu o imigrantima i azilantima.

Cene nekretnina u zemljama gde su ispitanici emigrirali su uglavnom visoke, potrebno je mnogo novca da bi se kupio stan, ili pak kuća. Stambeno pitanje su uglavnom rešavali zakupom na kraći rok. Veliku prepreku u rešavanju stambenog pitanja su imali u nerešenom boravišnom status, jer, izuzetno je teško odlučiti se za kupovinu nekretnine u koju biste uložili svu ušteđevinu, možda se čak i zadužili, a da niste sigurni da vas vlasti neće proterati.

Tabela 13: Da li ste imali rešen stambeni status?

Da li ste imali rešen stambeni status?	
Da	24
Ne	76

Grafik 13: Da li ste imali rešen stambeni status?

Razlog povratka

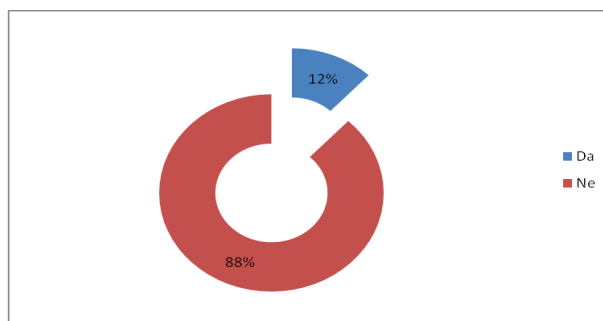
Većina ispitanika, odnosno njih 88% je odgovorilo da povratak nije bio dobrovoljan, dok se njih 12% izjasnilo da se dobrovoljno vratilo iz emigracije. Ogromna većina ispitanika je deportovana, odnosno vraćena je prisilno.

Već smo spomenuli da se ogroman broj njih prilagodio životu, bio radno angažovan, čak i naučio jezik, što je sasvim dovoljno razloga da se o povratku u zemlju, iz koje su emigrirali, ne razmišlja.

Tabela 14: Da li je Vaš povratak dobrovoljan?

Da li je Vaš povratak dobrovoljan?	
Da	12
Ne	88

Grafik 14: Da li je Vaš povratak dobrovoljan?

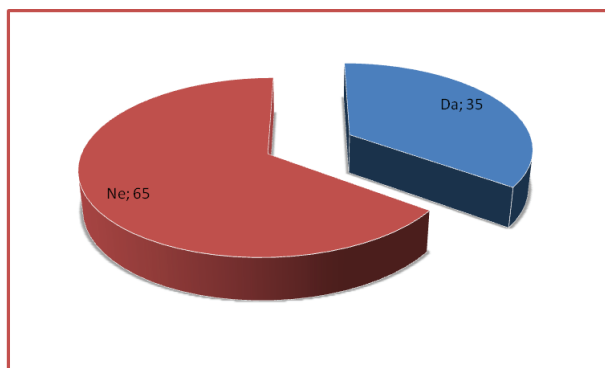
Doznake iz inostranstva

Na osnovu istraživanja dobili smo podatke da 65% ispitanika nije donelo doznake iz inostranstva, tj. zemlje emigracije, a njih 35% je donelo doznake (vrednost). Doznake koje su doneli u Srbiju uglavnom iznose do 20.000 eura. Većina ispitanika nije donelo doznake iz inostranstva, pošto su tamo uglavnom boravili u iznajmljenim stanovima, a mnogi nisu bili ni zaposleni.

Tabela 15: Da li ste iz inostranstva doneli neku vrstu doznaka?

Da li ste iz inostranstva doneli neku vrstu doznaka?	
Da	35
Ne	65

Grafik 15: Da li ste iz inostranstva doneli neku vrstu doznaka?

Radni angažman sada

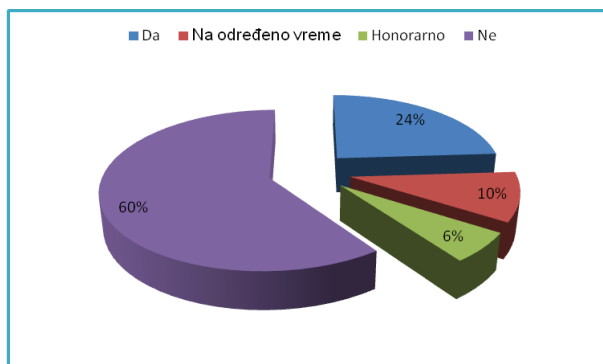
Većina mladih povratnika trenutno nije radno angažovana, odnosno nema posao, čak njih 60%. Posao ima 24% ispitanika, 10% radi na određeno vreme, a njih 6% obavlja honorarne poslove. Jugozapadna Srbija je među ekonomski najpasivnijim područjima u zemlji, stopa nezaposlenosti na ovom području premašuje procenat od 40%, u nekim gradovima čak i 50%, stoga podatak da je više od 60% mladih povratnika nezaposleno, nije neočekivan.

Uz ovakve brojke nezaposlenosti, dodatno zabrinjava da je prosečan lični dohodak na ovom području oko 23.000 dinara, što je za oko 10.000 dinara manje od proseka na nivou Republike. Takođe, trend rasta nezaposlenosti u zemlji najveći je u jugozapadnoj Srbiji.

Tabela 23: Da li ste radno angažovani?

Da li ste radno angažovani?	
Da	24
Na određeno vreme	10
Honorarno	6
Ne	60

Grafik 23: Da li ste radno angažovani?

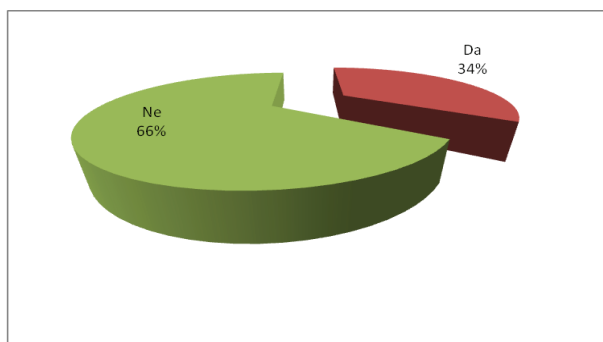
Broj nezaposlenih koji su evidentirani kod NSZ

Više od polovine ispitanika, iako uglavnom nije radno angažovano, ne vodi se u evidenciji nezaposlenih lica, dok je njih 34% evidentirano.

Tabela 24: Da li ste na evidencija NSZ?

Da li ste na evidencija NSZ?	
Da	34
Ne	66

Grafik 24: Da li ste na evidencija NSZ?

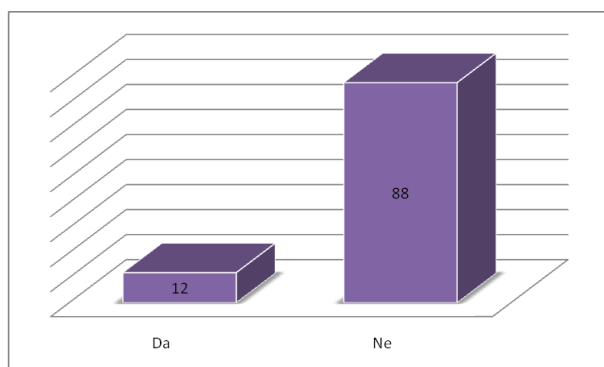
Konkurisanje za programe NSZ

Iako NSZ često promoviše programe samozapošljavanja, posebno mladih povratnika, broj ispitanika koji je konkurisao za neki od ovih programa je 12%. Najveći broj ispitanika, 88% nije konkurisalo.

Tabela 25: Da li ste konkurisali za neki od programa samozapošljavanja koje organizuje NSZ?

Da li ste konkurisali za neki od programa samozapošljavanja koje organizuje NSZ?	
Da	12
Ne	88

Grafik 25: Da li ste konkurisali za neki od programa samozapošljavanja koje organizuje NSZ?

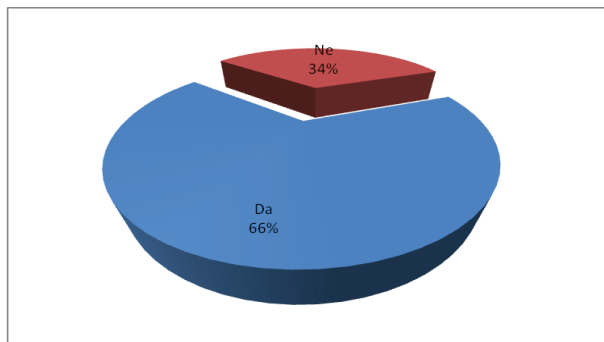
Pokretanje sopstvenog biznisa

Većina ispitanika, 66% je razmišljalo o pokretanju sopstvenog biznisa, dok 34% nije o tome razmišljalo.

Tabela 20: Da li ste razmišljali o pokretanju sopstvenog biznisa?

Da li ste razmišljali o pokretanju sopstvenog biznisa?	
Da	66
Ne	34

Grafik 20: Da li ste razmišljali o pokretanju sopstvenog biznisa?

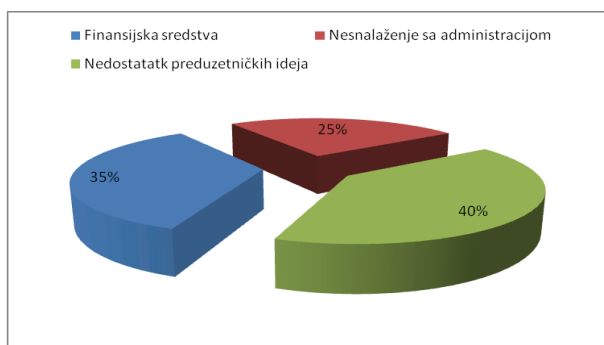
Prepreke u sopstvenom preduzetništvu

Kao glavnu prepreku osnivanju sopstvenog biznisa većina ispitanika je navela nedostatak preduzetničkih ideja, njih 40%, 35% vidi nedostatak finansijskih sredstava kao glavnu prepreku pokretanju sopstvenog biznisa, a 25% kao glavnu prepreku navelo je nesnalažanje sa administracijom.

Tabela 21: Šta je glavna prepeka pokretanju sopstvenog biznisa?

Šta je glavna prepeka pokretanju sopstvenog biznisa?	
Finansijska sredstva	35
Nesnalaženje sa administracijom	25
Nedostatak preduzetničkih ideja	40

Grafik 21: Šta je glavna prepeka pokretanju sopstvenog biznisa?

Biznis plan kao zamajac preduzetništva

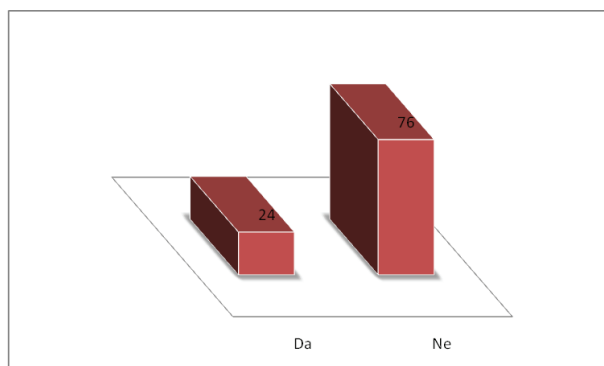
Pomoć oko izrade biznis plana, koji bi bio svojevrsna okosnica pokretanju sopstvenog biznisa, zatražilo je 24% ispitanika; 76% nije tražilo pomoć oko izrade biznis plana od nadležnih institucija za pomoć pri zapošljavanju

kao što su Nacionalna služba za zapošljavanje, agencija za lokalni ekonomski razvoj i nevladine organizacije.

Tabela 22: Da li ste se nekom obratili za pomoć oko obrade biznis plana?

Da li ste se nekom obratili za pomoć oko obrade biznis plana?	
Da	24
Ne	76

Grafik 22: Da li ste se nekom obratili za pomoć oko obrade biznis plana?

Učešće na seminarima za razvoj preduzetništva

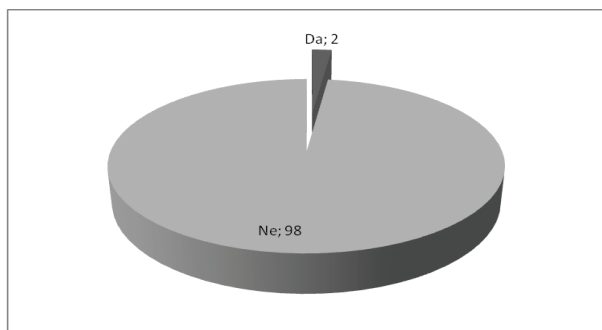
Iako je većina ispitanika kao glavnu prepreku osnivanju sopstvenog biznisa videlo manjak preduzetničkih ideja, 98% ispitanika nije uzelo učešće na nekom od seminara koji bi pomogli osnivanu preduzeća, odnosno pospešili preduzetništvo, a 2% je uzelo učešće.

Mladi preduzetnici, pod seminarima uglavnom podrazumevaju vreme provedeno u slušanju nečega nepoznatog, koje ih pri tom ne zanima, i ako bi otišli to bi uradili zbog protokola ili sertifikata koji se dobija.

Tabela 27: Da li ste uzeli učešće na nekom od seminara u vezi sa preduzetništvom?

Da li ste uzeli učešće na nekom od seminara u vezi sa preduzetništvom?	
Da	2
Ne	98

Grafik 27: Da li ste uzeli učešće na nekom od seminara u vezi sa preduzetništvom?

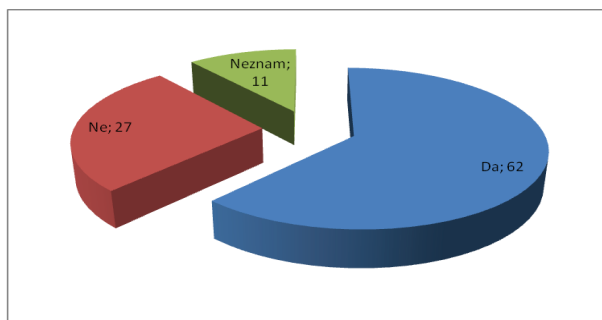
Osnivanje institucija, svojevrsnih biznis inkubatora, kao šansa za perspektivu mladih povratnika

Većina ispitanika 62% smatra da bi se osnivanjem agencije za razvoj preduzetništva poboljšalo stanje mladih povratnika, dok njih 27% smatra da se stanje ne bi bitno promenilo, a 11% ispitanika nema predstavu o tome.

Tabela 28: Da li smatrate da bi se osnivanjem agencija za razvoj preduzetništva, čija bi ciljana grupa bili mladi povratnici, poboljšao njihov položaj?

Da li smatrate da bi se osnivanjem agencija za razvoj preduzetništva, čija bi ciljana grupa bili mladi povratnici, poboljšao njihov položaj?	Broj
Da	62
Ne	27
Neznam	11

Grafik 28: Da li smatrate da bi se osnivanjem agencija za razvoj preduzetništva, čija bi ciljana grupa bili mladi povratnici, poboljšao njihov položaj?

Stambeno pitanje u Srbiji

Skoro polovina ispitanika je odgovorilo da nema rešeno stambeno pitanje u Srbiji, odnosno njih 49%, dok 26% ispitanika ima relativno rešeno stambeno pitanje - imaju objekat u izgradnji, a 25% ispitanika ima rešeno stambeno pitanje.

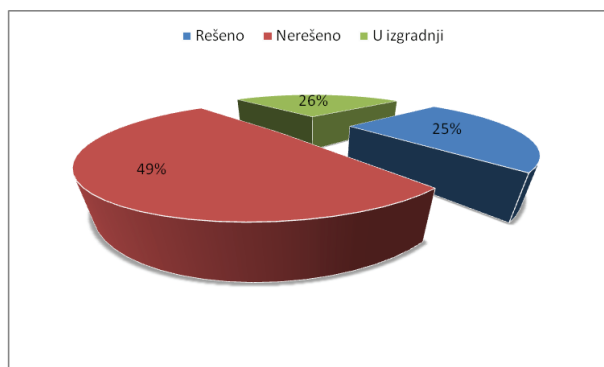
Iako četvrtina tvrdi da ima rešeno stambeno pitanje, uglavnom su to kuće i stanovi njihovih roditelja u kojima živi više članova, možda i porodica.

Većina njih, pošto se vrati u Srbiju, novac koji su doneli utroše na kiriju ili kupovinu placa, odnosno stana u izgradnji.

Tabela 16: Stambeno pitanje u Srbiji

Stambeno pitanje u Srbiji	
Rešeno	25
Nerešeno	49
U izgradnji	26

Grafik 16: Stambeno pitanje u Srbiji

Članstvo u organizacijama koje sa bave mladim povratnicima

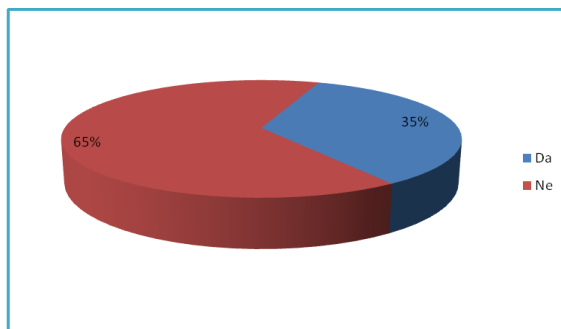
Više od polovine ispitanika, čak 65%, nije član niti jedne organizacije koja se bavi mladim povratnicima, a 35% su članovi.

Većina njih ne želi da bude član neke od organizacija koje se bave mladim povratnicima, jer smatraju da od toga neće imati ništa. Ovakav stav je donekle opravdan, jer su, upravo ovi ljudi, izgubili poverenje i u institucije i bilo kakvo organizovanje.

Tabela 17: Da li ste član neke organizacije koja se bavi problemima povratnika?

Da li ste član neke organizacije koja se bavi problemima povratnika?	
Da	35
Ne	65

Grafik 17: Da li ste član neke organizacije koja se bavi problemima povratnika?

Finansijska pomoć

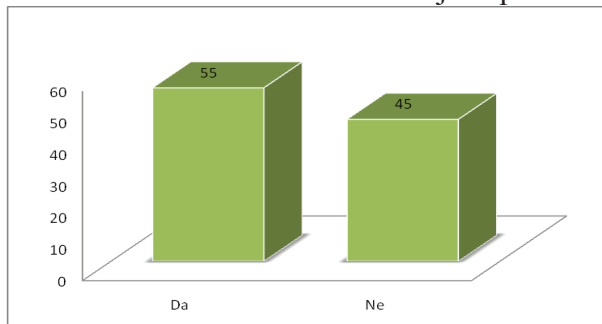
Finansijsku pomoć od organizacija koje se bave problemima mladih povratnika je dobilo 55%, dok 45% njih nije dobilo nikakvu finansijsku pomoć.

Finansijska pomoć koju su mladi povratnici dobili je uglavnom bila jednokratna u iznosu od nekoliko stotina evra.

Tabela 18: Da li ste dobili finansijsku pomoć?

Da li ste dobili finansijsku pomoć od tih organizacija?	
Da	55
Ne	45

Grafik 18: Da li ste dobili finansijsku pomoć?

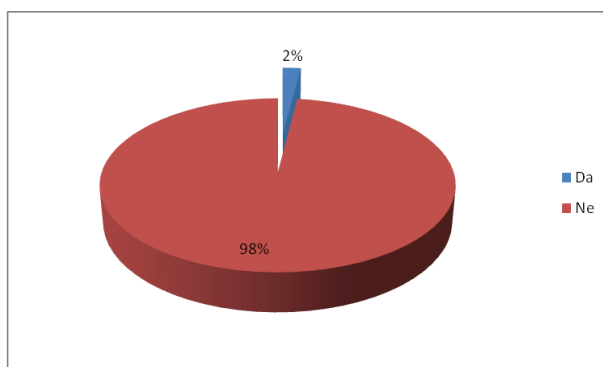
Edukacija kao način boljeg prilagođavanja novoj sredini

Edukativni kurs koji bi mlade povratnike brže integrisao u novu sredinu pohađalo je svega 2% ispitanika, dok njih 98% nije pohađalo takve kurseve.

Tabela 19: Da li ste pohađali neki kurs o boljem prilagođavanjem novoj sredini?

Da li ste pohađali neki kurs o boljem prilagođavanjem novoj sredini?	
Da	2
Ne	98

Grafik 19: Da li ste pohađali neki kurs o boljem prilagođavanju novoj sredini?

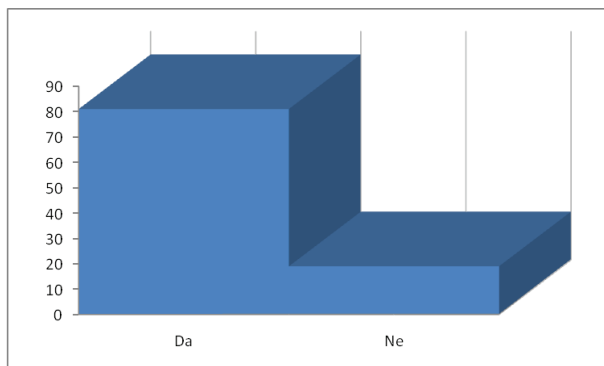
Emigracija ponovo

Zabrinjavajući je podatak da je 81% ispitanika izjavilo da bi ponovo emigriralo ako bi bili u mogućnosti, a 19% to ne bi uradilo.

Tabela 29: Da li biste, da ste u mogućnosti, ponovo emigrirali?

Da li biste, da ste u mogućnosti, ponovo emigrirali?	
Da	81
Ne	19

Grafik 29: Da li biste, da ste u mogućnosti, ponovo emigrirali?

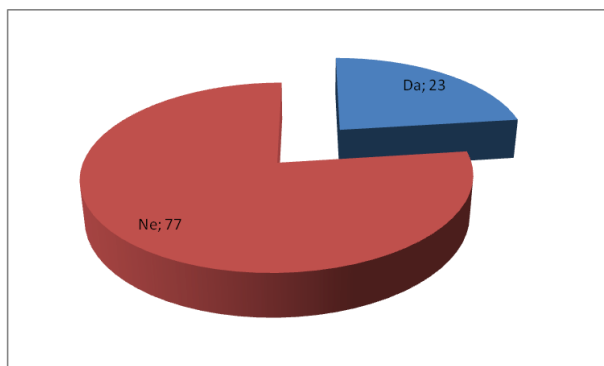
Pesimizam ili realnost

Što se očekivanja od budućnosti tiče, 77% njih smatra da položaj mladih povratnika neće biti bolji u narednom periodu, dok 23% smatra da će njihov položaj biti bolji.

Tabela 30: Da li ste mišljenja da će vaš položaj biti bolji u narednom periodu?

Da li ste mišljenja da će vaš položaj biti bolji u narednom periodu?	
Da	23
Ne	77

Grafik 30: Da li ste mišljenja da će vaš položaj biti bolji u narednom periodu?

Zaključci i preporuke

Mladi povratnici su se osećali bolje prilagođenim u zemlji destinacije, nego što se sada osećaju u Srbiji – zemlji porekla, što za posledicu ima njihovu želju da se vrate u zemlju destinacije. Stoga bi svi lokalni i nacionalni akteri trebali da daju doprinos unapređenju reintegracije mladih povratnika, ukoliko ne žele da se oni vrate u zemlju destinacije.

Mladi povratnici nemaju mnogo poverenja u institucije, bilo vladinog, bilo nevladinog sektora. Na državnom i lokalnom nivou treba razviti programe koje će podsticati lokalne institucije da sagledaju probleme povratnika, a povratnike da ohrabre da se uključe u život lokalne zajednice.

Više je mladih povratnika bilo zaposleno u zapadnim zemljama, nego što ih je zaposleno sada u Srbiji. Kako bi se prevazišla ova prepreka, Nacionalna služba za zapošljavanje, Kancelarija za mlade i udruženja povratnika/NVO treba zajedno da rade na motivisanju mladih povratnika da se prijave na NSZ i učestvuju u njihovim programima aktivnog zapošljavanja. NSZ bi trebalo da se više angažuje u nalaženju mladih povratnika na tržištu rada, i da za njih nađe mesto u svojim programima.

O pokretanju sopstvenog biznisa razmišljalo je 65% mladih povratnika, ali su uočili prepreke u vidu nedostatka ideje, finansija i nerazumljive administracija. Stoga bi Nacionalna služba za zapošljavanje trebala da omogućí ovim mladim ljudima edukacije o razvoju biznis plana, načinu osnivanja sopstvenog biznisa i mogućnostima kreditiranja. Osnivanje socijalnih preduzeća i biznis inkubatora, bi bila značajna pomoć ovim mladim ljudima u samozapošljavanju i razvijanju sopstvenog biznisa. Pojednostavljenje procedura, i uvođenje administrativnih olakšica za mlade povratnike, bi takođe ollašalo njihovu integraciju na tržištu rada, ali i u drugim oblastima života.

Mladi povratnici nisu imali podršku u socijalnoj reintegraciji u zajednici. Brojke koje govore da je svega njih 2% pohađalo takve kurseve otvaraju pitanja i o informisanosti povratnika i o korisnosti kurseva. Kancelarija za mlade i udruženja povratnika i nevladine organizacije bi trebali da osmisle programe njihove reintegracije u vršnjačku grupu.

Izvori

- Aćimović, Slobodan, Servis potrošača, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2003.
- Berthomière, William, Migracijske i etničke teme 21, 3: 243–253, 2005
- Grečić, Vladimir, „Balkanske zemlje kao emigraciono područje prema EU: neke demografske karakteristike”, u Politika viza i zapadni Balkan, prir. Vladimir Grečić, IMPP, Beograd, 2006, str. 9-19.
- Jakovljević, V., Izbeglice - međunarodna zaštita, pravni položaj i životni problemi izbeglica, prognanika i raseljenih lica, Međunarodna politika, 1998.
- Mekdonald, Malkolm, Danbar, Ijan, Segmentiranje tržišta, Prevela sa engleskog: Svetlana Stefanov, Beograd, 2003.
- Milovanović, R, Jugoslovenski radnici u inostranstvu, Beograd, 1980.
- Miroslav Đorđević, Miroslav, Ekonomija rasta i razvoja, Univerzitet u Kragujevcu, ekonomski fakultet, Kragujevac, 2009.
- Plojović, Šemsudin, Statistika, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, 2009.
- Šerif, J., Ljudska prava i prava izbeglica, Međunarodna politika, br. 1039-1040, 1995.
- Sotirović, Velimir, Egić, Branislav, Tasić, Ivan, Metodologija naučnih istraživanja, Novi Pazar, 2008.
- Srdić-Đaković, L, Migracije u Evropi, Međunarodna politika, br. 1050, 1996.
- Srdić-Đaković, L., Razvoj jugoslovenskih spoljnih migracija, Jugoslovenski pregled, sv 3, 1995.
- Tanja Pavlov, Migracioni potencijal Srbije, Grupa 484, Beograd, 2009.
- TNS Medium Gallup – Istraživanje lokalnih poslodavaca i radne snage, jun-jul 2009.
- TNS Medium Gallup – Istraživanje o radnoj snazi, maj-jun 2009.

UTICAJ DOLASKA KINESKIH DRŽAVLJANA NA EKONOMSKU SITUACIJU NOVOG PAZARA

Fatima Besničanin, dipl. ecc.*

REZIME

Prve migracije koje postoje kao zapis, a vezane su za migracije Kineza, protežu se još iz perioda 13. veka. Počeli su se seliti u zemlje Azije i Amerike, nakon tog perioda su počeli migrirati u evropske zemlje. Nagle migracije su počele ka Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi tako da su u poslednjem periodu, poslednje dve decenije, postale izvorište nove pojave – za razliku od ranijih migracija Kineza, poslednjih godina se veoma razlikuju njihova kretanja i veza sa zemljom porekla. Njihova vizija poslovanja je odličan primer odnosa koji oni održavaju i sprovode na tržištima gde posluju, i ekonomski procesi u zemlji porekla sa zemljama prijema. Kinesko transnacionalno preduzetništvo novopazarskim poslodavcima služi kao uzorak za uspešno i dugotrajno poslovanje na globalnom tržištu. Dvojno utemeljenje kineskih migranata je to što primaju i ponašaju se u skladu sa pravilima države koja im je zemlja prijema, a u isto vreme i sa istim intenzitetom održavaju odnose sa zemljom porekla.

Cilj ovog istraživanja jeste da ukaže na nove sociološke pojave u Novom Pazaru, koje su posledica globalizacije. Istraživanje pokazuje da Novi Pazar nije samo tranzitna zona za dalje kineske migracije, već da u Pazaru živi i radi relativno stabilan broj kineskih preduzetnika.

Upitnikom su ispitivane dve grupe poslodavaca iz Novog Pazara (državljana Srbije), a rezultati istraživanja ukazuju da se poslovanje kineskih preduzetnika doživljava kao faktor koji utiče na ukupno poslovanje preduzetnika u Novom Pazaru, kako onih čije su delatnosti direktnije vezane za poslovanje Kineza, tako i onih koji posluju u oblastima koje nemaju direktnih veza sa kineskim preduzetnicima.

Ovo istraživanje potvrđuje da migracije i migrante ne treba posmatrati kao problem, već kao mogući društveni potencijal. Migrante treba podsticati da koriste i dele svoje veštine, poslovne i radne navike i iskustva.

Neophodno je obezbediti bolju saradnju kineskih i domaćih preduzetnika u Novom Pazaru i otkloniti, upravo putem saradnje sa kineskom migrants-

kom zajednicom, sve objektivne uzroke negativnih stavova i predrasuda prema kineskim migrantima i preduzetnicima.

KLJUČNE REČI: *migracije, globalizacija, transnacionalno preduzetništvo, dvojna utemeljenost,*

* *Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru, Menadžment i poslovna ekonomija*

Uvod

„Kina bi mogla da postane jedan od glavnih nosilaca globalnih migratornih procesa. Postoje brojna istraživanja koja rasvetljavaju migracije Kineza u jugoistočnu Aziju, Severnu Ameriku i Australiju. U poređenju sa tim, kineske migracije u Evropu su ređe proučavane. Kinezi su počeli da migriraju u Evropu još pre više od jednog veka, no, ne postoje precizni podaci o broju kineskih migranata u Evropi. U zavisnosti od izvora, procene o njihovom broju, oko 2000. godine, variraju od 200 000 do jednog miliona ili više. Nedostaju studije o ovom izrazito novom fenomenu u zemljama jugoistočne Evrope, a pogotovo u onim koje nisu članice Evropske unije, kao što je to slučaj sa Srbijom“.

Nije moguće doći do izvora tačnih i zvaničnih podataka o strukturi Kineza koji cirkulišu, žive i rade u Srbiji, a ni o njihovom poreklu. Nisu jasno definisani ni odnosi sa zemljom odakle dolaze, nije ni precizno definisano poslovanje kineskih preduzetnika i poslodavaca, koje je takođe lišeno zvaničnih podataka koji bi mogli dati uticaj istraživanjima na tu temu. Predrasude našeg stanovništva koje su vezane za poslovanje Kineza na našim tržištima, u negativnom kontekstu su usmerene i bave se problemima u vezi sa ugrožavanjem domicilne proizvodnje, nezaposlenošću, organizovanim kriminalom ili ilegalnim i tranzitnim migracijama Kineza. Migrante, a pogotovo Kineze i njihove preduzetnike, treba posmatrati kao sastavni deo kretanja i toka ljudi, robe i kapitala u sistemu najezde migranata u globalizaciji. Kineska kretanja i njene migrante jedan krak veže sa Kinom, a drugi krak čine svakodnevne poslovne aktivnosti i stvaranje uslova za život u zemlju prijema i mestu njihovog trenutnog boravka. Uslovi koji su pratili našu zemlju od 1990-ih, doprineli su da se stvore veliki i prodorni migracioni pokreti koji su izazvani političkim i ekonomskim promenama. Zemlje istočne i centralne Evrope su se našle u problemu sa ogromnim brojem migranata izvan i unutra regiona.

„Procenjuje se da broj kineskih migranata širom sveta danas iznosi oko 55 miliona, uključujući Kineze na Tajvanu i u Hong Kongu“ (Cohen, 1997: str. 162). „Drugim rečima, broj Kineza izvan Kine, Tajvana i Hong Konga iznosi 33 miliona i predstavlja 2,5% cekolupne kineske populacije koja trenutno premašuje 1,3 milijardu ljudi“ (Skeldon, 2004). „Do kraja 14. veka, Kinezi osnivaju trgovačke kolonije u Kambodži, Singapuru, na Javi i Sumatri, a nešto kasnije i na Tajvanu, Tajlandu i Filipinima“ (Chaliand i Rageau, 1997: str. 125). Jugoistočna Azija je region koji je primamljiva zona za kineske mi-

grante. „Dalje kroz istoriju, Opijumski rat izaziva otvaranje kineskih luka britanskim trgovcima, ali i prva masovna pomeranja stanovništva na Zapad. Procenjeno je da je između 1845. i 1900. oko 400 000 Kineza migriralo u SAD, Kanadu, Australiju i Novi Zeland, dok se oko 1,5 milion naselio u Jugoistočnoj Aziji u istom periodu. Tada je znatan broj Kineza migrirao i u Latinsku Ameriku, uglavnom u Peru, Čile i na Kubu. Procene su da je do početka 20. veka oko 2,3 miliona Kineza migriralo iz Kine“ (Chaliand i Rageau, 1997: str. 127). U drugoj polovini 19. veka nailaze teška vremena koja su primorala kineske migrante da napuste zemlju, iz razloga nailaska nekoliko talasa gladi i unutrašnjih oružanih sukoba.

Kinezi su u sebi oduvek imali karakteristike i sposobnosti dobrih preduzetnika, tako da su se i dokazali u tome, pokazali su da mogu opstati i pod teškim uslovima ekonomske nestabilnosti u jednoj državi. Uzimajući za primer jugoistočnu Aziju, možemo zapaziti da kineski migranti mogu učestvovati u ekonomskom, javnom, društvenom i eventualno političkom životu države i domaćeg stanovništva, a isto tako i zadržavaju veze sa zemljom dolaska, matičnom zemljom.

Pored tradicionalnih država i destinacija za kineske migrante, centara u Jugoistočnoj Aziji, Severnoj Americi i Australiji, od jednom su počeli odseljavati u Evropu kao posebno i primamljivo mesto prijema.. “Pieke primećuje da su kineske migracije u Evropu ušle u kvalitativno i kvantitativno novu fazu od osamdesetih godina prošlog veka. On definiše četiri trenda koja su suštinski preoblikovala ovu pojavu“ (Pieke, 2002: str. 28).

Najizrazitija vizija kineskih migranata i njihovog kretanja ka Evropi je to što je došlo do brzog porasta kineskih zajednica u delovima južne i centralne Evrope tokom poslednje decenije 20. veka. Vraćanjem unazad, od Prvog svetskog rata pa do današnjih dana, Holandija, Francuska i Britanija su činile i predstavljale samim tim i brojale najveće kineske zajednice.

Oni više ne prepoznaju granice i brzo se adaptiraju i prelaze ih. Ali u sadašnjem periodu, u poslednje dve decenije, tražeći nove poslovne poduhvate, stižu u Skandinaviju, Italiju, Švajcarsku, Austriju i Španiju, te tako i u zemlje centralne Evrope.

Treba znati da Kinezi često menjaju i kombinuju pripadnosti različitim kategorijama migranata. Tako dolazi do preklapanja i razmene između kategorija studenata, putujućih trgovaca, kvalifikovanih profesionalaca, preduzetnika i radnika iz različitih oblasti koji znaju da se angažuju u trgovini paralelno sa prvobitnim zanimanjima.

Najzad, kineski migranti iz tradicionalnih postojećih regija i gradskih zona su sve više zastupljeni. Oni više ne migriraju samo u jednu zemlju, već

dolaze i vraćaju se, i sa povećanom mobilnošću putuju između nekoliko zemalja prijema. "Podstrek novim kineskim migracijama ne moraju biti samo viši prihodi i socijalni status. Razlozi mogu ležati i u potrazi za većom individualnom slobodom (Nyiri, 1999: str. 19 i 31), a ne samo u borbi za opstanak, kao što je to bio slučaj sa tradicionalnim migranatima u Zapadnoj Evropi".

Kinezi u Srbiji

„Istraživači, kao po pravilu, razmatraju razne aspekte kineskih migracija u pojedinačne države i tako zanemaruju činjenicu da kinesku populaciju u Evropi čini nekoliko transnacionalnih zajednica, sa raširenim mrežama, koje često pokrivaju ceo kontinent“ (Pieke, 1996).

Podaci koji su vezani za kineske migracije u Srbiju, moram priznati da su krajnje oskudni, ili ih čak i ne možemo naći jer i ne postoje. Iz tog razloga, gro svog istraživanja sam morala da sprovedem na terenu. S obzirom da Srbija nije član Evropske unije, najčešće je izostavljena u njenim zvaničnim izveštajima. Okvirne i nezvanične procene zapadnih i srpskih medija o broju kineskih migranata variraju od 15 000 do 50 000, pa čak i neverovatnih 100 000.

Državljeni Narodne Republike Kine su se pošli doseljavati i boraviti u Srbiji posle 1997. godine, kada je liberalizovan vizni režim za kineske državljane. Kineski migranti su imali dobro oko i brzo shvatili da je srpsko tržište povoljno za trgovinu, te su uskladili svoju ponudu smanjenoj kupovnoj moći srpskog stanovništva, za koje su prvo uvezili bižuteriju, tekstil, kao i električne aparate. Odmah nakon toga su počeli da otvaraju, samostalno trgovinske radnje, privatna preduzeća, restorane i prodavnice. Centar sa sedištem kineskih poslodavaca u Srbiji je osnovan u tržnom centru „Blok 70“ na Novom Beogradu. Materijal kao i gotovi proizvodi (roba) iz Kine se prevozi brodovima do luka u Crnoj Gori (Bar), Kipru, ili Grčkoj (Solun), i sa tih mesta se teretnim vozilima prevozi za Beograd i druge gradove na teritoriji Srbije.

U Srbiji postoji ogroman broj kineskih migranata koji su dobili zvanično legalan status, dobijajući boravišne dozvole u svrhu školovanja i poslovanja na našoj teritoriji.

Jedno od ključnih pitanja koje se postavlja: zbog čega kineski multi-preduzetnici donose odluku da dođu u države koje nisu ekonomski i politički stabilne, te ne pokušaju da migriraju dalje u zemlje Evropske unije; koje karakteristike Srbije privlače kineske preduzetnike da dođu i rade u zemlje jugoistoka Evrope, gde spada i Srbija, u kojima i dalje traju procesi ekonomskih tranzicija?

„Analizirani slučaj otkriva da kineski migranti, stvarajući poslove za sebe i svoje rođake, mogu istovremeno time da preskoče ograničenja nametnuta zakonskim regulativama zemlje prijema“.

„Istraživanje pokazuje da kineski transnacionalni migranti u centralnoj i jugoistočnoj Evropi, pod uslovom da postanu prva uspešna generacija migranata, mogu brže dostići uzlaznu socijalnu kartu, nego u zemljama Zapadne Evrope sa dugom tradicijom kineskih migracija. Kineske ekonomske aktivnosti se moraju posmatrati na regionalnom nivou jer je očigledno da lančano umrežavaju nekoliko zemalja prijema. Konačno, možemo zaključiti da je Srbija poprište novog kineskog migratornog trenda. Percepcija o ovom regionu, kao isključivo tranzitnoj zoni za dalje napredovanje Kineza ka zemljama Zapadne Evrope, nije održiva“

Metodologija

Ovo istraživanje se zasniva na sekundarnoj analizi dostupne dokumentacije i anketnom istraživanju putem upitnika.

Analizom dokumentacije prikupljani su relevantni podaci o Kinezima koji žive i rade u Novom Pazaru: njihovom broju, broju otvorenih privrednih subjekata (preduzeća ili samostalnih trgovinskih radnji), starosnoj i obrazovnoj strukturi, broju zaposlenih i nekim karakteristikama zaposlenih, i o vlasničkoj strukturi privrednih subjekata koje vode kineski preduzetnici.

Upitnik je sačinjen od deset pitanja, kojima se ispituju mišljenja o uslovima poslovanja u Novom Pazaru, i uticaju poslovanja kineskih preduzetnika na privredu Novog Pazara. Anketa je sprovedena na uzorku od 40 preduzetnika u Novom Pazaru, i to dve grupe od po dvadeset preduzetnika.

Prvu grupu su činili preduzetnici na čije poslovanje direktno može uticati poslovanje kineskih preduzetnika (proizvodjači džinsa i obuće), a drugu grupu preduzetnici na čije poslovanje, poslovanje kineskih preduzetnika ne može imati tako direktan uticaj (proizvodjači hleba i peciva, stovarišta građevinskog materijala, biro i arhitekture). Ispitanici su bili muškarci, direktori ili vlasnici preduzeća, starosti od 25 do 60 godina, bošnjačke i srpske nacionalnosti. Godine radnog iskustva ispitanika variraju u rasponu od deset do četrdeset godina. Reč je o preduzećima i samostalnim trgovinskim radnjama u privatnom vlasništvu, proizvodnih i uslužnih delatnosti. Broj zaposlenih u ovim poslovnim subjektima je veoma različit, i kreće se u rasponu od dva zaposlena do sedamdeset stalno zaposlenih radnika.

Istraživanje je sprovedeno u periodu od decembra 2009. do marta 2010. godine.

Hipoteze koje su proveravane u istraživanju su:

- a) Broj Kineza u Novom Pazaru raste;
- b) Novi Pazar nije samo tranzitna zona za dalje kineske migracije;
- c) Razvoj kineskog preduzetništva u Novom Pazaru znači i otvaranje novih radnih mesta za državljane Srbije, stanovnike Novog Pazara;
- d) Razvoj kineskog preduzetništva ima značajan uticaj na poslovni ambijent Novog Pazara.

Analiza rezultata

Kineski migranti i kineski privredni subjekti u Novom Pazaru

Većina kineskih državljana koji žive i rade u Novom Pazaru u dobi je od 20 do 30 godina, a manji broj je onih starijih od 30 i redovno mlađih od 50 godina. Bračni parovi imaju u proseku po jedno dete. Njihova deca ne idu u obdaništa ni u škole. Ne postoji niti jedan slučaj sklapanja braka između kineskog državljanina i stanovnika Novog Pazara srpskog državljanstva. Samo osnovno obrazovanje ima njih 95%, a 5% srednje i više.

Po poslednjim podacima iz 2010. godine u Novom Pazaru živi i radi oko 1 050 Kineza. Od 2000. godine broj kineskih preduzeća i samostalnih radnji stalno se povećava:

- ▶ U drugoj polovini 2000. godine u Novi Pazar dolazi veći broj Kineza i otvara se jedno preduzeće, sa sedištem u Tutinu.
- ▶ 2001. godine otvara se još jedno preduzeće, ali sa sedištem u Novom Pazaru.
- ▶ 2002. godine otvara se kineski tržišni centar sa sedam preduzeća.
- ▶ 2003. godine otvara se 18 novih preduzeća.
- ▶ 2004. godine otvaraju se 42 preduzeća.
- ▶ 2005. godine otvara se 40 novih preduzeća.
- ▶ 2006. godine otvara se još 41 preduzeće.
- ▶ 2007. godine otvara se 28 preduzeća i 3 samostalne trgovinske radnje (STR).
- ▶ 2008. godine otvara se 27 preduzeća i 12 STR.
- ▶ 2009. godine otvara se 23 preduzeća i 18 STR.

Na početku 2010. godine u Novom Pazaru postoji ukupno 258 kineskih privrednih subjekata. Najveći broj novoootvorenih preduzeća, na godišnjem nivou, beleži se u periodu od 2004. do 2006. godine. Primetno je da se u poslednje dve godine pored preduzeća otvara i značajan broj samostalnih trgovinskih radnji. U 2009. godini, uprkos ekonomskoj krizi, nije zabeležen pad ukupnog broja novoootvorenih preduzeća i trgovinskih radnji.

Do polovine 2003. godine većinski vlasnik novog privrednog preduzeća je morao biti državljanin SCG, a onda je dozvoljeno da strani državljanini budu i osnivači i vlasnici preduzeća. Takođe, do 2003. godine kineski državljanini nisu mogli otvarati samostalno trgovinske radnje već samo privatna preduzeća.

U svakom od kineskih preduzeća angažovano je od 2-5 kineskih radnika. U većini slučajeva u preduzeću su 2 kineska državljanina zaposlena, od kojih se jedan vodi kao vlasnik, a drugi kao radnik.

U samostalno trgovinskim radnjama praksa je da se kao vlasnici pojavljuju kineski bračni parovi, dok se drugi takođe kineski bračni par vodi u svojstvu zaposlenih radnika.

Oko 70% kineskih privrednih subjekata zapošljava po jednog državljanina Srbije koji radi za platu, i obično bez plaćenog penzijskog i zdravstvenog osiguranja. Srpski državljanini koji su kod njih zaposleni, u većem broju slučajeva su nižeg obrazovnog statusa (tj. sa završenom samo osnovnom školom).

Svako privatno preduzeće ili samostalna trgovinska radnja ima po jedan zakupljen poslovni prostor, neki imaju po dva, a neki čak i tri poslovna prostora na teritoriji Novog Pazara.

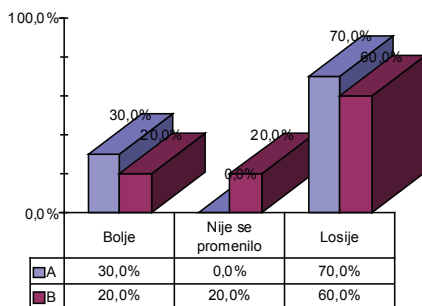
Proizvodi koje Kinezi nude u svom prodajnom asortimanu uglavnom su: tekstilna roba, igračke, obuća, sitni tehnički uređaji i alati. Snabdevaju se uglavnom preko kineskih veleprodavaca sa sedištem u Beogradu i Pančevu, a neki vrše direktan uvoz iz Kine.

U proseku 70% kineskih poslovnih subjekata knjigovodstveno posluje veoma loše i ima prikazan gubitak na kraju poslovne godine.

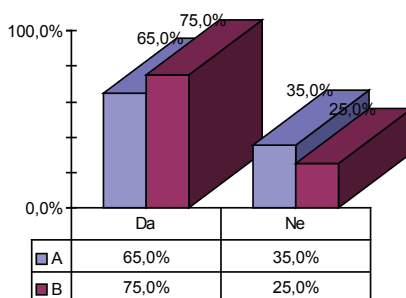
Mišljenje preduzetnika o poslovanju Kineza: Usporedni pregled rezultata u dva poduzorka ispitanih domaćih preduzetnika u Novom Pazaru

poduzorak A	proizvođači džinsa i obuće
poduzorak B	proizvođači hleba i peciva, stovarišta građevinskog materijala, arhitektonski biro

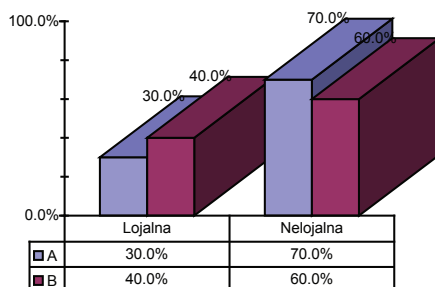
**1. Vaše poslovanje u odnosu na 2000. godinu
(od dolaska Kineza na naše tržište):**

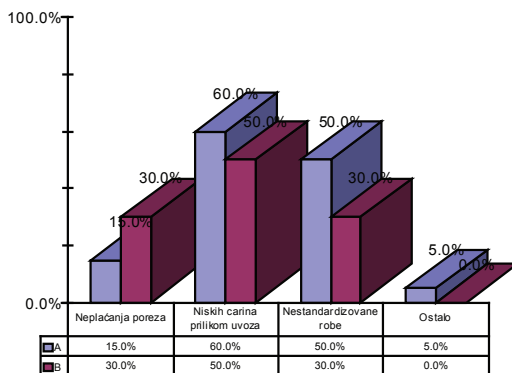
2. Da li Kineze na našem tržištu smatraju konkurencijom?

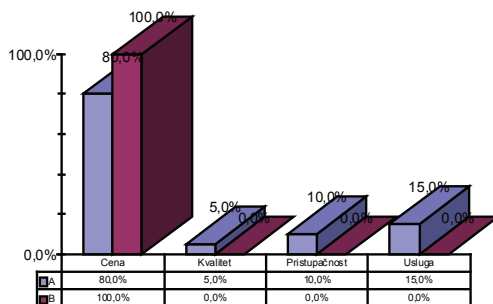
3. Kakva su konkurencija Kinezi:

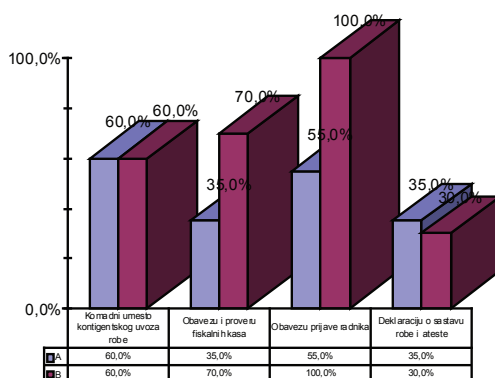
4. Ukoliko smatrate da su Kinezi nelojalna konkurencija, onda je to zbog:

5. Po Vašem mišljenju, glavni adut kineskih prodavača je:

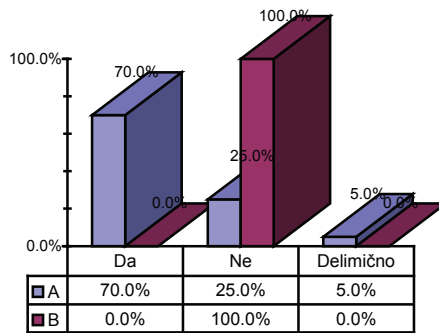

6. Da bismo kreirali fer poslovno okruženje, ključno je uvesti:

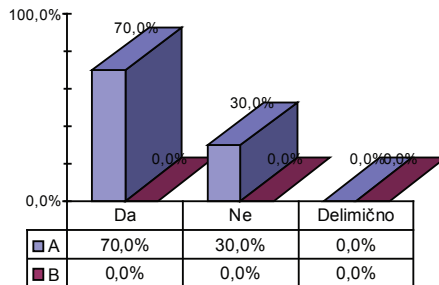

* S obzirom da su ispitanici mogli odabrati veći broj odgovora na ova pitanja, grafikoni uz pitanja 4, 5 i 6 prikazuju procenete ukupnog broja ispitanika u poduzorku, koji su u zbiru veći od 100%.

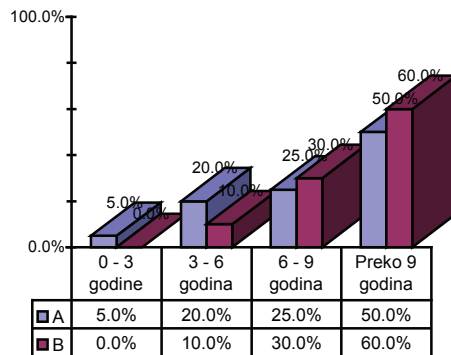
7. Da li Vi koristite repromaterijal, sirovine i poluproizvode iz kine u Vašoj firmi?

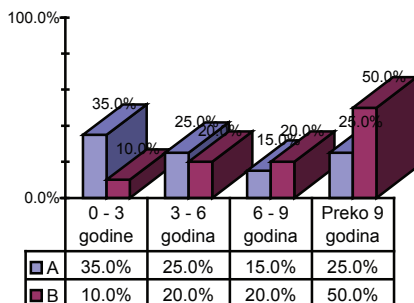
8. Da li Vi u Vašoj prodaji imate proizvode poreklom iz Kine?

9. Koliko dugu perspektivu u ovim uslovima ima Vaša firma?

10. Koliko dugu perspektivu u ovim uslovima ima poslovanje Kineza?

Zbog ulaska Kineza na lokalno tržište Novog Pazara, novopazarski pijačni prodavci su protestovali jos 2000. godine, pa i danas ne prihvataju kineske preduzetnike kao legitimnu konkurenciju. Pijačne prodaje, koje su nekada privlačile veliki broj ljudi takođe i iz drugih gradova (pa je i po 50 autobusa stizalo u Novi Pazar), sada su veoma slabo posećene. Za razliku od toga, kineski tržišni centar, koji je u neposrednoj blizini robne pijace, svakodnevno posećuje ogroman broj ljudi. Cene robe koja se nudi u kineskom tržišnom centru su pristupačne za lokalno stanovništvo, čak i za ljude sa malim kućnim budžetom i niskim primanjima. (Sve velike fabrike u Novom Pazaru su zatvorene i većina njihovih radnika je ostala bez posla.)

Komentar jednog pijačnog prodavca predstavlja tipične negativne stavove i predrasude o kineskim preduzetnicima u Novom Pazaru: „U Novom Pazaru, prodavci sa novopazarske pijace su nezadovoljni ekspanzijom kineske robe, oni su protestovali tražeći zaštitu nadležnih iz opštine, ali i Republičke tržišne inspekcije. [...] Ne možemo mi da gledamo ljude koji su iz Pekinga ovde došli da nama uzimaju parče hleba, a da dajemo 13.000 dinara za tezgu i ovako stari vučemo torbe. Ja ne radim u fabrici već 10 godina, a kad raja ogladni tada je najopasnija. Šta će nam Kinezi, da nam šire zarazu, nemoral, neverstvo. Naši unuci će prositi na ulici, a Kinezi će brati naše useve.”

Zaključci

Ovo istraživanje je imalo za cilj da prikaže neke relevantne karakteristike populacije kineskih transmigranata i preduzetnika u Novom Pazaru, i karakteristike kineskih privrednih subjekata na području Novog Pazara. Takođe, anketnim istraživanjem su ispitane percepcije poslovanja kineskih preduzetnika od strane domaćih preduzetnika u Novom Pazaru.

Istraživanje je pokazalo da kineski migranti sa 258 privrednih subjekata imaju značajan udeo u privredi Novog Pazara. Kineski preduzetnici takođe zapošljavaju domaće stanovništvo, i to ono najteže zapošljivo - sa niskim obrazovanjem, odnosno završenom osnovnom školom. Međutim, iako im omogućuju ostvarivanje dohodka, ne pružaju im mogućnost penzijsko-invalidskog i zdravstvenog osiguranja.

Istraživanje je takođe pokazalo da se kineski migranti u Novom Pazaru percipiraju kao relevantan faktor lokalne poslovne zajednice. Većina ispitanih domaćih preduzetnika, kineske preduzetnike smatra konkurencijom, i većina (mada ne tako izrazita) misli da njihovo poslovanje u Novom Pazaru ima dugoročnu perspektivu. Zanimljivo je uočiti kako proizvođači tekstila i obuće, kojima su kineski preduzetnici direktna konkurencija, poslovnu perspektivu kineskih preduzetnika procenjuju značajno lošije nego oni domaći preduzetnici čije poslovne aktivnosti nisu tako blisko povezane sa delatnošću kineskih preduzetnika. Čini se da doživljaj konkurencije sasvim očigledno boji procenu poslovnih šansi kineskih konkurenata, tako da se psihološki odbacuje (realna) opasnost od konkurencije, i na izvestan način samopotvrđuje vrednost sopstvenih poslovnih aktivnosti.

Velika većina ispitanih preduzetnika u svom prodajnom asortimanu ima i kineske proizvode, a skoro tri četvrtine ispitanih proizvođača tekstila i obuće koristi takođe i poluproizvode i sirovine poreklom iz Kine. Međutim, velika većina smatra da je niska maloprodajna cena proizvoda glavni ili jedini adut kineskih preduzetnika; usluga ili kvalitet proizvoda pominju se kudikamo ređe. Veoma je važno da se uoči kako većina ispitanih domaćih preduzetnika Kineze smatra nelojalnom konkurencijom, a dva najčešće navođena razloga u prilog tome jesu: niske carine (koje plaćaju prilikom uvoza robe) i nestandardizovanost robe. Takođe se pominje i neplaćanje poreza.

Preporuke

Potrebno je podsticati poslovanje kineskih migranata na srpskom tržištu na način koji će doprineti unapređenju ukupne preduzetničke kulture u Srbiji, i stvoriti okvir za razmenu i bolje upoznavanje kineskog poslovnog *know-how* (veština, navika, iskustava).

Neophodno je stvoriti institucionalni okvir, na nacionalnom i na lokalnom nivou, koji će obezbediti realnu poslovnu saradnju između kineskih i domaćih preduzetnika, tako da ova saradnja rezultira dogovorima koji će doprineti unapređenju ukupne preduzetničke klime i razvojem tržišta. Ovako definisani zajednički preduzetnički interesi i ciljevi, moraju u punoj meri poštovati i štiti i interese potrošača. Treba se dogovoriti o cenama, nastupu na tržištu, ponudama, kako bi se potrošači mogli odlučivati na kupovinu na osnovu kvaliteta ponudjene robe, cene, asortimana ponude i pružene usluge.

Potrebno je, u saradnji sa kineskim preduzetnicima, unaprediti proces fiskalizacije poslovnih subjekata u vlasništvu kineskih preduzetnika u Srbiji.

Mehanizam unapređenja saradnje domaćih i kineskih preduzetnika (poslodavaca), treba da uključi, takođe, i unapređenje zaštite prava zaposlenih u privatnom sektoru, u smislu potpunog poštovanja Zakona o radu, i posebno, u smislu otklanjanja rada na crno i redovne uplate doprinosa za penzijsko-invalidsko i zdravstveno osiguranje svim zaposlenim radnicima.

Važno je, u kontekstu unapređenja komunikacije domaćih i kineskih preduzetnika u Srbiji, dalje razvijati poslovne odnose sa NR Kinom, na način koji će dovesti i do stvaranja povoljnijih uslova za rad domaćih preduzetnika, jačanja izvozne orijentacije srpske privrede, povećanja konkurentnosti naših proizvoda, otvaranja novih radnih mesta u Srbiji, i ukupnog ekonomskog razvoja.

Izvori

- Chaliand, Gerard and Jean-Pierre Rageau, *The Penguin Atlas of Diasporas*, translated by A. M. Berrett, Penguin Books, New York, 1997.
- Cohen, Robin, *Global Diasporas: An Introduction*, University of Washington Press, Seattle, 1997.
- Pieke, Frank, *European Chinese and Chinese Domestic Migrants: Common Themes in International and Internal Migration*, 1996. <http://www.iias.nl/iiasn/iiasn6/esf/migrant.html>
- Pieke, Frank N., *Recent Trends in Chinese Migration to Europe: Fujianese Migration in Perspective*, IOM Migration Research Series, Geneva, 2002.
- Skeldon, Ronald, *China: From Exceptional Case to Global Participant*, in *Migration. Information Source*. Migration Policy Institute, Washington DC, 2004. <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=219>
- Milutinović, Svetlana *Kineski transnacionalni predizetnici u Budimpešti i Beogradu: u potrazi za tržištima transnacionalnih ekonomija*, Forum za etničke odnose, Beograd. Izvorni naučni članak UDK: 658.4.(510) <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2005/0038-03180502143M.pdf>.

